

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

Internacionalni univerzitet BRČKO distrikt BiH

GODINA VII, BROJ **13** JUNI 2018.

NIR

ČASOPIS ZA NAUKU, ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ

ISSN 2233-1603

9 772233 160004

13
NIR

Internacionalni univerzitet
Brčko distrikt BiH

NIR

Časopis za nauku–istraživanje–razvoj

godina VII, broj 13

Brčko, juni 2018.

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

<i>Dr Zoran Kovačević, Mr Zoran Lakić, Mr Zoran Lakić</i> Mapiranje organizovanog kriminaliteta u privredno-finansijskoj oblasti.....	7
<i>Dr Šaban Nurić, Mr Dejan Đorđević</i> Istorijski kroki, Švicarska konfederacija, sistem podjednako zadovoljnih ili podjednako nezadovoljnih građana.....	25
<i>Nebojša Savanović, dipl. ecc, Slobodanka Savanović, dipl. prav.</i> Reperkusije globalizacije na udio proizvodnje u BDP-u Kine	37
<i>Vedrana Macanović, Aleksandar Radulović</i> Faze uspostavljanja korporativne društvene odgovornosti.....	45
<i>Šejla Šećkanović</i> Pojmovno-teorijski kontekst diskriminacije žena pri zapošljavanju i na radu	57
<i>Dr Rahim Gadžić, Dr Amra Imširagić, Huso Kulović, profesor</i> Nastava moje okoline u osnovnoj školi	73
<i>Mr Esmā Hasanbašić, Mr Aldijana Aličković-Žunić</i> Komunikacija u nastavi	89
<i>Mr Saša Lipovac</i> Digitalno učenje (E-learning)	101
<i>Gordana Blagojević, dipl.inž.saob., Svetko Milutinović, dipl.inž.saob., Mr Violeta Lukić</i> Primjena savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija u motornim vozilima	115
<i>Gordana Blagojević, dipl.inž.saob., Dr Stojan Aleksić, Svetko Milutinović, dipl.inž.saob.</i> Savremeni dijagnostički sistemi na motornim vozilima	121
Uputstvo za saradnike	129

CONTENTS

ARTICLES AND STUDIES

Zoran Kovačević Ph.D., Zoran Lakić M.Sc., Zoran Lakić, M.Sc. Mapping of organized crime in the economic and financial area.....	7
Šaban Nurić Ph.D., Dejan Đorđević M.Sc. Historical croquettes, the Swiss confederation, system, equally satisfied or equally dissatisfied citizens.....	25
Nebojša Savanović, LLB, Slobodanka Savanović, LLB, Stojan Aleksić Ph.D. Globalization reproducts in the current production in China GDP	37
Vedrana Macanović, Aleksandar Radulović Stages of establishing corporate social responsibility.....	45
Šejla Šećkanović The conceptual-theory context of discrimination of women in employment and on work	57
Rahim Gadžić Ph.D., Amra Imširagić Ph.D., Huso Kulović, profesor Teaching my environment in the basic school	73
Esma Hasanbašić M.Sc., Aldijana Aličković-Žunić M.Sc. Communication in teaching	89
Saša Lipovac M.Sc. Digital education (E-learning)	101
Gordana Blagojević, Svetko Milutinović, Violeta Lukić M.Sc. The usage of contemporary information-communication technologies in vehicles	115
Gordana Blagojević, Stojan Aleksić Ph.D., Svetko Milutinović Modern diagnostic systems on motor vehicles	121
Instructions for submitting a journal	129

STUDIJE I ČLANCI

Dr Zoran Kovačević

Visoka poslovno-tehnička škola, Doboj, BiH
e-mail: zoran.kovacevic@dkpt.gov.ba

Mr Zoran Lakić

Direkcija za koordinaciju policijskih tijela BiH
e-mail: zoran.lakic@dkpt.gov.ba

Ljubomir Kuravica

Ministarstvo bezbjednosti BiH
e-mail: ljubomir.kuravica@msb.gov.ba

UDC 045(343.9)(346.5)

Pregledni članak

MAPIRANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U PRIVREDNO-FINANSIJSKOJ OBLASTI

SAŽETAK: U radu su sistematizovana postojeća znanja u teoriji i praksi, sprovedeno je i odgovarajuće istraživanje u smislu prikupljanja i obrade statističkih podataka, kao i analiza policijske prakse u vezi sa suzbijanjem organizovanog kriminaliteta u privredno finansijskoj oblasti. Na osnovu navedenog, izvedeni su argumentovani zaključci koji se odnose na prednosti i nedostatke pozitivnopravnih rješenja u vezi sa predmetnim problemom, kao i mogući pravac daljih zakonskih modifikacija uz odgovarajuće prijedloge u de lege ferenda smislu.

U radu je uspostavljen zakonski okvir razmatranja, organizovanog kriminaliteta u privredno-finansijskoj oblasti gdje su analizirane odredbe krivičnih zakona i zakona o krivičnim postupcima, koji su u primjeni na prostoru BiH.

Obraden je veći broj konvencija, a poseban akcenat posvećen je djelatnostima Ujedinjenih nacija, pod čijim okriljem je donijeta Konvencija o pranju novca, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom iz 1999. godine. Takođe u radu je analizirano stanje organizovanog kriminaliteta u privredno-finansijskoj oblasti na prostorima Bosne i Hercegovine za vremenski period od 2015. do 2016. godine.

KLJUČNE RIJEČI: pranje novca, korupcija, falsifikovanje, organizovani kriminal, konvencije.

1. UVOD

Organizovani kriminalitet je prisutan na cijelom kontinentu, sa željom ka ekspanziji i internacionalizaciji. Organizovani kriminalitet se sastoji od onih krivičnih djela koja učine dvije ili više osoba koje djeluje kao ustrojeno udruženje ili organizacija u dogovoru tokom jednog vremenskog perioda s ciljem učinjenja višestrukih prijestupa od kojih je za najmanje jedan predviđena kazna od pet ili više godina zatvora. Takvi prijestupi mogu biti sami sebi cilj, ili sredstvo sticanja materijalne koristi, opstrukcija povratka izbjeglica, ili ugrožavanje mira i stabilnosti u BiH, i u odgovarajućim slučajevima, nepropisnog uticaja na rad javnih organa vlasti (Korajlić, 2008: 515). Cilj svake zemlje, pa i Bosne i Hercegovine, jeste da borbom protiv ovih velikih bezbjednosnih problema, obezbjedi građanima siguran i prosperitetan razvoj, ekonomski napredak, razvoj demokratije, zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, tako da se u suzbijanju organizovanog kriminaliteta koriste dva opšta metoda kriminalne polistike: prevencija i represija.

U preventivnoj djelatnosti policije na sprečavanju svih vidova kriminaliteta posebno do izražaja treba da dođu policijske mjere prevencije kao što su: kriminalistička kontrola,

pozornička i patrolna djelatnost, kontrola kretanja na državnoj granici, kontrola nošenja oružja i raznih predmeta i dr. (Krivokapić, 2002: 38).

Novi pristup u prevenciji kriminaliteta odrazio se i na primjenu preventivnih metoda u suzbijanju organizovanog kriminaliteta i korupcije. Takav pristup doveo je i do izmjene u policijskoj strukturi, policijskoj strategiji i taktici, kao i do šireg povezivanja i saradnje policije i građana na nivou lokalne zajednice. Primarni zadatak ovakvog aganžovanja policije je da sprečava pojavu organizovanog kriminaliteta, a ne da reaguje isključivo nakon izvršenog nekog od krivičnih djela iz ove oblasti (Simonović, 2001: 34–37).

U cilju borbe protiv organizovanog kriminaliteta u Republici Srpskoj usvojen je Zakon o suzbijanju korupcije, organizovanog i najtežih oblika privrednog kriminala (*Službeni glasnik Republike Srpske*, broj: 39/16). Članom 28. stav 1. Zakona o suzbijanju organizovanog i najtežih oblika privrednog kriminala (*Službeni glasnik Republike Srpske*, broj: 111/07) u okviru Okružnog suda u Banjoj Luci osnovano je Posebno odjeljenje za suzbijanje organizovanog i najtežih oblika privrednog kriminala. Stavom 2. istog člana određeno je nadležnost Posebnog odjeljenja za čitavu teritoriju Republike Srpske, za postupanje u slučajevima predviđenim članom 3. pomenutog Zakona, bez obzira na propisanu kaznu za pojedino krivično djelo, odnosno u svim slučajevima kada je od Glavnog specijalnog tužioca donijeta odluka o preuzimanju predmeta.¹

2. PRANJE NOVCA

U vršenju svojih nezakonitih poslova organizovani kriminalitet ostvaruje veliku količinu novca. Da bi se taj novac legalizovao, prljavi novac se raznim bankarskim, privrednim drugim transakcijama prikriva i dobija karakter novca koji je zarađen na legalan način.

Termin pranja novca potiče od engleske riječi *mony laundering*, što znači legalizacija kapitala stečena kriminalnom djelatnošću, odnosno finansijske transakcije radi prikrivanja stvarnog porijekla novca i drugih oblika kapitala na tržištu. Radi se o procesu prikrivanja

¹ Članom 3. istog Zakona propisana je nadležnost za sljedeća krivična djela:

- a) krivičnog djela organizovanog kriminala iz člana 383a. Krivičnog zakona Republike Srpske, te krivičnih djela sa elementima organizovanosti, kao i krivičnih djela povezanih sa takvim djelima ili učiniocima takvih djela, a u slučajevima kada za postupanje nije nadležno Tužilaštvo i Sud Bosne i Hercegovine;
- b) najtežih oblika krivičnih djela protiv privrede i platnog prometa i protiv službene dužnosti kada je zbog okolnosti izvršenja djela ili posljedica djela krivično gonjenje od posebnog značaja za Republiku Srpsku, te krivičnih djela povezanih sa takvim djelima ili učiniocima takvih djela;
- c) drugih krivičnih djela predviđenih krivičnim zakonodavstvom Republike Srpske, kod kojih je kao najmanja zaprećena kazna zatvora u trajanju od pet godina, a kada je zbog okolnosti izvršenja djela ili posljedica djela krivično gonjenje od posebnog značaja za Republiku Srpsku, te krivičnih djela povezanih s takvim djelima ili učiniocima takvih djela.

ilegalnih izvora prihoda ostvarenih putem izvršenja krivičnih djela, s ciljem ubacivanja tih prihoda u tokove legalnog finansijskog poslovanja.

Pod sadržajem pojma „pranje novca“ podrazumjeva se djelatnost subjekta, najčešće iz oblasti sive ekonomije i organizovanog kriminaliteta, kojima se ostvaruju uslovi za legalizaciju protivpravno stečene dobiti, čime se pokriva njeno kriminalno porijeklo i stvara predstavu o zakonitoj djelatnosti (Bošković, 2004: 180).

Svojim intergracijom u legalne finansijske tokove prikriva se protivpravno stečen novac i kriminalna djelatnost učinilaca ove nezakonite radnje, koji dobijaju status uglednih ekonomskih moćnika i poštenih građana.

Način pranja novca se stalno modifikuje i unapređuje putem primjene svih sofisticiranih tehnika i metoda. Sastoji se u falsifikovanju finansijske dokumentacije i manipulacije u sistemu međubankarskih transakcija, ali se javlja i u drugim djelatnostima i to u onim oblastima kriminaliteta u kojima djeluje organizovani, internacionalni i transnacionalni organizovani kriminalitet. U posljednje vrijeme odvija se u utajama poreza, ilegalnoj trgovini drogama i oružjem, u organizovanoj kocki, prostituciji i reketu, kao i procesima privatizacije kapitala u bivšim socijalističkim zemljama Istočne Evrope.

Prljavi novac se legalizuje i na taj način što kriminalne organizacije uspostavljaju veze sa državnim organima i drugim subjektima, čiji se predstavnici, koristeći svoj položaj, uključuju u nezakonite aktivnosti i na taj način legalizuju nezakoniti novac ulaganjem u privredne i finansijske tokove, ili ga krijumčare preko granica u druge zemlje kako bi ga tamo legalizovali.

Proces pranja novca prolazi kroz tri osnovne faze i to: stavljanje, polaganje i intergracija.

2.1. Zakonsko određenje pranja novca

Pranje novca prema Zakonu o sprečavanju pranja novca² usvojen je na nivou Bosne i Hercegovine i podrazumjeva:

1. zamjenu ili prenos imovine, ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama, a u cilji prikrivanja ili zataškavanja nezakonitog porijekla imovine ili pružanja pomoći nekom licu

² *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 29, od 28. juna 2004. godine. Ovaj Zakon stupio je na snagu šest mjeseci nakon objavljivanja i danom stupanjem na snagu, prestao je da važi Zakon o sprečavanju pranja novca u Republici Srpskoj (*Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 52/01), Zakon o sprečavanju pranja novca u Federaciji Bosne i Hercegovine (*Službene novine Federacije BiH*, broj 8/00) i Zakon o sprečavanju pranja novca (*Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH*, broj 14/03).

koje je umješano u takve aktivnosti u cilju izbjegavanja zakonskih posljedica počinjenih radnji;

2. prikrivanje ili zataškavanje prave prirode, mjesta, porijekla, raspolaganja, kretanja, prava na ili vlasništva nad imovinom ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama;

3. sticanje, posjedovanje ili korišćenje imovine stečene kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama;

4. učestvovanje ili udruživanje radi izvršenja, pokušaja izvršenja, odnosno pomaganja, podsticanja, olakšavanja ili davanja savjeta pri izvršenju bilo koje od navedenih radnji.

Poslovi koji se odnose na sprečavanje, istraživanje i otkrivanje operacija pranja novca, kao i promovisanje saradnje između nadležnih ograna BiH, Republike Srpske, Federacije BiH i Distrikta Brčko, u oblasti sprečavanja pranja novca, kao i promovisanje saradnje i razmjene informacija sa nadležnim organima drugih država i međunarodnih organizacija zaduženih za sprečavanje pranja novca, obavlja Finansijsko-obavještajna odjeljenje (FOO) Agencije za istrage i zaštitu BiH.

Prilikom ostvarenja bankovnih računa, polaganja sredstava, podizanja sredstava sa jednog na drugi bankovni račun, zamjene valute, davanje kredita, kupoprodaja akcija na berzi i obavljanje drugih poslova, pravna i fizička lica koja obavljaju ove poslove, obavezna su da utvrde identitet stranke svaki put kada se radi o sumljivoj transakciji ili stranci i sve podatke, informacije i dokumentaciju, te po ovlaštenju istražuju i prosleđuju drugom ovlaštenom službeniku, informacije, podatke i dokumentaciju.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine sadrži krivično djelo pranja novca koje čini lice koje novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni krivičnim djelom primi, zamjeni, drži, njom raspolaže, upotrebi u privrednom ili drugom poslovanju, ili na drugi način pokrije ili pokuša prikriti, a takav novac ili imovina veće vrijednosti ili to djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor Bosne i Hercegovine ili ima štetne posljedice za djelatnost ili finansiranje institucija Bosne i Hercegovine. Teži oblik djela postojaće ukoliko vrijednost prljavog novca i imovine prelazi iznos od 50.000 konvertibilnih maraka. Za ovo krivično djelo predviđena je odgovornost za nehatno izvršenje krivičnog djela, odnosno odgovornost za nehatno postupanje učinioaca djela u odnosu na okolnosti da su novac i imovina pribavljeni krivičnim djelom. Zakonodavac je predvidio i obavezno oduzimanje novca i imovine koji su pribavljeni krivičnim djelom, a koje je učinilac prikrilo, odnosno pokušao prikriti.

Propisivanje ovog krivičnog djela rezultat je, prije svega, preuzetih obaveza Bosne i Hercegovine na osnovu međunarodnih konvencija, kao činjenice da su aktivnosti pranja

novca, kao sastavnog djela organizovanog kriminaliteta, našle pogodno tlo na području Bosne i Hercegovine, zbog transakcijskog karaktera države, poslijeratnog stanja, postupka privatizacije i sl. U domaćem zakonodavstvu, osim inkriminacije predviđene u navedenim zakonima, odredbe o pranju novca nalaze se i u entitetskim krivičnim zakonima.

Krivični zakon Republike Srpske sadrži krivično djelo pranja novca koje čini lice koje novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni krivičnim djelom primi, zamjeni, drži, s njom raspoláže, upotrijebi u privrednom poslovanju ili je na drugi način prikrije ili pokuša sakriti. Predviđen je i teži oblik djela koji će postojati ako je učinilac ovog djela istovremeno i učinilac ili saučesnik u krivičnom djelu u kojem je pribavljen novac ili imovinska korist, odnosno ako je novac ili imovinska korist velike vrijednosti, ili ako su ova krivična djela izvršila lica koja su se udružila za vršenje takvih djela.

2.2. Međunarodni akti u oblasti pranja novca

U cilju borbe protiv pranja novca, na međunarodnom planu donijeto je više međunarodnih pravnih akata koji regulišu ovu materiju, a najznačajniji su:

- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonite trgovine opojnim drogama i psihotropnim supstancama, tzv. Bečka konvencija, kojoj je pristupilo više od 170 država, i koja predviđa obavezu država potpisnica da u svom nacionalnom zakonodavstvu inkriminišu brojne aktivnosti koje se odnose na suzbijanje nedozvoljene trgovine opojnim drogama, kao i da pranje ovako stečenog novca predvide kao krivično djelo. Navedena Konvencija predviđa da svaka strana potpisnica Konvencije treba usvojiti mjere koje omogućavaju zaplenu prihoda koji potiče od nedozvoljene trgovine opojnim drogama, kao i da se nadležnim organima omogući da identifikuju, otkriju, zamrznju ili zaplijene dobit ili svojinu stečenu nedozvoljenom trgovinom opojnim drogama, s tim što će radi sprovođenja ovih mjera svaka strana potpisnica ovlastiti svoje sudove ili druge nadležne organe da obavežu da bankarska, finansijska ili komercijalna evidencija bude stavljena na raspolaganje, zaplenu, kao i da strane potpisnice neće odbiti da djeluju po odredbama ovog stava iz razloga bankarske tajne.

- Konvencija o pranju novca, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom, koju je donijeo Savjet Evrope 8. novembra 1999. godine u Strazburu, propisuje obavezu država koje su je prihvatile da u svom nacionalnom zakonodavstvu predvide posebno krivično djelo pranja novca. Takođe je, kao i u Bečkoj konvenciji, određeno obilježje krivičnog djela, samo što se u ovom slučaju teži oduzimanju i konfiskaciji sve imovinske dobiti koja je stečena, ne samo nezakonitim djelatnostima vezanim

za opojne droge, već i za terorizam, trgovinu bijelim robljem, oružjem i krivičnim djelima kojima se ostvaruje veliki profit.

U ovoj konvenciji navodi se da će svaka strana usvojiti zakonodavne i druge mjere potrebne da bi kao krivična djela u svoje interno zakonodavstvo uvela sljedeća djela, ukoliko su učinjena sa umišljajem (Bošković, 2004: 414):

1. Konvencija ili prenos imovine za koju se zna da predstavlja nezakonit prihod, sa svrhom prikrivanja ili maskiranja nezakonitog porijekla takve imovine ili pomaganja bilo kojem licu ukuljučenom u izvršenje glavnog krivičnog djela da izbjegne zakonske posljedice svoga djela;

2. prikrivanje ili maskiranje prave prirode porijekla, mjesta, raspolaganja, premještaja i postojanja prava, odnosno vlasništva nad imovinom za koju se zna da predstavlja nezakonit prihod;

3. sticanje, posjedovanje ili upotreba imovine za koju se zna, u vrijeme primanja, da je predstavljala nezakonitu dobit;

4. sudjelovanje u izvršenju, održavanje ili zavjera radi izvršenja, ili pokušaja izvršenja i pomaganje, podsticanje, olakšavanje i davanje savjeta u izvršenju bilo kojih djela, utvrđenih u skladu sa ovim članom.

- Četrdeset preporuka za borbu protiv pranja novca, donijeto od strane Grupe sa finansijske akcije (FATF – Financial Action Task Force) 1990. godine, a koja je na Konferenciji predstavnika država i vlada Grupe 7, najrazvijenih zemalja, 1989. godine, osnovana kao međunarodno tijelo, u cilju borbe protiv pranja novca. Preporuke sadrže strateške elemente i upućuju na osnovne pravce u suzbijanju pranja novca, koje su 1996. godine prvi put revidirane da bi se uzele u obzir promjene u trendovima pranja novca i da bi se odredile buduće potencijalne prijetnje. Navedene preporuke postale su međunarodno prihvaćeni standardi protiv pranja novca.

- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta u članu 6. utvrđuje se kriminalizacija pranja dobiti stečene kroz kriminal, određuje se pojam i karakteristike krivičnog djela pranja novca koje su sve države potpisnice ove Konvencije dužne da unesu u svoje nacionalno krivično zakonodavstvo, dok su u članu 7. ove Konvencije predviđene i mjere za borbu protiv pranja novca. Navedena konvencija zahtjeva da države u svojoj nacionalnim zakonodavstvima propišu i krivično djelo pranja novca, kao i da svaka država potpisnica mora dostaviti primjerke svojih zakona kojima se sprovodi član 6, kao i sve naknadne izmjene i dopune tih zakona ili opise istih Generalnom sektoru Ujedinjenih nacija.

- Ključni principi za efektivan bankovni nadzor, tzv. Bazelski princip, koji je septembra 1997. godine izdalo Bazelsko predstavništvo za nadzor banaka, uključuje potrebu (princip 15) koju supervizori određuju da banke imaju uspostavljene adekvatne politike rada, prakse i procedure, uključujući i stroga pravila „Poznavanja klijenata“, što promoviše visoke etičke i profesionalne standarde u finansijskom sektoru.

2.3. Falsifikovanje novca i stavljanje lažnog novca u opticaj

Novac, kao platežno sredstvo koje omogućava razmjenu dobara, oduvijek je bio predmet posebnog interesovanja s aspekta raznih oblika kriminalnih napada, jer se na takav način obezbjeđuje znatna protivpravna imovinska korist i zarada koja je očigledna u odnosu na uloženi rad i sredstva, bez obzira na rizik i opasnost da ta kriminalna djelatnost bude otkrivena.

Falsifikovanje novčanica može biti izrađene ručno („zanatska proizvodnja“), mašinski („industrijska proizvodnja“) i novčanice stvorene fotokopiranjem originalnih novčanica. Mašinsku izradu novčanica mogu pokrenuti samo ona lica koja imaju veliki početni kapital, jer se proces izrade falsifikovane novčanice organizuje na isti način kao i izrada originala, što znači da se za svaku vrstu štampe (visoka, ravna, dubinska) i svaku boju, izrađuju posebni klišeji na osnovu fotoreprodukcije originalne novčanice. Ovako izrađene krivotvorene veoma su opasne, budući da se teško razlikuju od originala, tako da se razlike ne mogu uočiti golim okom.

Falsifikovani novac se krijumčari po dobroj razrađenoj šemi organizovanog kriminaliteta, uz procijenu svake konkretne situacije i preduzimanja svih mjera bezbjednosti kako bi se falsifikovani novac uspješno plasirao u predviđene tokove (Bošković, 2004: 177). Obično falsifikovani novac ne distribuiraju lica koja su ga napravila, ona uglavnom organizuju djelatnost njenog distribuiranja preko drugih lica koja koriste raznovrsne načine i prevozna sredstva kako bi lažni novac stavili u opticaj, krupniji kriminalci koji su bliži „vrhu“ (šefovski dio kriminalne organizacije) jako su oprezni i veoma se teško može doći do njihovog identiteta, dok su rasturači često sitni lopovi i prevaranti koji su za slična djela već osuđivani i poznati policiji ili naivni građani koji smatraju da se mogu „okoristiti“ na lak način.

Organizovani kriminalitet koristi falsifikovani novac za plaćanje mnogih usluga i drugih obaveza, za kupovinu droge, oružja i municije, kulturnih dobara i druge vrste robe, za korupciju, za plaćanje sporednih djelatnosti licima koja nisu članovi kriminalne organizacije, kao i za kupovinu raznih potrebnih stvari, opreme, tehnike, kao i za druge potrebe kriminalne

organizacije. Falsifikovani novac je uglavnom karakterističan za zemlje koje su dugo u ratovima, gdje su rasprostranjeni šverc i kupoprodaja oružja, pa tako povoljno tlo koriste kriminalne organizacije da plasiraju falsifikovani novac.

Ratna događanja, loša ekonomsko-socijalna politika, porast svih vidova kriminaliteta, velika migracija stanovništva, veliki broj stranaca koji su uključeni u mnogim vojnim, humanitarnim i drugim misijama na našoj teritoriji, povratak velikog broja izbjeglica iz zemalja Zapada, slaba kontrola granica za promet ljudi i robe, geografski položaj Bosne i Hercegovine kao tranzitne zemlje između Istoka i Zapada, predstavlja sve pogodnosti za proturanje stranog falsifikovanog novca bez velikog rizika.

3. INTERPRETACIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U PRIVREDNO-FINANSIJSKOJ OBLASTI NA NIVOU BOSNE I HERCEGOVINE

U ovom poglavlju analizirano je stanje organizovanog kriminaliteta u privredno-finansijskoj oblasti na prostorima Bosne i Hercegovine, za vremenski period od 2015. do 2016. godine. Obraden je prostor Bosne i Hercegovine, gdje su korišteni zvanični podaci policijskih agencija i to: Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, Federalne uprave policije, Državne agencije za istragu i zaštitu SIPA-e BiH, Granične policije BiH i Policije Brčko distrikta.

3.1. Pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti

U 2016. godini SIPA je podnijela šest izvještaja o postojanju osnova sumnje o počinjenom krivičnom djelu protiv 23 lica (21 fizičkog lica i 2 pravna lica), a u 2015. godini podneta su četiri izvještaja protiv 28 lica (18 fizičkih lica i 10 pravnih lica) i jedna dopuna izvještaja protiv pet lica (3 fizička lica i 2 pravna lica).

Tabela 1. Izvještaji i dopune izvještaja podneseni iz oblasti pranja novca i prijavljena lica

Izvještaji i dopune izvještaja podneseni iz oblasti pranja novca i prijavljena lica						
	Izvještaji i dopune			Prijavljena lica		
	2015.	2016.	+/- %	2015.	2016.	+/- %
Izvještaji	4	6	50%	28	23	-18%
Dopune izvještaja	1	-	-	5	-	-
UKUPNO	5	6	20%	33	23	-30%

Izvještaji podneti tužilaštvima u BiH zbog postojanja osnova sumnje da je počinjeno krivično djelo:

- jedan izvještaj kantonalnom tužilaštvu protiv jednog lica zbog postojanja osnova sumnje da je počinilo krivično djelo iz člana 383. KZ FBiH (Zloupotreba položaja ili ovlaštenja);

- jedan izvještaj kantonalnom tužilaštvu protiv jednog lica zbog postojanja osnova sumnje da je počinilo krivično djelo iz člana 373. KZ FBiH (Krivotvorenje isprave); prijavljeno lice državljanin je Republike Turske, a sumnjiči se da je počinio krivično djelo prilikom aplikacije za izdavanje odobrenja za sticanje preko 66,7% dionica sa pravom glasa u poslovnoj banci;

- jedan izvještaj Tužilaštvu BiH protiv 3 lica zbog postojanja osnova sumnje da su počinili krivično djelo iz člana 209. KZ BiH (Pranje novca), u iznosu 1.600.000,00 eura;

- jedan izvještaj kantonalnom tužilaštvu protiv jednog lica zbog postojanja osnova sumnje da je počinilo krivično djelo iz člana 272. KZ FBiH (Pranje novca), u vezi sa krivičnim djelom iz člana 383. KZ FBiH (Zloupotreba položaja ili ovlaštenja), te krivično djelo iz člana 383. KZ FBiH (Zloupotreba položaja ili ovlaštenja) u vezi sa članom 28. KZ FBiH (Pokušaj) i krivično djelo iz člana 389. KZ FBiH (Krivotvorenje službene isprave). Kroz finansijski sistem BiH u legalne novčane tokove ubačeno je 86.150,00 KM nelegalno stečenog novca, a stečena je imovinska korist u istom iznosu, na štetu sindikata javnog preduzeća;

- jedan izvještaj kantonalnom tužilaštvu protiv jednog lica zbog postojanja osnova sumnje da je počinilo krivično djelo iz člana 294. KZ FBiH (Prevara) i iz člana 272. KZ FBiH (Pranje novca). Iznos novca sa sumnjom na pranje novca je 114.288,70 KM, te je u istom iznosu oštećena jedna politička partija;

- jedan izvještaj kantonalnom tužilaštvu protiv 14 fizičkih i 2 pravna lica zbog postojanja osnova sumnje da su počinili krivično djelo 342. KZ FBiH (Organizovani kriminal), u vezi sa krivičnim djelom iz člana 251. KZ FBiH (Prevara u privrednom poslovanju), i krivično djelo iz člana 294. KZ FBiH (Prevara), iz člana 272. KZ FBiH (Pranje novca), iz člana 33. KZ FBiH (Pomaganje), iz člana 31. KZ FBiH (Sapočiniteljstvo) i člana 128. KZ FBiH (Osnovi odgovornosti pravnog lica), čime su pričinili štetu pravnom licu u iznosu 29.826.407,50 KM, te oprali novac u iznosu od oko 28.755.185,25 KM i stekli imovinsku korist u istom iznosu.

Nije podnet nijedan izvještaj nadležnom tužilaštvu za krivično djelo finansiranja terorističkih aktivnosti.

Sprovedeno je šest operativnih akcija („Pavlović banka“ – dvije akcije, „Mamić“, „IDDEA“, „Oaza“ i „Lavina“) u kojima je lišeno slobode 16 lica, a u 2015. godini nije bilo sprovedenih operativnih akcija, niti lišavanja slobode osumnjičenih lica.

Takođe, prilikom realizacije operativne akcije „Pravda“, pružena je podrška Kantonalnom tužilaštvu Kantona Sarajevo, u okviru čega su privremeno obustavljene transakcije na računima u ukupnom iznosu od 128.481,43 KM i 3.096.562,35 eura.

Kroz finansijski sistem BiH u legalne novčane tokove ubačeno je 32.084.951,95 KM nelegalno stečenog novca, dok je pričinjena materijalna šteta od prijavljenih krivičnih djela iznosila 30.026.846,00 KM (pričinjena šteta za 3 pravna lica na području BiH). U 2015. godini u legalne novčane tokove ubačeno je 7.986.494,36 KM nelegalno stečenog novca, dok je pričinjena materijalna šteta od prijavljenih krivičnih djela iznosila 6.039.108,89 KM.

Obveznici iz člana 4. Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti prijavili su ukupno 452.420 transakcija u ukupnom novčanom iznosu od 18.763.537.227,00 KM. Od ukupnog broja prijavljenih transakcija, 232 su sumnjive transakcije prijavljene od banaka u novčanom iznosu od 18.763.537.227,09 KM i 168 je sumnjivih transakcija od drugih obveznika u ukupnom iznosu od 31.990.999,56 KM. U 2015. godini od ukupno 404.844 prijavljene transakcije u ukupnom novčanom iznosu od 18.847.062.952,37 KM, 181 je sumnjiva transakcija prijavljena od banaka u ukupnom iznosu od 30.438.426,09 KM, 45 je sumnjivih transakcija prijavljenih od drugih obveznika u ukupnom iznosu od 966.003,38 KM, te 2 transakcije izdvojene po procjeni analitičara u iznosu od 733.436,25 KM.

Zbog sumnje na pranje novca, a na osnovu zakonskog ovlašćenja izdato je 18 naloga za privremenu obustavu transakcija u ukupnom iznosu od 19.898.712,00 KM na računima 27 fizičkih lica i pravnih lica. U 2015 godini izdata su 22 naloga za privremenu obustavu transakcija u iznosu od 782.079,84 KM na računima 53 fizička lica i 13 pravnih lica, 2 naloga za kontinuirano praćenje finansijskog poslovanja dva klijenta, te 1 nalog za zabranu prometovanja vrijednosnim papirima. U okviru istraga krivičnih djela iz nadležnosti SIPA-e vođeno je 19 finansijskih istraga.

Tabela 2. Provedene finansijske istrage

Provedene finansijske istrage									
	Izvještaji			Pravna lica			Fizička lica		
	2015.	2016.	+/- %	2015.	2016.	+/- %	2015.	2016.	+/- %
Tužilaštvu BiH	4	16	300 %	12	23	92%	6	189	3050%
Kantonalnim tužilaštvima	2	3	50%	-	8	-	10	74	640%
UKUPNO	6	19	217 %	12	31	158 %	16	263	1544 %

Prema raspoloživim saznanjima, pranje novca u okviru kriminalnih grupa vrše kriminalne grupe preko svojih članova i do sada nije uočeno postojanje specijalizovanih kriminalnih grupa koje su se profilirale za pranje novca za potrebe drugih kriminalnih grupa. Imajući u vidu da je pranje novca „posljedično“ krivično djelo, čiji je cilj legalizacija nezakonito stečene koristi iz počinjenih krivičnih djela, ono se vrši ubacivanjem nelegalno stečenog novca u legalne poslovne aktivnosti kao što su kupovina nekretnina, korištenje sumnjivih novčanih sredstava za izmirenje obaveza po osnovu kreditnih zaduženja, davanje pozajmica fizičkim i pravnim licima, transferi novca stečenog počinjenjem krivičnog djela u inostranstvu i na račune fizičkih i pravnih lica u BiH, zloupotrebom tržišta kapitala odnosno kupoprodaje hartija od vrijednosti, iznošenje gotovine preko granice s ciljem kupovine drugih vidova imovine u inostranstvu, transferi preko računa off shore kompanija i kupovina vlasničkih udjela u pravnim subjektima.

Trendovi preduzetih mjera i naznake narednih koraka

- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti usvojen je 16. 06. 2016. godine, na 31. sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, odnosno istog dana na 20. sjednici Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH.
- Sačinjen je dokument Pregled nosilaca aktivnosti a provedbu Akcionog plana za otklanjanje nedostataka u borbi protiv pranja novca, s ciljem harmonizacije sistema

sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma sa standardima i preporukama Radne grupa za finansijske mjere protiv pranja novca – FATF.

- Informaciju o dosadašnjoj realizaciji aktivnosti iz Akcijskog plana Bosne i Hercegovine za otklanjanje nedostataka u borbi protiv pranja novca, u cilju harmonizacije sistema sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma sa standardima i preporukama Radne grupe za finansijske mjere protiv pranja novca-FATF, Vijeće ministara BiH razmotrilo je i usvojilo na 85. sjednici održanoj 08. 12. 2016. godine.

3.2. Privredni i finansijski kriminal na nivou BiH

Evidentirana krivična djela privrednog kriminala su u porastu. U 2016. godini u Bosni i Hercegovini registrovano je 1.319 krivičnih djela protiv privrede, poslovanja i sigurnosti platnog prometa iz oblasti poreza i carina, što je za 8,64% više nego u prethodnoj godini.

Tabela 3. Broj evidentiranih krivičnih djela

Red. Br.	Agencije, MUP-ovi entiteta i Policija Brčko Distrikt BiH	Broj evidentiranih krivičnih djela		
		2015.	2016.	+/-%
1.	FMUP	443	481	8,6
2.	MUP RS	722	745	3,2
3.	Policija Brčko distrikt BiH	1	1	-
4.	SIPA	35	76	117
5.	Granična policija BiH	13	16	23
Ukupno u BiH		1.214	1.319	8,64

Procijenjena materijalna šteta za budžete BiH, obuhvaćena izvještajima Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA-e) i Uprave za indirektno oporezivanje o ovim krivičnim djelima u 2016. godini iznosi 58.712.555 KM, što je smanjenje u odnosu na 2015. godinu, kada je šteta iznosila 86.092.386 KM.

Materijalna šteta nastala izvršenjem KD privrednog kriminaliteta prema podacima MUP-a RS za 2016. godinu iznosi 41.042.762,00 KM, (2015. godine 134.243.000,00 KM), a počinioci su ostvarili protivpravnu imovinsku korist u iznosu od 36.727.162,00 KM (2015. godine 116.143.000,00 KM).

Materijalna šteta nastala izvršenjem KD privrednog kriminaliteta, a prema izvještajima Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA-e), Uprave za indirektno oporezivanje

i MUP-a Republike Srpske, na nivou Bosne i Hercegovine u 2016. godini iznosila je 99.755.217 KM (2015. godine 202.235.386 KM).

Tokom 2016. godine, SIPA je sprovedla 13 operativnih akcija u cilju sprečavanja ovih krivičnih djela („Lištica“, „Coral“, „Duvan“, „Kurir“, „Carmen“, „Ringišpil“, „Blok“, „Urban“, „Čarli“, „Box“, „List II, „Rampa“ i „Miligram“), isto kao i u 2015. godini. Slobode je lišeno 90 lica, što je za 48% više u odnosu na 2015. godinu, kada je slobode lišeno 61 lice.

Među najbrojnijim krivičnim djelima privrednog kriminala nalaze se: zloupotreba ovlašćenja u privredi, obmana pri dobijanju kredita ili drugih pogodnosti, prevara u privrednom poslovanju, falsifikovanje ili uništenje službene isprave, porezna utaja, pronevjera u službi, nedozvoljena trgovina, organizovani kriminal, a u vezi s poreznom utajom i carinskom prevarom i tako dalje. U privrednom kriminalu sve je više počinjenih djela iz člana 250. KZ BiH (Organizovani kriminal), što ukazuje u kojem se pravcu kreće ova vrsta kriminala, ukoliko se ne preduzmu preventivne i druge mjere.

Prema podacima OSA-e jedna od najznačajnijih ugrožavajućih aktivnosti iz oblasti organiziranog kriminala, koje su se odvijale tokom 2016. godine na području BiH, jeste segment ekonomskog kriminala, prvenstveno u smislu otežavanja poslovanja na legalnim osnovama, kao i značajnim umanjivanjem budžetskih prihoda. Također, negativna reputacija Bosne i Hercegovine uticala je na slabiji priliv investicija i ulaganje u privredne kapacitete, kao i napredovanja u tranzicijskom procesu.

Kriminalna lica koja su protivzakonito stečen novac uložila u legalnu djelatnost, vršeći različite vrste pritiska nad konkurentskim firmama koje se bave istom djelatnošću, otežavaju ili potpuno onemogućavaju rad privrednih subjekata koji posluju u skladu sa zakonskim propisima. U isto vrijeme, pravna lica u vlasništvu kriminalnih lica i lica koja posluju nezakonito povećavaju svoj promet i ostvaruju veće prihode. Uočeni su i slučajevi angažovanja kriminalnih lica od strane vlasnika firmi s ciljem olakšavanja poslovanja, pri čemu se formira svojevrsan partnerski odnos u kojem vlasnik organizira redovne faze poslovanja, a kriminalno lice onemogućava vršenje iznuda od strane drugih pripadnika kriminalnog miljea, ali i obavljanje redovnih djelatnosti od strane zaposlenika institucija nadležnih za zakonitost poslovanja.

U poslovanju pravnih lica sa većinskim državnim vlasništvom evidentiran je još jedan oblik inkriminacija. Naime, pojedina rukovodna lica nerealnim prikazivanjem rezultata poslovanja nanose štetu pravnim licima kojima rukovode, državnom budžetu, zaposlenicima, poslovno vezanim privrednim subjektima. Tako se u preduzećima koja posluju sa gubicima, u cilju zadržavanja postojećeg menadžmenta, prikazuju pozitivni rezultati poslovanja, dok se u

pojedini javnim preduzećima koja posluju sa dobicima, u cilju umanjavanja plaćanja državnih dažbina, ta dobit knjigovodstveno prikazuje značajno umanjena što nanosi štetu budžetima. Istovremeno se ostvarena dobit neracionalno troši od strane uprave, odnosno „dijeli“ između učesnika ovih kriminalnih radnji.

U toku 2016. godine osnovan je veći broj pravnih lica, u vlasništvu stranih državljana koji se ne namjeravaju baviti registriranom djelatnošću. Radi se o licima arapskog porijekla iz Sirije, UAE, Katara, Bahreina, Iraka, Libana i Pakistana. Tako, osnivanjem pravnih lica u BiH, zaobilaze pozitivne propise i dobijaju boravišne dozvole, te stižu vlasništvo nad nekretninama što im nije dozvoljeno kao fizičkim licima. Pravna lica fiktivno osnivaju na svoje ime državljani BiH, nakon čega stvarni vlasnici (strani državljani) pribavljaju boravišnu dozvolu i vrše kupovinu nekretnina na ime novoformiranog pravnog subjekta. Nakon ostvarivanja svih neophodnih uslova za neometan boravak u BiH, strani državljani ili obustavljaju poslovanje pravnih lica u njihovom vlasništvu ili održavaju veoma mali obim poslovanja koje im služi kao osnov dokazivanja da predmetni privredni subjekt posluje. Indikativno je da se dio platnih transakcija vrši u gotovom novcu, što ukazuje na mogućnost izbjegavanja plaćanja državnih dažbina i pranje novca. Indikativni su i podaci da su se u ove aktivnosti, odnosno u traženje i otkupljivanje zemljišta, uključila i pojedina lica koja se od ranije dovode u vezu sa organiziranim kriminalom.

a) Falsifikovanje novca

Podnet je jedan izvještaj protiv pet fizičkih lica zbog postojanja osnova sumnje da su počinili krivično djelo iz člana 205. KZ BiH (Krivotvorenje novca) i krivično djelo iz člana 29. KZ BiH (Saučesništvo), a u 2015. godini podneta su dva izvještaja protiv dva lica i jedna dopuna izvještaja protiv jednog lica.

Tabela 4. Izvještaji i dopune izvještaja

Izvještaji i dopune izvještaja iz oblasti krivotvorenja novca i prijavljena lica						
	Izvještaji i dopune			Prijavljena lica		
	2015.	2016.	+/- %	2015.	2016.	+/- %
Izvještaji	2	1	-50%	2	5	150%
Dopune izvještaja	1	-	-	1	-	-
UKUPNO	3	1	-67%	3	5	67%

Tabela 5. Privremeno oduzete krivotvorene novčanice

Privremeno oduzete krivotvorene novčanice			
(Valute u nominalnoj vrijednosti)	2015.	2016.	+/- %
KM	291.000,00	-	-
euro	-	200,00	-

Krivotvorenje novca u Bosni i Hercegovini odnosi se, uglavnom, na distribuciju i stavljanje u promet krivotvorenih novčanica.

3.3. Registrovana korupcijska krivična djela

Posebno veliku prijetnju za Bosnu i Hercegovinu i dalje predstavljaju široko rasprostranjene koruptivne aktivnosti, posebno sistemska korupcija. Koruptivne aktivnosti nisu samo puki pokušaji da se osigura neka nepripadajuća pogodnost, već gotovo uvijek završavaju uspjehom po inicijatora korupcije i sa odgovarajućom kompenzacijom za onog koji je određenu pogodnost inicijatoru nezakonito osigurao.

U toku 2016. godine, policijske agencije BiH i u BiH egistirale su ukupno 685 krivičnih korupcijska djela, što u odnosu na prošlu godinu (728), predstavlja smanjenje broja ovih krivičnih djela za -5,90%.

Zloupotreba službenog položaja ili ovlašćenja te ovlašćenja u privredi preovladavaju kao najčešća korupcijska krivična djela u Bosni i Hercegovini. U 2016. godini registrirano je 227 takvih krivičnih djela (prethodne godine 271), što predstavlja 33,13,% svih korupcijskih krivičnih djela.

Od ukupnog broja izvještaja i dopuna izvještaja koje je SIPA podnijela nadležnim tužilaštvima u BiH, 21 izvještaj i dopuna izvještaja protiv 98 lica (91 fizičko lice, 6 pravnih lica i 1 NN lice) podneti su zbog postojanja osnova sumnje da su, između ostalih, i to uglavnom krivičnih djela finansijskog kriminala, počinjena i koruptivna krivična djela. U 2015. godini podneto je 17 izvještaja i dopuna izvještaja protiv 97 lica (90 fizičkih lica, 6 pravnih lica i jedno 1 NN lice).

Tabela 6. Izvještaji i dopune izvještaja iz oblasti korupcije i prijavljena lica

Izvještaji i dopune izvještaja iz oblasti korupcije i prijavljena lica						
	Izvještaji i dopune			Prijavljena lica		
	2015.	2016.	+/- %	2015.	2016.	+/- %
Izvještaji	14	20	43%	92	97	5%
Dopune izvještaja	3	1	-67%	5	1	-80%
UKUPNO	17	21	24%	97	98	1%

Najčešći pojavni oblici koruptivnih krivičnih djela jesu zloupotreba službenog položaja ili ovlaštenja, nesavjestan rad u službi i primanje mita od strane službenika. S obzirom na to da se uglavnom radi o užim krugovima ljudi koji čine ova krivična djela za svoju korist ili u korist trećih lica, te da se oštećeni građani ili preduzeća rijetko odlučuju prijaviti počinitelje, otkrivanje krivičnih djela korupcije je otežano. Otkrivanje i dokazivanje usporeno je i zbog nespremnosti građana da prijave službenike koji od njih traže mito i da svjedoče protiv takvih lica. Međutim, evidentno je da je u posljednje vrijeme porastao broj građana koji prijavljuju ovakve nezakonitosti. Agencija za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije, u 2016. godini zaprimila je ukupno 139 podnesaka sa indicijama koruptivnog ponašanja putem pošte, elektronske pošte, telefonskim putem i lično, dok je u 2015. godini zaprimila ukupno 124 podneska. U skladu sa svojim nadležnostima, a rukovodeći se principima profesionalnog i jednakog tretmana i nediskriminacije, te načelima pravovremenosti i opravdanosti, analiziran je svaki pojedinačni podnesak i na osnovu Zakona o Agenciji i Pravilnika o postupanju po zaprimljenim podnescima sa indicijama koruptivnog ponašanja, te su isti dostavljeni na dalje postupanje nadležnim pravosudnim i policijskim institucijama u Bosni i Hercegovini. Prema podacima Obavještajno bezbjednosne agencije BiH koruptivne aktivnosti su konstantna prateća pojava u skoro svim sferama nezakonitog poslovanja, pa su tako prikupljeni podaci o angažiranju policijskih službenika za nesmetan transport različite robe koja nema potrebnu prateću dokumentaciju, kao i uticaj na inspeksijske organe koji vrše kontrolu poslovanja. Također, uočeni su slučajevi traženja novčane protivusluge za aktivnosti koje spadaju u redovan opis poslova državnih službenika, naročito u sferi većih strukturnih investicija što je, pored već navedenih, jedan od uzroka smanjenja priliva stranih investicija u prethodnoj godini. Ovakve zloupotrebe položaja vršene su i u postupcima ostvarivanja različitih prava građana, pa je tako nezakonitim radnjama više uvezanih lica, među kojima su i zdravstveni i administrativni radnici, ali i kriminogena lica koja se pojavljuju kao posrednici, omogućeno sticanje nezakonite novčane dobiti u dodjeli invalidskih penzija, a istovremeno direktno se uticalo na finansijsko opterećenje Zavoda PIO F BiH.

Jedan od modusa je namjensko osnivanje firmi i udruženja koja se prijavljuju na različite javne pozive za finansiranje projekata, nakon čega dobijaju novčana sredstva koja u cjelosti ili većim dijelom ne troše u namijenjene svrhe. Česte su zloupotrebe službenog položaja od strane zaposlenika pojedinih kazneno-popravnih ustanova koji, za novčanu naknadu, pritvorenim i osuđenim licima omogućavaju određene pogodnosti.

Pored unošenja različitih nedozvoljenih stvari u ove ustanove, kao što su mobiteli i narkotici, ovi službenici olakšavaju kriminalnim licima premještaje u određene ćelije i u

organizacione jedinice zavoda koje su poluotvorenog tipa, kao i ranije izlaske na slobodu, budući da su uključeni u odlučivanje o istom (*Informacija o stanju sigurnosti u Bosni i Hercegovini period 2016. godine*, 2016: 22–36).

ZAKLJUČAK

Na osnovu sprovedenog istraživanja može se zaključiti da organizovani kriminalitet u privredno-finansijskoj oblasti Bosne i Hercegovine znatno prisutan i da je radi efikasnije borbe protiv privrednog kriminaliteta, u narednom periodu, neophodno unaprijediti saradnju sa poreskim i carinskim službama u Bosni i Hercegovini, radi zajedničkog sprečavanja krivičnih djela krijumčarenja roba, poreskih utaja, prevara u sistemu PDV-a, neplaćanja carina i krivičnih djela pranja novca.

Takođe, saznanja ukazuju na pojavu da je na području BiH veliki broj vlasnika firmi u privatnom vlasništvu uključen u fiktivno prijavljivanje poslovanja u cilju izbjegavanja plaćanja PDV-a, što je naročito prisutno u poslovanju firmi u građevinskom sektoru i to tako što se prijavljuje godišnji promet u iznosima značajno manjim od stvarnih. Ovo zahtjeva pojačan inspekcijски nadzor. Treba više raditi na ispunjenju preporuka Savjeta Evrope u smislu borbe protiv korupcije i pranja novca GRECO, kao i pooštavanju kaznene politike u smislu visine zapriječene kazne, za krivična djela iz domene privrednog kriminaliteta. Pojačati kontrole prilikom registracije pravnih subjekata.

Na osnovu navedenog, potrebno je sprovesti edukaciju službenika o savremenim modelitetima prevara u privrednom kriminalitetu, te pojačati interne kontrole u institucijama za provedbu zakona i pravosudnim institucijama, s ciljem suzbijanja eventualnih zloupotreba.

U cilju jačanja borbe protiv svih pojava oblika organizovanog kriminaliteta i korupcije, potrebno je poboljšati statističke metode i sinhronizaciju u prikupljanju policijskih podataka na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Bošković, M.(2004). *Organizovani kriminalitet i korupcija*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Krivokapić, V. (2002). *Prevenција kriminaliteta*. Beograd: Policijska Akademija.
- Korajlić, N.(2008). *Kriminalistička metodika*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
- Krivični zakon BD. *Službeni glasnik BiH*, 10/03,45/04, 06/05, 21/10, 52/11.
- Krivični zakon BiH. *Službeni glasnik BiH*, 3/03,32/03, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.
- Krivični zakon RS. *Službeni glasnik RS*, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13.
- Matijević, M.(2002). *Kriminalistička operativa*. Banja Luka:Viša škola unutrašnjih poslova.
- Informacija o stanju sigurnosti u Bosni i Hercegovini period 2016. godine* (2016). Sarajevo:

Ministarstvo bezbjednosti Bosne i Hercegovine.
Simonović, B. (2001). „Uloga policije u prevenciji kriminaliteta na anivou loalne zajednice“. *Bezbjednost*, br. 1. Beograd: MUP R Srbije.

Zoran Kovačević, Ph.D.

Zoran Lakić, M.Sc.

Ljubomir Kuravica

MAPPING OF ORGANIZED CRIME IN THE ECONOMIC AND FINANCIAL AREA

Summary

The existing knowledge has been systematised in the Paper in theory and practice, appropriate research was conducted in terms of collecting and processing statistical data, as well as analysis of police practice related to the suppression of organized crime in the economic and financial area. On the basis of these facts, arguments were drawn concerning the merits and demerits of positive legal solutions in relation to the problem concerned, as well as the possible direction of further legal modifications with appropriate proposals in de lege ferenda sense.

This Paper establishes a legal consideration framework, organized crime in the economic and financial area where the provisions of criminal codes and criminal procedure codes were analysed, which are applied in the territory of BiH.

A number of conventions have been processed, and a special emphasis is given to the activities of the United Nations, under whose auspices the Convention on Money Laundering, Search, Temporary Seizure and Confiscation of Proceeds from the 1999 Criminal Acts was adopted. The Paper also analyses the situation of organized crime in the economical and financial area in the territory of Bosnia and Herzegovina for the period from 2015 to 2016.

Key words: Money laundering, corruption, forgery, organised crime, conventions.

Dr Šaban Nurić

Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Mr Dejan Đorđević

Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

UDC045 093 323.17(494)

Pregledni članak

ISTORIJSKI KROKI, ŠVICARSKA KONFEDERACIJA, SISTEM PODJEDNAKO ZADOVOLJNIH ILI PODJEDNAKO NEZADOVOLJNIH GRAĐANA

SAŽETAK: Švicarska konfederacija je država sa tako uspostavljenim pravno-političkim sistemom u kome građani upražnjavaju sva svoja prava i obaveze po najvišim svjetskim standardima, ali uz stalnu građansku odgovornost da se isti zaštite i dalje unaprijede.

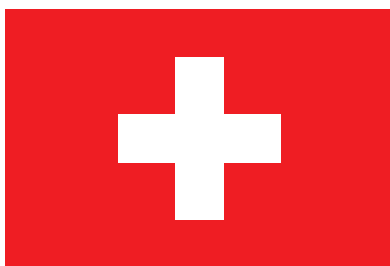
Švicarska spada u relativno vrlo rano naseljene prostore u tom dijelu Evrope. Tragovi ljudskih naselja na području Švicarske potiču iz ranog paleolita. U 2. vijeku naseljavali su zapadni dio zemlje Kelti Helveti, koji su ratovali s Rimom, i nakon Cezarove pobjede kod Bibrakte potpali pod njegovu vlast. Od 11. do 13. vijeka gotovo su cijelom teritorijem sjeverno od Ženevskog jezera vladali grofovi, poslije vojvode od Zahringena. U drugoj polovici 12.vijeku dominiraju u jugozapadnom dijelu zemlje grofovi Savojski, a na sjeveroistoku grofovi Habsburški. U toku Prvog svjetskog rata neutralnost Švicarske nije bila ugrožena. Švicarska je 1920. godine stupila u Ligu naroda, zadržavši i dalje državno-političku neutralnost. U Drugom svjetskom ratu Švicarska je uspjela takođe održati neutralnost, pomažući prvo sve zaraćene strane, a kasnije samo Njemačku i Italiju. Ta prividna neutralnost je bila prećutno odobrena od zaraćenih strana i omogućavala im je javnu i tajnu diplomatiju koja je obavezan „pratilac“ svih ratova. Vremenom u Švicarskoj je izgrađen takav pravno-politički sistem koji sve građane čini podjednako zadovoljnim, ali i podjednako nezadovoljnim.

KLJUČNE RJEČI: konfederacija, kanton, demokratija, neutralnost, njemački, francuski, italijanski, retoromanski, Savezno vijeće, Izvršni direktorij, Savezni ugovor, Savezna skupština.

GRB

ZASTAVA

MAPA

Glavni grad: Bern

Službeni jezici: Njemački, francuski, talijanski i retoromanski

Državno uređenje: Konfederacija

Nezavisnost: Proglašena 1. avgusta 1291.

Površina: Ukupno 41.285 km²

Stanovništvo: Ukupno 7.507.000

Gustoća stanovništva: 182/km²

BDP, (procjena za 2010. godinu): Ukupno 294.4 milijardi

Per capita: 32.300,00 \$

Valuta: Franak (CHF)

Uvodne napomene

Švicarska Konfederacija ili Švicarska Savezna Država smještena je u srednjoj Evropi. Susjedi su joj Austrija, Francuska, Italija, Lihtenštajn i Njemačka. Sastoji se od tri geografski različita djela: od oblasti Jure na sjeverozapadu, švicarske visoravni u srednjem dijelu i Alpa na jugu i jugoistoku države.

Na Peninskim i Bernskim Alpama, nalazi se najveće alpsko područje ledenjaka, Altschgletscher. Na Švicarskoj visoravni klima je uglavnom topla, umjereno-kontinentalna, dok je na planinama planinska, te alpska. Tokom zime puše vjetar zvani fen (föhn), koji puše s Alpa u pravcu dolina. Švicarska važi za zemlju koja je dobrodošla i stanovnicima i turistima u svako doba godine. Ljeto i rana jesen nude prirodne i rekreacione ugođaje ljetnog turizma na brojnim dobro uređenim švicarskim jezerima, a kasna jesen, zima i proljeće, raskoš zimskog odmora i rekreacije u planinama i dobro uređenim zimskim centrima za skijanje i zimske sportove.

• Stanovništvo

Najslabije je naseljeno Alpsko područje, 25–50 stanovnika na km². Glavnina stanovništva okupljena je na prostoru švicarske visoravni, gdje se nalaze najvažniji gradovi s glavnim granama industrije i najveći dio poljoprivredne površine. Glavni grad Švicarske je Bern koji ima oko 350.000 do 400.000 stanovnika, a najveći grad je Ciriš naseljen sa oko 400.000 stanovnika i Veliki Ciriš, 709.300 stanovnika. Ostali veći gradski centri su: Bazel, Ženeva, Lozana i Lucern. Prema popisu iz 1970. godine, 64,9% stanovnika govori njemački, 18,1% francuski, 11,9% talijanski, 0,8% retoromanski i 4,3% otpada na ostale jezike. U Švicarskoj boravi 1.212.710 stranih državljana. Švicarska ukupno ima sedam univerziteta od kojih je najstariji u Bazelu, osnovan 1460.godine. Zemlja ima oko 7.700.000 stanovnika.

• Istorijski kroki Švicarske

Činjenično, Švicarska spada u relativno vrlo rano naseljene prostore u tom dijelu Evrope. Tragovi ljudskih naselja na području Švicarske potiču iz ranog paleolita. U 2. vijeku naseljavali su zapadni dio zemlje Kelti Helveti, koji su ratovali s Rimom, i nakon Cezarove pobjede kod Bibrakte potpali pod njegovu vlast. U 3. i 4. vijeku istočnu Švicarsku počinju zaposjedati Alemani, a zapadni dio u drugoj polovici 5. vijeka zauzeli su Burgundi. Od 6. vijeka Švicarska je uz prekide bila u sastavu franačke države. Od 11. do 13. vijeka gotovo su cijelom teritorijem sjeverno od Ženevskog jezera vladali grofovi, poslije vojvode od Zahringena. U drugoj polovici 12. vijeka dominiraju u jugozapadnom dijelu zemlje grofovi

Savojski, a na sjeveroistoku grofovi Habsburški. U toku Prvog svjetskog rata neutralnost Švicarske nije bila ugrožena. Švicarska je 1920. godine stupila u Ligu naroda, zadržavši i dalje državno-političku neutralnost. U Drugom svjetskom ratu Švicarska je uspjela takođe održati neutralnost, pomažući prvo sve zaraćene strane, a kasnije samo Njemačku i Italiju. Ta prividna neutralnost je bila prećutno odobrena od zaraćenih strana i omogućavala im je javnu i tajnu diplomatiju koja je obavezan „pratilac“ svih ratova. Sa Sovjetskim Savezom je uspostavila diplomatske odnose 1946. godine. Švicarska nije tražila primanje u UN, jer joj je priznat status stalno neutralne države. Na referendumu 1959. godine odbijen je prijedlog da žene dobiju pravo glasa. Godine 1960. Švicarska je pristupila Evropskom udruženju za slobodnu trgovinu (EFTA). Žene su dobile pravo glasa tek 1961. godine.

2.1. Nastanak Švicarskog državnog saveza 1291–1795. godina

Najstariji ustavni-državni dokument o Švicarskom savezu je iz 1291. godine kada su tri male teritorijalne zajednice: Uri, Švic i Untervalden zaključile trajni savez o zajedničkoj pomoći, saradnji i odbrani. Političko-teritorijalne zajednice u francuskom jeziku nazivaju se kantoni i ovaj pojam je ostao do današnjih dana. Navedene tri teritorijalne zajednice nazivaju se prakantoni. Krajem 15. vijeka savez je okupljao 13 zajednica različitog jezika i veličine.

Švicarska se poslije dugih borbi osamostalila od Svetog Rimskog, Njemačkog carstva 24. oktobra 1648. godine, odlukom Vestfalskog mirovnog ugovora.

Od početka zajednica je funkcionisala po sistemu predstavničke vlasti, gdje je svaki kanton slao u Skupštinu saveza najmanje jednog, a najviše četiri izaslanika – delegata. Skupština saveza bila je jedini organ saveza kantona i zasjedala je u različitim mjestima. Bez obzira na broj delegata, svaki kanton je raspolagao sa jednim glasom i bili su ravnopravni. Delegati su bili vezani imperativnim mandatom zajednice koju su predstavljali. Predstavnička institucija je od početka funkcionisala i izgrađivala se „odozdo“, od osnove narodne volje u zajednicama. Iako nije bilo saveznog izvršnog operativnog organa sami poslovi i realnost funkcionisanja saveza i sama praksa nametnuli su jedan oblik saveznog izvršnog organa. Mala zajednica Cirihi se nametnula ostalima i počela je voditi operativne poslove saveza između zasjedanja Skupštine saveza. Specifičnost je u činjenici da nije posebno birana nova institucija savezne izvršne vlasti, nego je jedan kanton u cjelini preuzeo ulogu koordinatora u funkcionisanju saveza. Kantoni su bili različito uređeni. Aristokratski su bili: Cirihi, Bazel i Šafhauzen.

U ovim kantonima su povlašćenu, upravljačku strukturu sačinjavali članovi udruženja zanatlija i istaknutije porodice. U demokratskim kantonima vladalo je pravilo većinske

demokratije. U najmanjim, koji nisu imali brojno stanovništvo, uveden je princip neposredne demokratije.

2.2. Helvetska Republika 1795–1815. godine, Ustav 1798. godine

U proljeće 1798. godine francuska vojska je zaposjela Švicarsku i na njenom području je proglašena Helvetska Republika. Donet je Ustav po uzoru na Francusku revoluciju iz 1798. godine i izmijenjena je struktura dolažanje vlasti, uvedeno je opšte pravo glasa, princip narodne suverenosti i unitarna organizacija države. Zakonodavnu vlast činila su dva doma: Senat i Veliko vijeće

Članovi ova dva doma posredno su birani. Izvršna vlast bila je Izvršni direktorij od pet članova, po ugledu na francusko rješenje. Članove Izvršnog direktorijuma biralo je Zakonodavno tijelo na mandat od pet godina, tako da se svake godine birao po jedan novi član. Ovo tijelo vršilo je izvršnu vlast u cjelini na prostoru cijele države. Direktorijum je imenovao ministre. Birana su ukupno četiri ministra i to: vojni, za spoljne poslove, za pravosuđe i za policiju.

Na nivou države ustanovljen je sud. Predsjednika suda birao je Izvršni direktorijum, a članove suda birali su kantoni. U kantonima je postojalo zakonodavno tijelo i sudska vlast, a izvršnu vlast vršio je inokosni organ. Nametnute ustanove i organizacija države iz Francuske su jednim dijelom bile suprotne švicarskoj tradiciji i prilikama, ali su takođe jednim dijelom ostavile trajniji trag u njenom ustavno-pravno-političkom sistemu. Ipak u cjelini, nametanje francuskog sistema u Švicarskoj imalo je za posljedicu podjele na dva osnovna bloka: Unitariste i Federaliste.

• Ustav iz 1803. godine i organizacija vlasti do 1815. godine

Propašću direktorijuma u Francuskoj dovedena je u pitanje i organizacija vlasti u Švicarskoj, a sukobi su intenzivirani. Napoleon je odlučio da direktno posreduje u rješavanju sukoba i preuređenju Švicarske. Napoleon je shvatio da je federalno uređenje države najoptimalnije za Švicarsku, jer je to njihovo prirodno stanje. Uspostavljena je Skupština kantona u kojoj je šest najvećih kantona, Bern, Ciriš, Vo, Sankt Galen, Argau, i Graubinden, umjesto po jedan imalo po dva glasa. Skupština se sastajala jednom godišnje i bila je nadležna za: objavu rata, zaključenje mira, vojne poslove, trgovinske ugovore i odlučivanje o sporovima među kantonima.

Ustanovljen je direktorijalni kanton i tu su se svake godine smjenjivali: Frajburg, Bern, Soloturn, Bazel, Ciriš i Lucern. Inokosni šef direktorijalnog kantona vršio je dužnost

jedne vrste predsjedavajućeg u cijelom savezu. Propašću Napoleona nastala je kriza u Švicarskom savezu. Jedan od načina da se kriza prevaziđe je obraćanje švicarskih predstavnika Bečkom kongresu 1815. godine sa zahtjevom da velike sile priznaju trajnu neutralnost Švicarske.

• Švicarski ustav 1815. godine

Dvadeset i dva kantona su 1815. godine donijela novi Ustav u formi Saveznog ugovora među kantonima. Novim dokumentom zadržana je Skupština, ali je ukinut dupli glas za šest najbrojnijih i najvećih kantona. Odlučivalo se apsolutnom većinom glasova koju su činili većina izabranih, a članovi Skupštine su imali obavezujući mandat prema zajednici iz koje dolaze. Zadržana je ustanova direktorijalnog kantona i tu ulogu su vršili: Cirihi, Bern i Lucern na period od po dvije godine. Inokosni šef kantona, koji vrši direktorijalnu ulogu u mandate, bio je na dužnosti predsjednika Skupštine i nazivan je i Saveznim predsjednikom.

Kantoni su tokom 1830. godine pojedinačno mijenjali ustave, ukidali cenzuse biračkog prava i regulisali slobodu trgovine. Predstavničko tijelo u kantonima počivalo je na legitimitetu narodnog izbora i uveden je princip odgovorne vlade, a u političkom životu, umjesto aristokratije preovladavao je srednji građanski sloj i seljaštvo. Relativno miran i stabilan razvoj narušili su vjerski sukobi između protestanata i katolika sredinom 19. vijeka, jer su katolici bili privrženiji tradiciji, a protestanti liberalnim promjenama. U periodu od 1830. do 1847. godine trajao je sukob između katoličkog i protestantskog pristupa organizaciji države. Katolički kantoni su 1847. godine stvorili odbrambeni vojni savez i nastao je građanski rat u kome je savezna vlast izvojevala pobjedu nad posebnim katoličkim savezom. Uspostavljanje mira imalo je za posljedicu novu promjenu ustava.

• Ustav iz 1848. godine

Ustavom iz 1848. godine ustanovljena je osnova švicarskog uređenja i organizacije države koja se u suštini zadržala do današnjeg vremena. Predstavničko i zakonodavno tijelo bila je Savezna skupština od dva doma. Jedan dom, Nacionalno vijeće izražavalo je jedinstvo naroda i u njega su se birali predstavnici naroda srazmjerno broju stanovnika u kantonima. Drugi dom, Kantonalno vijeće predstavljao je kantone i u njemu je svaki kanton delegirao po dva predstavnika. Uticaj američkog ustava na organizaciju Švicarske, kao federalne države, bio je očigledan.

Izvršna vlast ustanovljena je u formi Saveznog vijeća od sedam članova koje bira Savezna skupština na mandat od tri godine i ono je bilo potčinjeno Saveznoj skupštin, ovo je

tzv. konventski sistem. Određen je Bern kao glavni grad u kome će zasjedati Savezno vijeće i Savezna skupština.

- *Ustav iz 1874. godine*

Savezna skupština je ostala u organizaciji kao u prethodnom Ustavu i čine je dva doma: Nacionalno i Kantonalno vijeće.

U Nacionalno vijeće bira se jedan poslanik na 25.000 stanovnika po proporcionalnom sistemu, a ustavnim revizijom iz 1962. godine definisan je broj Nacionalnog vijeća na 200 poslanika. U Kantonalno vijeće svaki kanton bira po dva, ukupno 44 poslanika. Kantoni koji su unutra podijeljeni u polukantone imaju po jednog predstavnika iz svakog polukantona.

Tri švicarska kantona dijele se u polukantone, a od kantona Bern odvojio se novi kanton Jura, 1. januara 1979. godine, pa je Vijeće poraslo na 46 predstavnika. Ustav je odredio da sami kantoni određuju postupak izbora i dužinu mandata predstavnicima u Kantonalnom vijeću. Savezna skupština je suverena, potiče od naroda i nju ne može raspustiti nijedan drugi organ u državi i funkcionise na načelu jedinstva vlasti, konventski sistem.

Savezno vijeće, kao izvršna vlast vrši direktorijalnu i izvršnu vlast na cijeloj teritoriji države, ima sedam članova i imenuje ih Savezna skupština na zajedničkoj sjednici oba doma na mandat od četiri godine. Iz jednog kantona može biti samo jedan član Saveznog vijeća. Predsjednika Saveznog vijeća imenuje Skupština na mandat od godinu dana i on vrši funkciju predsjednika Švicarske konfederacije, on je šef države. Predsjednik Saveznog vijeća bira se iz redova federalnog vijeća (kantonalno vijeće). Savezno vijeće ne može podnijeti ostavku, jer nema sopstvenu volju. Savezno vijeće ima sedam departmana na čijem čelu su savezni savjetnici, čija su ovlaštenja manja od ministra u parlamentarnom sistemu, oni su praktično referenti Saveznog vijeća. Prilikom izbora članova Saveznog vijeća usaglašava se više različitih kriterija kao što su:

- Partijski kriteriji. Po dva mjesta pripadaju trima najjačim strankama: Radikalnoj, Konzervativnoj I Socijalističkoj.

Po ovom Ustavu Švicarske federacije, bez obzira na izborni rezultat, obavezno jedno mjesto ima i Seljačka stranka.

- Kantonalni kriteriji. Cirihi i Bern, kao njemački protestantski kantoni, daju po jednog člana Saveznog vijeća, francuski kanton Vo daje jednog, ostali francuski i italijanski kantoni daju još jednog člana i ostali članovi se popunjavaju sa njemačkog govornog područja.

- **Kriterij stručnosti i iskustva**

Teško je sastaviti sve kriterije prilikom izbora Saveznog vijeća. Zbog navedene činjenice nakon izbora, novi saziv Savezne skupštine obično imenuje isti sastav Saveznog vijeća koji je bio i ranije. Kriteriji i stalnost članova vijeća u praksi su i doveli do situacije da ovaj organ ima veliki autoritet i da mu je jača snaga u odnosu na Skupštinu, iako je ustavom utvrđen konventski sistem. Savezno vijeće nema sopstvenu volju da podnese ostavku, ali je njegov uticaj na državne poslove i Skupštinu znatno veći od formalnih-ustavnih ovlašćenja.

Novina je bilo uvođenje sudske institucije, Saveznog suda, čije sjedište je određeno u Lozani. Savezna skupština imenuje sudije Saveznog suda i sudije Saveznog upravnog suda. Švicarska je članica OUN od 10. septembra 2002. godine. Odluka o ovome je donetena svenarodnim referendumskim izjašnjavanjem. Švicarska ima oko 3.000 opština. Specifičnost Švicarske je u tome što su žene dobile pravo glasa tek 1971. godine.

- **Pravno-političko funkcionisanje savremene Švicarske**

Politika Švicarske odvija se u okviru federalne parlamentarne demokratske republike, po čemu je Švicarsko Savezno vijeće na čelu vlade i višepartijskog sistema. Ovo je konkretno u historiskom smislu rezultiralo time da je Savezno vijeće organ koji okuplja veliku koaliciju četiri najveće političke organizacije u Švicarskoj. Ova koalicija uglavnom je na vlasti i istu dijeli unutrašnjom preraspodjelom institucija vlasti, zavisno od postignutih rezultata na izborima. Zbog geografske i teritorijalne vezanosti i političke ovisnosti, te partije svoju političku aktivnost vežu samo za određene njima interesantne oblasti u državi. Iz ovoga se može zaključiti da su demokratski izbori u Švicarskoj, izbori po oblastima, pa čak mogu se nazvati kantonalni izbori, ako određena politička opcija pokriva dva ili više kantona. Izvršnu vlast sprovodi vlada. Federalnu pravosudnu moć imaju vlada i dva doma Bundeshausa.

Sudstvo je nezavisno od izvršne vlasti i zakonodavstva. Švicarska je od svih država na svijetu najbliža direktnoj demokratiji. Za bilo koju promjenu u ustavu referendum je obavezan, a za bilo koju promjenu u zakonu, može se tražiti referendum. Kroz referendume, građani mogu da mijenjaju bilo koji zakon koji je izglasao Bundeshaus i kroz inicijative mogu da uvode amandmane u federalni ustav, što Švicarsku čini državom direktne demokratije. Takođe, slijedno praksi direktne demokratije u Švicarskoj, ustav kao najviša, krovna državna norma ima sudbinu narodnog ustava u punom smislu te riječi. Ovo potvrđuje i praksa dopuna i djelimičnih promjena tog ustava, koje su kroz noviju istoriju pokretali i činili direktno građani, zahtjevima za referendume i izglasavajući građansku volju na referendumima.

Generalno gledano, ustavno-pravno-političko uređenje Švicarske bazira se na jakom konfederalizmu 26 kantona. Svaki kanton ima svoj ustav i sve kompetencije koje nisu dodjeljene federalnoj vladi pripadaju kantonima, kao što su, policija, porez, itd. Osim toga, politička prava građana su veoma dalekosežna. Tako građani npr. imaju pravo na referendum ili inicijativu ako im se neka od odluka općinskog, kantonalnog, ili saveznog parlamenta ne dopada. Građani na direktnim izborima najprije biraju zastupnike oba doma saveznog parlamenta, Nationalrat i Ständerat, a novoizabrani članovi na zasjedanju oba doma parlamenta, Nationalversammlung, zatim biraju sedmočlanu saveznu vladu, Bundesrat.

3.1. Zakonodavna vlast

Parlament, Bundeshaus sastoji se od dva doma, Savjeta kantona Švajcarske koji ima 46 predstavnika, po dva iz svakog kantona i po jedan iz svakog polukantona. Oni se biraju po sistemu koji određuje svaki kanton, i Državnog savjeta, koji se sastoji od 200 članova biranih po sistemu srazmijernih predstavnika. Članovi oba doma imaju mandat koji traje četiri godine. Kada oba doma zasijedaju zajedno i donose u principu najvažnije odluke, poznati su kao Savezni skup, Bundesversammlung. Oni su zakonodavna vlast Švicarske i zajedno biraju, u slučaju rata, generala vojske ili biraju svake četvrte godine nove članove Saveznog vijeća, koji Švicarsku predstavljaju u inostranstvu. Takođe, oni razmatraju i molbe za pomilovanje, koje podnose osuđenici koje je osudio Vrhovni sud. Švicarska ima višepartijski sistem, sa brojnim političkim strankama, od kojih nijedna nema često priliku da samostalno osvoji vlast, i političke stranke, imperativno, moraju međusobno sarađivati da stvore koalicione vlade.

3.2. Izvršna vlast

Zbog specifičnosti lokalne organizacije i etničko-kulturološke strukture građana koji žive u Švicarskoj, glavno izvršno tijelo i šefa države čini Švicarsko Savezno vijeće, koje se sastoji od sedam članova i oni čine izvršnu vlast. Iako ustav zahtijeva da parlament bira i nadgleda članove vijeća tokom četvorogodišnjeg mandata, šef države i njegova administracija su postepeno kroz pozitivnu historisku praksu preuzeli ulogu u određivanju zakonodavnog procesa kao i u izvršavanju federalnih zakona. Predsjednik Konfederacije bira se između njih sedmero da bi preuzeo posebne predstavničke funkcije na jednu godinu, ali takođe zadržava i svoju ulogu u kabinetu. Praksa izbora Predsjednika Konfederacije je izgrađena na osnovama nacionalne i kulturološke ravnopravnosti, ali i po osnovu izbornih rezultata, redom najjačeg pa naniže, s tim da se obavezno izbor potvrđuje koncenzusom.

3.3. Sudska vlast

Organizacija sudske vlasti u Švicarskoj je, zbog njenih prethodno opisanih specifičnosti, vrlo heterogenog karaktera, kako po horizontalnom nivou tako i po državnoj vertikali. Ona obuhvata Savezni vrhovni sud sa sjedištem u Lozani, Savezni krivični sud sa sjedištem u Belinkoni, Savezni administrativni sud, sa sjedištem u Bernu i nekoliko drugih saveznih sudova, odgovornih za kontrolisanje nižih sudova. Svi niži sudovi pripadaju kantonima. Svaki kanton ima svoju sudsku vlast i svoj ustav.

3.4. Privreda

Švicarska je razvijena industrijska i poljoprivredna zemlja. Najviše ljudi je zaposleno u uslužnim djelatnostima, te u poljoprivredi. Razvijena je industrija čelika, metala, aluminija, teških mašina, preciznih instrumenata, elektrotehnike, hemije, farmaceutskih proizvoda, tekstila, kože, prehrane, keramike, betonskog materijala itd. Zemljište nije naročito pogodno za razvitak poljoprivrede, mada ostaje jedan od najvažnijih razvojnih faktora u Švicarskoj. Razvijeno je stočarstvo, a naročito se uzgajaju mliječne krave, te svinje. Zimski turizam u Švicarskoj se svrstava u vrh svjetske razvijenosti, kako po turoperatorskoj ponudi tako i po prirodnim i izgrađenim resursima.

3.5. Organizacija lokalne samouprave

Osnovu teritorijalne lokalne samouprave u Švicarskoj čine kantoni kao prvi nivo podjele te zemlje. Svaki od kantona ima vlastiti ustav, skupštinu, vladu i sudove zbog čega se Švicarska smatra jednom od najviše decentralizovanih zemalja na svijetu. Historijski, svaki kanton je bio nezavisna država s vlastitim granicama, vojskom i valutom sve do uspostave sadašnje konfederalne strukture 1848. godine. „Ona, Švicarska, se sastoji od 26 kantona, od kojih je pravih 20, punih kantona, dok ih je šest u statusu polukantona. Appenzell Int. Rhoden, Appenzell Ext. Rhoden, Basel grad, Basel-regija, Nidwalden i Obwalden su polukantoni i imaju isti ustavni status, kao i puni kantoni. Razlika je u tome što prvi imaju samo jedno, a ne dva mjesta u gornjem domu švicarskog parlamenta, Vijeću kantona (država), te da u ustavotvornom referendumu nose pola od onoga što imaju puni kantoni.“

Tabela 1. Kantoni i važni podaci

Sk	Kanton	Od	Glavni grad	Stanovništvo	Površ	Gus.	Bro općina	Službeni jezici	
ZH	Zürich	1351	Zürich	1.307.567	1.729	701	171	njemački	
BE	Bern	1353	Bern	962.982	5.959	158	399	njemački, francuski	
LU	Lucern	1332	Luzern	363.475	1.493	233	107	njemački	
UR	Uri	1291	Altdorf	34.989	1.077	33	20	njemački	
SZ	Schwyz	1291	Schwyz	141.024	908	143	30	njemački	
OW	Obwalden	1291	Sarnen	33.9	491	66	7	njemački	
NW	Nidwalden	1291	Stans	40.287	276	138	11	njemački	
GL	Glarus	1352	Glarus	38.237	685	51	28	njemački	
ZG	Zug	1352	Zug	109.141	239	416	11	njemački	
FR	Fribourg	1481	Fribourg	263.241	1.671	141	242	francuski njemački	
SO	Solothurn	1481	Solothurn	250.240	791	308	126	njemački	
BS	Basel-grad	1501	Basel	185.227	37	5072	3	njemački	
BL	Basel-provincija	1501	Liestal	269.145	518	502	86	njemački	
SH	Schaffhausen	1501	Schaffhausen	74.527	298	246	27	njemački	
AR	Appenzell Ausserrhoden	1513	Herisau (admin.) Trogen (sud.)	52.654	243	220	20	njemački	
AI	Appenzell Innerrhoden	1513	Appenzell	15.471	173	87	6	njemački	
SG	St. Gallen	1513	St. Gallen	465.937	2.026	222	86	njemački	
GR	Graubünden	1803	Chur	188.762		26	190	njemački, retoromanski italijanski	
AG	Aargau	1803	Aarau	581.562	1.404	388	229	njemački	
TG	Thurgau	1803	Frauenfeld	238.316	991	229	80	njemački	
TI	Ticino	1803	Bellinzona	328.580	2.812	110	176	italijanski	
VD	Vaud	1803	Lausanne	672.039	3.212	188	375	francuski	
VS	Valais	1815	Sion	298.580	5.224	53	143	Francuski njemački	
NE	Neuchâtel	1815	Neuchâtel	169.782	803	206	53	francuski	
GE	Ženeva	1815	Ženeva	438.177	282	1422	45	francuski	
JU	Jura	1979	Delémont	69.555	838	82	64	francuski	
CH	Švicarska		Bern	7.593.494		41.285	174	2.631	Njemački Francuski italijanski retoromanski

Zaključak

Švicarski sistem nije plod političkog izbora već je plod tradicije, kulture i postupnog razvoja. Fundamentalni koncept u demokratsko-kulturološkom smislu Švicarske politike nije koncept nacije, već koncept građanina. U političko-pravnom smislu se pojmovi većina–manjina uopće relativiziraju i u svemu se traži dogovor gdje će svi biti podjednako zadovoljni, ili podjednako nezadovoljni.

LITERATURA

- Adloff, F. (2005). *Zivilgesellschaft; Theorie und politische Praxis*. Frankfurt N/M /New York: Campus,
- Dahrendorf, R. (1994). *Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Duraković, N. (2007). *Uporedni politički sistemi*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Duraković N. (2009). *Međunarodni odnosi*. Sarajevo: „FPN i Pravni fakultet“.
- Honneth, A. (1995). *Desintegration. Bruchstücke einer soziologischen Zeitdiagnose*. Frankfurt a.M.: Fischer,
- Nurić, Š. (2011). *Savremeni pravno-politički sistemi*. Travnik: Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet.
- Kagan, R. (2003). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Alfred A. Knopf.
- Klein, A (2001). *Der Diskurs der Zivilgesellschaft. Politische Kontexte und demokratiethoretische Bezüge der neueren Begriffsverwendung*. Opladen: Leske+Budrich.

Šaban Nurić, Ph.D.
Dejan Đorđević, M.Sc.

HISTORICAL CROQUETTES, THE SWISS CONFEDERATION, SYSTEM, EQUALLY SATISFIED OR EQUALLY DISSATISFIED CITIZENS

Summary

The Swiss Confederation so established legal and political system in which citizens engage in all its rights and obligations to the highest quality standards, but with permanent civil liability to the same protection and continue to improve.

The Swiss is one of the relatively early on populated areas in this part of Europe. Traces of human settlements in Switzerland come from the early Paleolithic. In the 2nd century inhabited the western part of the country Celts Helveg, who are at war with Rome, and after Caesar's victory at Bibracte fell under his authority. From the 11th to the 13th century, almost the entire territory north of Lake Geneva ruled the Counts, later the Duke of Zähringen. In the second half of the 12th century dominate the southwestern part of the country counts of Savoy and the northeast of counts of Habsburg. During the First World War neutrality of Switzerland was not compromised. Switzerland has entered 1920 in the League of Nations, retaining and further state-political neutrality. In World War II, Switzerland managed to also maintain neutrality, helping first all warring parties, and later only Germany and Italy. This apparent neutrality was tacitly approved by the warring parties and allowed them public and secret diplomacy that is required to “companion” of all wars. Weather in Switzerland has built such a legal and political system that makes all citizens equally satisfied and dissatisfied, but equally dissatisfied.

Key words: Confederation, the Canton, democracy, neutrality, German, French, Italian, Romansh, Vavezno council, the executive directory, Federal contract, the Federal Assembly.

REPERKUSIJE GLOBALIZACIJE NA UDIO PROIZVODNJE U BDP-u KINE

SAŽETAK: Globalizacija proizvodnje uticala je na faktore proizvodnje, na njihovu cijenu, a posebno od svih faktora, na rad. Pozitivna strana globalizacije jeste da je donijela nove mogućnosti za zapošljavanje u zemljama u razvoju, kao i nove mogućnosti u razvijenim zemljama za radnike iz manje razvijenih zemalja. Negativna strana može se primjetiti u lošijem položaju radnika, koji se manifestuje stagnacijom realnih plata i loših uslova rada. Kapitalni tokovi su ubrzani i ovaj faktor proizvodnje je postao pristupačniji za preduzeća i preduzetnike. Zemlja kao faktor proizvodnje postala je pristupačnija firmama i preduzetnicima zbog jačanja ponude zemlje, koja je stvorena podizanjem granica.

Kroz empirijsko istraživanje istražilo se postojanje odnosa između nezavisnih i zavisnih varijabli, a između ostalog, promatrano je kretanje indeksa globalizacije KOF-a, BDP-a u Kini i troškova faktora proizvodnje, kapitala i rada. Prikazali smo cijenu rada kroz prosječnu plaću u proizvodnji i cijenu kapitala kroz kamatnu stopu na pozajmljeni kapital.

KLJUČNE RIJEČI: globalizacija, proizvodnja, bruto domaći proizvod, rad, kapital.

1. UVOD

Globalna ekonomija donosi bezbroj mogućnosti u stvaranju prosperiteta u cijelom svijetu, ali i opasnost od gubljenja identiteta na svim meridijanima. Ekonomska globalizacija biće predmet razmišljanja u ovom radu. Ona podrazumijeva trgovinu, tokove kapitala i kretanje rada, a važan element u tom procesu je globalizacija proizvodnje. Nakon pada trgovinskih barijera, tokovi kapitala postali su lakši, a globalizacija je zahvatila i proizvodnju. Roba se više ne proizvodi na jednoj lokaciji, već firma ima filijale na svim meridijanima. Proizvod može nositi oznaku da je proizveden u određenoj zemlji, ali njegove komponente mogu dolaziti sa različitih lokacija. Proizvodnja visokotehnoških proizvoda, koja podrazumijeva istraživanje i razvoj (I&R), obavlja se u razvijenim zemljama, na način da se komponente izrađuju u različitim zemljama koje su nerazvijenije i imaju jeftinu radnu snagu, a finalna montaža se odvija u razvijenoj zemlji. Globalizacija proizvodnje uticala je na faktore proizvodnje, na njihovu cijenu, a posebno od svih faktora, na rad. Pozitivna strana globalizacije je ta da je ona donijela nove mogućnosti za zapošljavanje u zemljama u razvoju, ali i nove mogućnosti u razvijenim zemljama za radnike iz manje razvijenih zemalja. Negativna strana može se primjetiti u pogoršanom položaju radnika koji se manifestuje kroz stagnaciju stvarnih zarada i loših uslova na radnom mjestu. Tokovi kapitala ubrzani su i ovaj

faktor proizvodnje je postao pristupačniji za firme i preduzetnike. Zemlja kao faktor proizvodnje postala se pristupačnija za firme i preduzetnike usljed ukрупnjavanja ponude zemlje, a koje je nastalo podizanjem granica.

2. PROSJEČNA PLATA U PROIZVODNJI U KINI U CYN – APWC

Prosječna vrijednost prosječne plate u proizvodnji u Kini u CYN, tokom perioda od 2006. do 2015. godine, iznosila je 35.174,00 CYN. Vrijednost standardne devijacije govori o postojanju razlika u vrijednostima ove varijable tokom posmatranog perioda. Rezultati deskriptivne statističke analize ove zavisne promjenljive prikazani su u Tabeli 1.

Asimetričnost (0,210) je mjera nedostatka simetrije u raspodjeli. Ako postoji nekoliko ekstremno malih vrijednosti i kraj raspodjele vuče na lijevo kažemo da je raspodjela negativno asimetrična i naša vrijednost asimetričnosti bila bi negativna. Ako postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koji vuče na desno, kažemo da je raspodjela pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti bila bi pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele, koji vuče na desno, raspodjela je pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti je pozitivna.

Spljoštenost (-1,339) mjeri stepen zašiljenosti u simetričnim raspodjelama. Ako je simetrična raspodjela zašiljenija od normalne raspodjele, to jest, ako ima manje vrijednosti na krajevima, mjera spljoštenosti je negativna. Ako je raspodjela ravnija od normalne raspodjele, to jest ako ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele, mjera spljoštenosti je pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj simetrična raspodjela zašiljenija je od normalne raspodjele, to jest, ima manje vrijednosti na krajevima, i mjera spljoštenosti je negativna.

Tabela 1: Deskriptivna statistička analiza prosječne plate u proizvodnji u Kini u CYN – APWCu posmatranom razdoblju

Prosječna plata u proizvodnji u Kini u CYN – APWC	
Broj opservacija	10
Aritmetička sredina	35174
Standardna devijacija	12467,321
Varijansa	155434082,000
Asimetrija (Skewness (Pearson))	0,210
Spljoštenost (Kurtosis (Pearson))	-1,339

Grafik 1: Prosječna plata u proizvodnji u Kini u CYN – APWC
u posmatranom razdoblju

3. CIJENA KAPITALA U KINI - IRC

Prosječna vrijednost cijene kapitala u Kini, tokom perioda od 2006. do 2015. godine, iznosila je 5,853CYN. Vrijednost standardne devijacije govori o postojanju razlika u vrijednostima ove varijable tokom posmatranog perioda. Rezultati deskriptivne statističke analize ove zavisne promjenljive, prikazani su u Tabeli 2.

Asimetričnost (0,182) je mjera nedostatka simetrije u raspodjeli. Ako postoji nekoliko ekstremno malih vrijednosti i kraj raspodjele vuče na lijevo kažemo da je raspodjela negativno asimetrična i naša vrijednost asimetričnosti, bila bi negativna. Ako postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koje vuku na desno, kažemo da je raspodjela pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti, bila bi pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koji vuče na desno, raspodjela je pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti je pozitivna.

Spljoštenost (0,278) mjeri stepen zašiljenosti u simetričnim raspodjelama. Ako je simetrična raspodjela zašiljenija od normalne raspodjele, to jest, ako ima manje vrijednosti na krajevima, mjera spljoštenosti je negativna. Ako je raspodjela ravnija od normalne raspodjele, to jest, ako ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele, mjera spljoštenosti je pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj, simetrična raspodjela ravnija je od normalne raspodjele, ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele.

Tabela 2: Deskriptivna statistička analiza cijene kapitala u Kini – IRC u posmatranom periodu

Cijena kapitala u Kini – IRC	
Broj opservacija	10
Aritmetička sredina	5,853
Standardna devijacija	0,784
Varijansa	0,614
Asimetrija (Skewness (Pearson))	0,182
Spljoštenost (Kurtosis (Pearson))	0,278

Grafik 2: Prosječna cijena kapitala u Kini u CYN – IRC u posmatranom periodu

4. INDEKS GLOBALIZACIJE KOF ZA KINU – KOFC

Prosječna vrijednost indeksa globalizacije KOF za Kinu, tokom perioda od 2006. do 2015. godine, iznosila je 61,645. Vrijednost standardne devijacije govori o postojanju razlika u vrijednostima ove varijable tokom posmatranog perioda. Rezultati deskriptivne statističke analize ove zavisne promjenljive, prikazani su u Tabeli 3.

Asimetričnost (-1,021) je mjera nedostatka simetrije u raspodjeli. Ako postoji nekoliko ekstremno malih vrijednosti i kraj raspodjele vuče na lijevo kažemo da je raspodjela negativno asimetrična i naša vrijednost asimetričnosti, bila bi negativna. Ako postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koje vuku na desno, kažemo da je raspodjela pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti, bila bi pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj postoji nekoliko ekstremno malih vrijednosti i kraj raspodjele vuče na lijevo, te zaključujemo da je raspodjela negativno asimetrična.

Spljoštenost (0,231) mjeri stepen zašiljenosti u simetričnim raspodjelama. Ako je simetrična raspodjela zašiljenija od normalne raspodjele, to jest, ako ima manje vrijednosti na krajevima, mjera spljoštenosti je negativna. Ako je raspodjela ravnija od normalne raspodjele, to jest ako ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele, mjera spljoštenosti je pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj, simetrična raspodjela ravnija je od normalne raspodjele, ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele.

Tabela 3: Deskriptivna statistička analiza indeksa globalizacije KOF za Kinu –KOFK u posmatranom razdoblju

Indeks globalizacije KOF za Kinu – KOFK	
Broj opservacija	10
Aritmetička sredina	61,645
Standardna devijacija	0,513
Varijansa	0,263
Asimetrija (Skewness (Pearson))	-1,021
Spljoštenost (Kurtosis (Pearson))	0,231

Grafik 3: Indeks globalizacije KOF za Kinu – KOFK u posmatranom razdoblju

5. BRUTO DOMAĆI PROIZVOD KINE U TRILIONIMA USD – GDPC

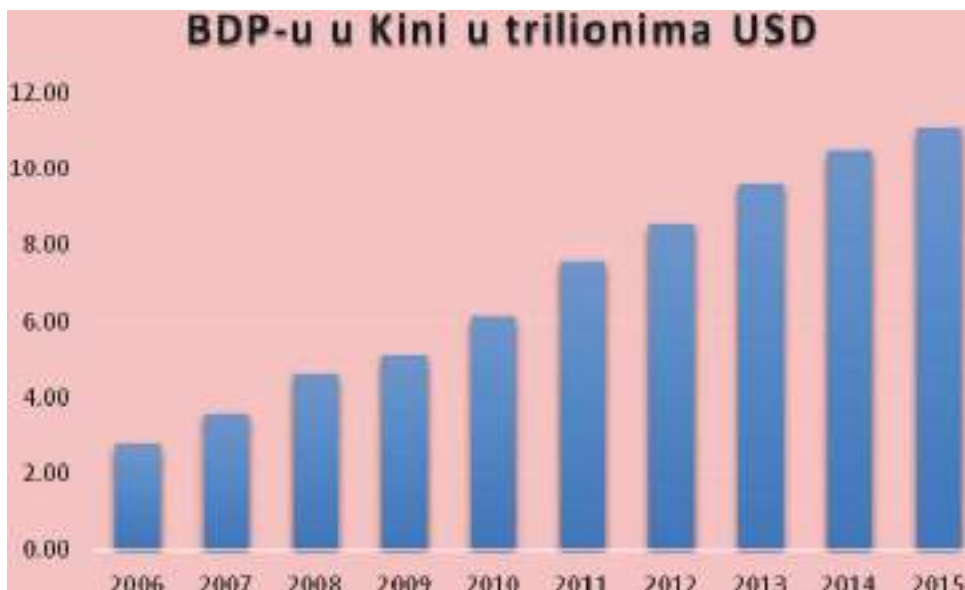
Prosječna vrijednost BDP-a u Kini, tokom perioda od 2006. do 2015. godine, iznosila je 6,940 triliona USD. Vrijednost standardne devijacije govori o postojanju razlika u vrijednostima bruto domaćeg proizvoda tokom perioda istraživanja. Rezultati deskriptivne statističke analize ove zavisne promjenljive, prikazani su u Tabeli 4.

Asimetričnost (0,028) je mjera nedostatka simetrije u raspodjeli. Ako postoji nekoliko ekstremno malih vrijednosti i kraj raspodjele vuče na lijevo kažemo da je raspodjela negativno asimetrična i naša vrijednost asimetričnosti, bila bi negativna. Ako postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koji vuče na desno, kažemo da je raspodjela pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti, bila bi pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj postoji nekoliko ekstremno velikih vrijednosti na kraju raspodjele koji vuče na desno, zaključujemo da je raspodjela pozitivno asimetrična i vrijednost asimetričnosti je pozitivna.

Spljoštenost (-1,390) mjeri stepen zašiljenosti u simetričnim raspodjelama. Ako je simetrična raspodjela zašiljenija od normalne raspodjele, to jest, ako ima manje vrijednosti na krajevima, mjera spljoštenosti je negativna. Ako je raspodjela ravnija od normalne raspodele, to jest ako ima više vrijednosti na krajevima od odgovarajuće normalne raspodjele, mjera spljoštenosti je pozitivna. U posmatranoj promjenljivoj simetrična raspodjela zašiljenija je od normalne raspodjele, to jest, ima manje vrijednosti na krajevima, i mjera spljoštenosti je negativna.

Tabela 4: Deskriptivna statistička analiza Bruto domaćeg proizvoda u Kini posmatranom Periodu – GDPC

Bruto domaći proizvod u Kini, u trilionima USD – GDPC	
Broj opservacija	10
Aritmetička sredina	6,940
Standardna devijacija	2,797
Varijansa	7,826
Asimetrija (Skewness (Pearson))	0,028
Spljoštenost (Kurtosis (Pearson))	-1,390

Grafik 4: Bruto domaći proizvod u Kini u trilionima USD u posmatranom razdoblju – GDPC

6. ZAKLJUČAK

Kao nezaustavljiv proces integracije, globalizacija utiče na svaki aspekt ljudskog života, počevši od ekonomskog, kulturnog i političkog do socijalnog. Globalizacija nije samo fenomen, ona je postala dio naših života. Uticaj globalizacije na ekonomiju, koja se najviše manifestuje kroz bolju dostupnost resursa, a koja je pozitivna posljedica integracija i brisanja nacionalnih granica, imala je za rezultat povećanja cijene nekih faktora proizvodnje, a sa druge strane cijena nekih faktora proizvodnje se smanjila.

Regresionom analizom panel modela došlo se do neophodnih podataka na osnovu kojih će se izvršiti prihvatanje ili opovrgavanje postavljenih istraživačkih hipoteza i donijeti relevantni zaključci.

LITERATURA

- Albrow, M., & King, E. (Eds.). (1990). *Globalization, knowledge and society: Readings from international sociology*.
- Bairoch P. & Kozul-Wright R. (1996). *Globalization Myths: Some Historical Reflections On Integration, Industrialization And Growth In The World Economy*. UNCTAD Discussion Papers 113, United Nations Conference on Trade and Development.
- Bentham, J. (1948). *An introduction to the principles of morals and legislation*. New York: Hafner Press. Dostupno na: <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf> /pristupljeno 06.08.2018.
- Kennedy, P. (2003). *A Guide to Econometrics*. MIT Press.

Porter, M. E. (2008). *On Competition*. Dopunjeno i prošireno izdanje Boston: Harvard Business School.

Tomaš, R. (2016). *Mikroekonomska analiza – principi i primjena*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Nebojša Savanović
Slobodanka Savanović
Stojan Aleksić, Ph.D.

GLOBALIZATION REPRODUCTS IN THE CURRENT PRODUCTION IN CHINA GDP

Summary

The globalization of production has influenced the factors of production, their cost, and especially from all factors, to work. The positive side of globalization is that it has brought new opportunities for employment in developing countries, as well as new opportunities in developed countries for workers from less developed countries. The negative side can be noticed in the worse position of the workers manifested through the stagnation of real wages and poor working conditions. Capital flows have accelerated and this factor of production has become more accessible to businesses and entrepreneurs. The country as a factor of production has become more accessible to firms and entrepreneurs due to the strengthening of the country's supply, which was created by raising boundaries.

The empirical research was done to explore the existence of the relationship between independent and dependent variables is examined, and among other things we observe the movement of the index of globalization of KOF, GDP in China and the cost of factors of production, capital and labor. We presented the price of work through the average wage in production and the price of capital through the interest rate on borrowing capital.

Key words: globalisation, production, gross domestic product, labor, capital.

FAZE USPOSTAVLJANJA KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

SAŽETAK: Uspostavljanje korporativne društvene odgovornosti izuzetno je složen posao. U vezi sa tim, treba napomenuti da nema univerzalnog recepta za uspostavljanje društvene odgovornosti i da će menadžment svake kompanije delovati u zavisnosti od situacije i osobnosti kompanije. Ovo je logična konstatacija jer se pokazuje da u stvarnosti ne postoje dve iste kompanije i da shodno tome ne mogu postojati ni univerzalni principi u projektovanju i izgradnji, a posebno u primeni određenog sistema vrednosti.

Uspostavljanje korporativne društvene odgovornosti treba shvatiti kao stratešku, odnosno radikalnu promenu. On ima svoje faze, i to: kreiranje promena, donošenje operativnog plana i implementacija, ocena efekata i učvršćivanje promene.

Dakle, kreiranje korporativne društvene odgovornosti jeste prva faza u njenom uspostavljanju. Ona je u isto vreme i najteža, posebno kada je u pitanju promena svesti koja postoji kod ljudi u kompaniji ili u okruženju. Ideja o društvenoj odgovornosti mora se „prodati“ svim konstituentima. Lični primer menadžmenta po ovom pitanju ima veću specifičnu težinu u odnosu na druge oblasti.

KLJUČNE REČI: društvena odgovornost, upravljanje promenama, strateške promene, odgovornost.

UVOD

U formulisanju operativnog plana potrebno je analizirati sile za i sile protiv uspostavljanja društvene odgovornosti. Ukoliko su, prema procenama menadžmenta, jake sile protiv uspostavljanja ovog sistema vrednosti, korporativni menadžment mora raditi sa zaposlenima i nastojati da ih pridobije. Ovde kao i u drugim oblastima prinuda ne daje dobre rezultate, posebno kada je u pitanju duži vremenski period. U pridobijanju se mogu koristiti stimulaturna sredstva, bilo da se radi o materijalnim ili nematerijalnim stimulacijama, kao što je ubrzano napredovanje u karijeri za slučaj prihvatanja sistema društvene odgovornosti.

Plan mora da prati i sveobuhvatan komunikacioni program koji će na adekvatan način informisati, edukovati, motivisati i uključiti sve relevantne činioce u ovaj program. Navedeni načini primenjuju se na različite ciljne grupe. Međutim, na neke ciljne grupe često je potrebno primeniti više programa. U implementaciju operativnog plana treba uključiti sve subjekte kompanije, ali i okruženja. U praksi se često uključuju i potrošači, dobavljači, lokalna uprava, specijalizovane institucije i kompanije, itd.

U oceni efekata, kao četvrtoj fazi, treba oceniti nivo ostvarenih ciljeva. Ovde se koriste objektivni kriterijumi koji se mogu kvantifikovati, kao što su: smanjenje nivoa

otrovnih gasova u atmosferi, broj urađenih dečjih igrališta ili obdaništa, povećan broj zapošljavanja žena, hendikepiranih, izgradnja domova za socijalno zbrinjavanje. Međutim, ovde se mogu uzeti u obzir i očekivanja glavnih stejkholdera, te izmeriti njihovo zadovoljstvo postignutim.

U krajnjoj fazi, korporativni menadžment treba da učvrsti one elemente korporativne društvene odgovornosti koji su se pokazali kao prihvatljivi i da kroz dopunjavanje i inoviranje usavršava koncipiran sistem razvoja. Ukoliko je koncipiran program postigao svoje glavne ciljeve, treba nastaviti njegovu primenu. Osveženje ideja i inovacija u programima neophodni su, jer svet funkcioniše na principu da je „sve promenljivo, a da su samo promene stalne“.

Savremeni korporativni lideri u sve većoj meri shvataju značaj korporativne društvene odgovornosti i pozicioniraju je na visokoj skali svojih ličnih i korporativnih vrednosti. Za mnoge je bavljenje ili insistiranje na ovom konceptu zapravo isto što i činiti dobra dela.

1. ARGUMENTI „ZA“ I „PROTIV“ KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Korporativna društvena odgovornost je u teoriji i praksi kontraverzna tema, jer ne postoji jasan stav o njenoj prihvatljivosti, odnosno neprihvatljivosti. Imajući u vidu navedeno, diferencirala su se dva međusobno suprotstavljena stava, sa različitom argumentacijom o njenoj prihvatljivosti ili negiranju.

Ketin Davis, profesor univerziteta u penziji na Arizona State Univerzitetu, odlučno se opredelio za uspostavljanje korporativne društvene odgovornosti. On polazi od toga da su kompanije članovi društvene zajednice u kojoj funkcionišu, ali i zbog koje postoje i da je prirodno da one imaju odgovornost za njihovu održivost. Granice između kompanija i okruženja postale su tanke ili su potpuno nestale. Naime, svaka kompanija se naslanja na okruženje jer iz njega crpi resurse (sirovine, materijale, radnu snagu), za sopstvenu proizvodnju ili pružanje usluga. Resursi su, kako je konstatovano, ograničeni, a dobar broj je i neobnovljiv. Obzirom da kompanije koriste resurse iz okruženja, one nakon transformacionog procesa, tj. ostvarivanjem efekata kroz svoje outpute, praktično vraćaju društvu deo tih resursa.

Društvo bi trebalo da odluči o prirodi urednosti koja će biti vraćena i da očekuje od kompanije da pomogne u rešavanju društvenih problema.

Drugi stav zastupa poznati svetski nobelovac Milton Fridman sa Univerziteta u Čikagu. On se zalaže protiv korporativne društvene odgovornosti kompanija i menadžmenta za određena činjenja. On smatra da se odgovornost menadžmenta zadržava u granicama

korporacije i da izvan toga ne postoji više nijedna odgovornost. Ukoliko menadžment proširuje svoju odgovornost to će, po pravilu, slabiti odgovornost prema stejkholderima i investitorima, a bez nje nema ni društvene odgovornosti. Fridman je takođe predložio da prisiljavanje kompanija da se obavežu na socijalno odgovorno ponašanje može biti neetičko (nemoralno), zato što zahteva od menadžera da potroše novac koji stvarno ne pripada njima, već zaposlenima i onima koji su uložili kapital da bi ostvarili određenu ekonomsku korist.

Ipak, praksa razvijenih tržišnih zemalja, a pre svega Evropske unije, ukazuje na prihvatljivost ideje koju je dao Ketin Davis. To se relativno dobro može sagledati kroz niz regulativa koje su usvojene u poslednjih nekoliko godina, kako bi se praktično realizovala ideja o korporativnoj društvenoj odgovornosti. Time se pokazalo da i ideje, kao što je to slučaj sa materijom, nikada ne nestaju već se samo transformišu u druge oblike. To se desilo i sa korporativnom društvenom odgovornošću koja je dobrim delom bila razrađena u vreme jugoslovenskog samoupravljanja, posebno u delima E. Kardelja. Ideja samoupravljanja koja je u bivšoj Jugoslaviji iskompromitovana do te mere danas se na prostorima gde je svojevremeno nastala i ne pominje, ali se uzima kao osnova za usavršavanje i nadogradnju društvene odgovornosti u Evropskoj uniji. U vezi sa tim, Matijas Hibner predstavnik Iltis GmbH iz Rotenburga, na predavanju održanom u Privrednoj komori Srbije, konstatovao je: „Treba razmotriti iskustva jugoslovenskog socijalizma i društvenu odgovornost preduzeća.“ U tom smislu, pomenuo je zdravstvenu zaštitu radnika, dečje vrtiće, kuće za odmor i rekreaciju, finansijsku podršku opštinama, itd.

Već površan pregled literature i projekata koje finansira Evropska unija, pokazuju da se ova ideja usavršava kod svih njenih članova. Paralelno sa navedenim, zahteva se od zemalja koje žele ulazak u ovu zajednicu, da po ovom pitanju učine neophodne rezultate. Projekat Evropske unije pod nazivom: „Društvena odgovornost preduzeća“ počeo je da se primenjuje u velikom broju kompanija.

One po tom osnovu ostvaruju značajnu prednost u odnosu na kompanije koje nisu prihvatile ili primenile ovu novu poslovnu paradigmu. Pokazuje se da se ideja korporativne društvene odgovornosti primila u Evropi i da je doživela svoj uspon, što je dovelo ovu zajednicu u liderske pozicije po pitanju njenog promovisanja i implementacije.

Iz navedenog moglo bi se zaključiti da je u vezi korporativne društvene odgovornosti sve razjašnjeno i da po ovom pitanju nema nikakvih dilema. Imajući u vidu da i u teoriji postoje određene dileme, nadalje će se objasniti argumenti „za“ i „protiv“ korporativne društvene odgovornosti.

1.1. Argumenti „za“ korporativnu društvenu odgovornost

Već iz prethodno navedenog, može se konstatovati da je korporativna društvena odgovornost uveliko primenjena u praksi razvijenih tržišnih zemalja. Dakle, radi se o novom vrednosnom sistemu koji pokušava da balansira brigu za korporativnu uspešnost merenu profitom i brigom za društvenu zajednicu, mereno kroz konkretan doprinos u razvijanju i unapređenju svih segmenata okruženja. Njegovo veličanstvo „profit“, po ovom pristupu, nije svrgnuto sa trona koji je uspostavljen u menadžerskoj revoluciji, ali je dobio suparnika u korporativnoj društvenoj odgovornosti.

Nova formula suparništva danas se izražava sloganima: „Business is more than just business“, odnosno „Posao je više od posla“ ili „Benefit with care“, tj. „Dobrobit s brigom“. Jedno ili drugo uglavnom se svodi na uspostavljanje sistema vrednosti po kome je odgovornost prema zajednici deo brige o profitu.

Ipak oni koji se zalažu za praksu društvene odgovornosti, to pravdaju sledećim argumentima i to:

- Društvena odgovornost deluje integrativno u uspešnijem uključivanju kompanije u okruženje na najvišem nivou. Okruženje bolje prihvata društveno odgovorne kompanije, po brojnim pitanjima koja se tiču odnosa prema prirodi, socijalizaciji okruženja, itd.

Primeru radi, kompanija Canon Europa promovisala je projekat kako bi unapredila svest potrošača i kompanija o ekološkim implikacijama, električnog i elektronskog otpada da bi omogućila efikasnije prikupljanje i recikliranje otpada u gradovima.

- Kroz plemenita dela, kao što su donatorstva, učešće u zajedničkim projektima za rešavanje socijalno-zdravstvenih i drugih pitanja, kompanija povećava lojalnost okruženja, kao i svoj imidž. Evidentno je da se kroz prepoznatljivost može povećati i uspešnost, čak i više, nego što je iznos donatorstva.

- Društveno odgovorne firme često su motivisane učešćem u rešavanju društvenih problema zbog oslobađanja plaćanja poreza i drugih dažbina. Na ovaj način se smanjuje osnovica za oporezivanje posebno u zemljama gde takve olakšice postoje.

- Veliki broj kompanija može imati i direktnu ili indirektnu korist od humanih akcija i činjenja dobrih dela. Donatorstvo radi ukazivanja na štetnost pušenja na zdravlje, zdravstveni fondovi mogu smanjiti izdatke za lečenje ove opake bolesti i na taj način ostvariti višestruke efekte.

Korporativna društvena odgovornost jeste globalni problem. Zbog toga se na nivou pojedinih zemalja, grupacija ili na globalnom nivou, formiraju posebni fondovi za finansiranje projekata u vezi društvene odgovornosti kompanija. Cilj je stvoriti društveno odgovorno

poslovanje zasnovano na moralnim, ekološkim i socijalnim normama i principima. U praksi se primenjuju i nagrade za društveno najodgovornije kompanije, kao i pojedincima koji su dali najveći doprinos u razvijanju ove filozofije.

1.1. Argumenti „protiv“ korporativne društvene odgovornosti

Iako je u prethodnoj tački navedeno dovoljno argumenata kojima se opravdava korporativno odgovoran odnos prema društvu, postoje argumenti koji kroz određene nedoumice osporavaju primenu ove filozofije. One se uglavnom oslanjaju na teorijske postavke koje je dao Ketin Davis, pojačavajući njegovu ispravnost dodatnim činjenicama koje su prisutne u korporativnoj praksi, pa i šire.

Argumenti kojim se osporava korporativnoj društvenoj odgovornosti su:

- Smatra se da društvena odgovornost smanjuje konkurentnost, jer bi se bez toga cena proizvoda ili usluga mogla učiniti još jeftinijom ili kvalitetnijom. Shodno navedenom, kompanije koje koriste donatorstva često gube trku sa onima koji ne praktikuju ovaj vid humanosti.

- Ulaganja u društvenu infrastrukturu mogu umanjiti plate zaposlenima, što bi negativno uticalo na njihovu motivisanost, a to direktno vodi na smanjenje uspešnosti i ugrožava opstanak, rast i razvoj kompanije. Na ovaj način društveno odgovorne kompanije mogu doći u tešku situaciju, a one koje nisu posvećene ideji društvene odgovornosti da zadobiju veće poverenje kupaca na kraći rok i time valorizuju svoju neodgovornost.

- Izdvajanja za društvenu infrastrukturu, često smanjuje korporativnu i uopšte društvenu odgovornost za pametno investiranje dobijenih sredstva, jer je poznato da se donatorstvo neracionalno koristi, a posebno u zemljama koje nemaju izgrađenu profesionalnost i kulturu u upravljanju društvenim fondovima. Povećana društvena odgovornost često predstavlja manjak korporativne odgovornosti za njenu uspešnost, što može ugroziti često i nacionalnu privredu.

- Donatorstvo i druge humanitarne i društveno odgovorne akcije često su motivisane izvlačenjem dodatnih koristi iz finansiranih kompanija. Često se u tranzicionim zemljama, kroz ovaj oblik finansiranja, „kupuju“ bitni i uticajni pojedinci, kako bi se korporativni menadžment neodgovorno ponašao u kompaniji. S druge strane, društvena odgovornost može se shvatiti i kao ulaganje para potrošača, odnosno da kompanije ne ulažu svoje pare nego ono što su kroz monopolske i druge neregularne načine zaradile. Otuda i neretka mišljenja da se kroz finansiranje društvenih akcija i aktivnosti, mnogi uslovno rečeno „iskupljuju“ za grehe koje su činili prema kupcima, odnosno potrošačima.

Zato se može rezonovati da su društveno najodgovornije one kompanije koje daju visok nivo proizvoda i usluga uz najnižu cijenu. Kada kupci plaćaju proizvod onoliko koliko zaista košta, stvaraju se uslovi da se o društvenoj odgovornosti ne govori kao o stereotipu.

- Korporativnoj društvenoj odgovornosti može se prigovoriti da je u praktičnoj sferi nemoguća, jer se posmatra izolovano, tako da je postala stereotip koji se kao takav prihvata, a ne preispituje.

Naime, evidentno je da lice može biti odgovorno za određena činjenja ili nečinjenja u zavisnosti od ovlašćenja koja ima. Ukoliko ne postoji ovlašćenja da se utiče na okruženje, pre svega kroz institucionalne forme, ne može se govoriti ni o odgovornostima. Ukoliko se želi povećati korporativna društvena odgovornost moraju se povećati ovlašćenja korporativnog menadžmenta, ali i kultura i svest o neophodnosti uspostavljanja ovog fenomena.

- Precizne analize, u širem kontekstu, ukazale bi da i orijentacija menadžmenta na profitabilnost nije u suprotnosti sa društvenom odgovornošću. Ovo utoliko pre što je fenomen korporativne društvene odgovornosti i nastao ili je intenziviran kada su se desili veliki svetski skandali u velikim kompanijama. Polazeći od toga da nestankom velikih svetskih kompanija nastaju veliki društveni problemi, posebno u vezi otpuštanja zaposlenih, nedostatka kupovnih fondova i povećanje siromaštva, logično je da uspešne kompanije kroz obezbeđenje redovnih i pristojnih plata, stvaraju uslove da se i okruženje razvija, obzirom da su zaposleni u isto vreme i građanstvo koje trošenjem plata utiče na razvijanje lokalne uprave ili samouprave.

Navedeni stavovi ukazuju na neophodnost i teorijskog oblikovanja ovog modela u kome će se dati odgovor na navedene argumente.

1.3. Neophodnost integrisanja argumenata „za“ i argumenata „protiv“ korporativne društvene odgovornosti

Navedene različitosti ukazuju da je blok „za“ i „protiv“ korporativne društvene odgovornosti snažan, da bi mogao dovesti do razrešenja dileme, da li se koncept korporativne društvene odgovornosti treba prihvatiti, u kojoj meri, ili ga treba odbaciti, kako to čini Fridman i insistirati na odgovornosti menadžmenta za uspešnost kompanija. Ovo utoliko pre što uopštavanje prakse nedovoljno potvrđuje da su korporativno odgovorne korporacije uspešnije na dugi rok. Neretko se pokazuje da su korporativno neodgovorne kompanije uspešne na kraći rok. Ovo posebno važi u zemljama tranzicije, gde se nedovoljno meri koliko su strani investitori uložili za zaštitu životne sredine, da li su kompanije povećale zdravstveno bezbednosni sistem zaposlenih od povreda, narušavanja zdravlja, ili direktnog uticaja na

život. Takođe se može izmeriti koliko je unapređena socijalno zdravstvena zaštita, ekologija, ulepšao grad, itd.

Činjenica je da dosadašnja naučna i stručna istraživanja nisu pokazala direktnu vezu između društvene odgovornosti i profitabilnosti kompanija. Jedno je sigurno, a to je da profitabilnost omogućava realizaciju društvene odgovornosti. Znači, ukoliko kompanije ne bi bile zadovoljavajuće profitabilne to bi onemogućavalo realizaciju koncepta korporativne društvene odgovornosti. Iz toga se može zaključiti da su korporativna društvena odgovornost i profitabilnost komplementarni. Pokazuje se da su mnoga „visoko produktivna preduzeća ujedno i društveno najodgovornija. Naime, ako se postigne poverenje potrošača, odnosno proizvoda i trguje u skladu sa društvenim i drugim normama, onda je zagarantovan i rast profita na dugi rok“ (Maričić, 2011: 364).

Imajući u vidu navedeno, može se konstatovati da primarnu odgovornost menadžment ima kada je u pitanju kompanija kojom upravlja. Ovo je prirodan zaključak jer je korporativan menadžment agent stejkholdera koji ima postavljene zadatke koje treba efikasno i efektivno da obavi. Dakle, iznad ove odgovornosti ne postoji nikakva druga veća odgovornost, a ukoliko bi se na tome insistiralo došla bi u pitanje odgovornost za uspešnost kompanije.

Menadžment ima i sekundarnu odgovornost za društvenu odgovornost. Ona se može izvesti iz primarne, jer uspešna kompanija trebalo bi da bude i odgovorna, a skup uspešnih i odgovornih kompanija čini i jedno društvo uspešnim i srećnim.

Čini se da ovakvo shvatanje korporativne društvene odgovornosti jeste najprihvatljivije čime se delom rešavaju međusobno suprotstavljeni stavovi po ovom pitanju.

2. STRATEGIJA SPROVOĐENJA KORPORATIVNE

DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Sistem korporativne društvene odgovornosti je dinamičan i otvoren sistem koji se menja i koji treba da bude fleksibilno postavljen kako bi ostvarivao ciljeve zbog kojih se i uvodi. Dakle, sa svakim pa i sa ovim sistemom mora se upravljati, odnosno formulisati posebne strategije i taktike za njeno sprovođenje.

Strategija treba da odgovori na pitanje kako implementirati, odnosno praktično sprovesti korporativnu društvenu odgovornost u jednoj nacionalnoj zajednici ili u lokalnoj upravi gde kompanija funkcioniše.

U praksi korporativnog upravljanja pojavljuju se četiri strategije ostvarivanja korporativne društvene odgovornosti i to: ilegalna i neodgovorna; legalna i neodgovorna; nelegalna i odgovorna i legalna i odgovorna.

Svaka od navedenih strategija i taktika ima svoje područje i način delovanja. Shodno navedenom, svaki od načina ima svoje rezultate, odnosno efekte koje ostvaruje, što zahteva nešto dublje pojašnjenje.

2.1. Strategija ilegalno i neodgovorno

Prva strategija ostvarivanja društvene odgovornosti, bolje rečeno neodgovornosti, odnosi se na kompanije koje se ponašaju ilegalno i neodgovorno. Ovakav primer postoji kada kompanija otpadne vode ili toksične materije ispušta ili baca u vodu. Bacati ovakav materijal u reku zabranjeno je zakonom i ove kompanije su sigurno neodgovorne kada je u pitanju kontaminacija (zagađivanje) vodenih tokova.

Nelegalna i neodgovorna strategija danas je veoma riskantna. Ona može biti fatalna za organizaciju, zato što veliki spektar društva ne toleriše više takvo ponašanje. Posebno je veliki rizik ukoliko ponašanje kompanije bude osuđeno od strane kupaca, odnosno potrošača

2.2. Strategija legalno i neodgovorno

Neke kompanije funkcionišu tako da ne krše zakonska ili podzakonska akta, ali se ponašaju po standardima društvene odgovornosti. Na primer, vazdušne kompanije ne obaveštavaju javnost o bezbednosti njihovih aviona čak i kad su evidentni kvarovi ili otkazivanje letova zbog kvarova. Do tragične eksplozije Pan-Amovog leta 103 iznad Lokerija, škotska vazdušna kompanija odlučila je da ne obavesti putnike o terorističkoj pretnji bombom na liniji za New York. Ove kompanije deluju u granicama zakona, ali može se zaključiti da one ugrožavaju bezbednost društva i zbog toga se neodgovorno ponašaju. Ova strategija se ne suočava sa problemima i iste ne rešava, što može biti problematično za organizaciju, ali i za okruženje.

2.3. Strategija nelegalno i odgovorno

Neke kompanije prate strategiju društvene svesti i odgovornosti, ali to je protivno svim zakonima. Kada je američka kompanija za telefon i telegraf proglašena krivom za

diskriminaciju žena po pitanju visine plata za isti rad, kompanija je podnela afirmativan program da poboljša radne uslove za žene.

2.4. Strategija legalno i odgovorno

Na kraju, neke kompanije poštuju zakone i u isto vreme se uključuju u finansiranje raznih infrastrukturnih objekata kao legalan, a u isto vreme i odgovoran posao. Ova strategija omogućava mnogim kompanijama da veruju u mogućnost da postupaju po zakonima, da budu dobar član društva i okruženja kome pripadaju, ali i da po toj osnovi ostvare profitabilnost.

Bez obzira na različitost menadžmenta i modalitete koji su mogući, postoje četiri osnovna načina, odnosno taktike postupanja korporativnog menadžmenta kada je u pitanju društvena odgovornost i to su: opstruktivno, defanzivno, prilagodljivo i proaktivno.

Svaki od ovih načina predstavlja u isto vreme i vrstu odgovornosti, pa se može govoriti o obstruktivnoj, defanzivnoj, odnosno prilagodljivoj ili proaktivnoj odgovornosti. Sa stanovišta kriterijuma kvaliteta, ovo je i redosled odgovornosti, što znači da je najprihvatljivija proaktivna, a najmanje poželjna opstruktivna odgovornost.

Opstruktivna odgovornost, kao što samo ime kaže, bazira se na stavu da menadžment odbija sve primedbe koje mu se pripisuju u vezi sa neodgovornim ponašanjem. Svako nastojanje da se istraže uzroci, odnosno činjenice na osnovu kojih se zaključuje da se radi o neodgovornom ponašanju, nailazi na protivljenje, odugovlačenje ili onemogućavanje istraživanja. Odbijanje dostavljanja odgovarajuće dokumentacije i stvaranje zaštitnog zida oko kompanije tipično je ponašanje za ovu vrstu menadžmenta.

Drastičniji nivo opstruktivne odgovornosti je kada menadžment kompanije nastoji da svoje eventualne greške prikrije i prikaže da kompanija nije uzročnik određenih društvenih problema. Međutim, koliko god menadžment pravio opstrukciju u istraživanju određenih neodgovornih radnji, država ima i mora imati mehanizme da ovaj problem reši.

Odbrambena odgovornost podrazumeva onaj način postupanja menadžmenta u kome se preuzima teret za učinjene greške, ali u isto vreme se brani da za iste nema objektivne krivice, odnosno da ne postoje subjekti koji se mogu teretiti i sankcionisati. Znači, ovde postoji priznanje za određenu štetu, ali ne i spremnost da se preuzme odgovornost za istu, bilo kroz materijalnu nadoknadu ili saniranjem problema.

Ovu strategiju uglavnom usvajaju korporacije koje se bave proizvodnjom opasnih materija ili čija je proizvodnja praćena prljavim tehnologijama.

Odbrambenu, odnosno defanzivnu odgovornost, primenio je Good Year, kompanija koja se bavi proizvodnjom gume, koja je neizbežno praćena zagađenjem okoline. Strategija je bila u davanju inteligentnog obrazloženja iz koga se videlo da u nerazvijenim zemljama ova kompanija više koristi nego što šteti i da prava opasnosti po okolinu ne postoji.

Prilagodljiva odgovornost polazi od strategije da korporacija preuzima društvenu odgovornost za svoje aktivnosti i da će uz eventualni pritisak odgovoriti, kroz različite vidove naknade za učinjeni propust. Ova vrsta odgovornosti je zavisna od spoljnog pritiska. Ukoliko je on jači, korporativni menadžment je spreman da se koriguje u svojim aktivnostima. I obratno, neznan pritisak ne dovodi do korektivnog ponašanja menadžmenta.

Proaktivna odgovornost je najviši nivo odgovornosti. Ovde menadžment preuzima vođstvo u društvenom ishodu, odnosno zahteva od društva identifikovanje društvenih problema ili interesa i nastoji da na iste odgovori, bez pritiska ili nagovaranja interesnih grupa.

ZAKLJUČAK

Ove četiri vrste društvene odgovornosti povezane su sa prethodnim, odnosno društvenim odgovornostima na bazi hijerarhijskog prioriteta. Tako se opstrukciona odgovornost smatra kao nizak nivo društvene odgovornosti i ona se zasniva na čisto ekonomskim razlozima. Odbrambena društvena odgovornost spada u srednji nivo društvene odgovornosti i njenu osnovu čini slovo zakona, odnosno ni više ni manje od onoga što je propisano zakonskim propisima. Prilagodljiva odgovornost je viši nivo društvene odgovornosti, odnosno više od odbrambene, a manje od proaktivne i za svoju osnovu uzima etiku, odnosno etičke pritiske. Proaktivna odgovornost je najviši nivo društvene odgovornosti koji se bazira na preuzimanju društvene inicijative, kako bi se povećalo blagostanje društva.

Praksa i istraživanja pokazuju da kompanije koje funkcionišu na principima diskrecione društvene odgovornosti, odnosno na proaktivnom reagovanju, zaslužuju posebnu pažnju i po pravilu su uspešnije, u odnosu na druge vrste društvene odgovornosti.

LITERATURA

- Davis, Č. (1990). *Strategijska sesija 1990*. Kanadska poslovnost, Januar 1990.
- Gatewood, E. and Carroll, A. A. (1981). "The Anatomy of Corporate Social response", *Business Horizons*, 24 XI–X 1981, p. 9–16.
- Gračanac, A. (2011). *Svetsko tržište u uslovima globalizacije*. Beograd: PKJ.
- Green, R.A. (2014.) *The Delphi Technique in Education Research*, <http://sgo.sagepub.com/content/4/2/2158244014529773> (17.12.2017.)
- Maričić, B. (2011). Ponašanje potrošača. Beograd: CID, Ekonomski fakultet. *Politika*, br. 33703, odeljak CIV od 6. septembra 2012., str. 1, dodaci.
- Radosavljević, Ž. (2017). *Menadžment menadžmenta*. Beograd: DP Pronalazaštvo.
- Renko, N. (1999). *Benchmarking u strategiji marketinga*. Zagreb: Mate.

Vedrana Macanović
Aleksandar Radulović

STAGES OF ESTABLISHING CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Summary

Establishing corporate social responsibility is an extremely complex job. In this regard, it should be noted that there is no universal prescription for establishing social responsibility and that the management of each company will operate depending on the situation and the peculiarity of the company. This is a logical conclusion because it turns out that in reality there are no two companies in existence and that accordingly there can be no universal principles in design and construction, and especially in the application of a certain value system.

Establishing corporate social responsibility should be understood as a strategic, or radical change. It has its own stages, such as: creating changes, passing an operational plan and implementation, assessing effects and consolidating change.

Thus, creating corporate social responsibility is the first stage in its establishment. It is at the same time the most difficult, especially when it comes to changing the minds of people in the company or in the environment. The idea of social responsibility must be "sold" to all constituents. A personal case of management on this issue has a greater specific weight compared to other areas.

Key words: social responsibility, change management, strategic change, responsibility.

POJMOVNO-TEORIJSKI KONTEKST DISKRIMINACIJE ŽENA PRI ZAPOŠLJAVANJU I NA RADU

SAŽETAK: Pravo na slobodu od diskriminacije jeste univerzalno ljudsko pravo. Diskriminaciju definišemo kao nedopušteno i neopravdano razlikovanje osoba na osnovu nekih njihovih karakteristika. Jednakost ljudi pred zakonom i u primjeni zakona temelji su pravne države i vladavine prava idealima koje svako društvo sebi postavlja kao primarni cilj. I danas je u društvu stalno prisutna rasprava o ravnopravnosti muškaraca i žena. U svim civilizovanim društvima načelo jednakosti jedno je od temeljnih načela. Društveni položaj muškarca u proteklom vijeku vezao se za profesiju i zanimanje, dok je status žene, pa čak i njen položaj bio neodvojiv od obiteljskog života. Ženina prvenstvena uloga bila je rađanje i odgoj djece, briga o kućanskim poslovima. Tradicionalna podjela uloga u obitelji danas se promijenila pa tako muškarac nije više jedini hranitelj obitelji. Politika jednakih mogućnosti zaslužna je za golem iskorak glede izlaska žena iz podređene pozicije na privatnom životu na tržište rada. Žena obavlja više funkcija u obitelji samim tim ulaže više bioenergetskih sposobnosti od ostalih članova obitelji.

I danas je u društvu stalno prisutna rasprava o ravnopravnosti muškaraca i žena. U svim civilizovanim društvima načelo jednakosti jedno je od temeljnih načela. Društveni položaj muškarca u proteklom vijeku vezao se za profesiju i zanimanje, dok je status žene, pa čak i njen položaj bio neodvojiv od porodičnog života. Ženina prvenstvena uloga bila je rađanje i odgoj djece, briga o kućanskim poslovima. Tradicionalna podjela uloga u porodici danas se promijenila, pa tako muškarac nije više jedini hranitelj obitelji. Politika jednakih mogućnosti zaslužna je za golem iskorak u vezi izlaska žena iz podređene pozicije na privatnom životu na tržište rada. Žena obavlja više funkcija u porodici samim tim ulaže više bioenergetskih sposobnosti od ostalih članova obitelji. Žene svakodnevno pogađaju različiti oblici diskriminacije kojima su i danas izložene. Gdje ima ljudi događaju se razni oblici uznemiravanja, koji su naravno utemeljeni na individualnim i ličnim krivim procjenama i stajalištima. Pravo na zaštitu od diskriminacije je univerzalno ljudsko pravo, koje svoje temelje nalazi u brojnim ustavima diljem svijeta.

KLJUČNE RIJEČI: žena, muškarac, diskriminacija, pravo, jednakost.

UVOD

Pojam diskriminacije je složen i višeznačan. On ima svoju etimološku i sadržajnu dimenziju. Diskriminacija (*lat. discriminare*) znači odvajati, praviti razliku po socijalnim, imovinskim, rasnim, etničnim, vjerskim, individualnim, spolnim, jezičnim, starsnim ili drugima osobinama. Diskriminacija rezultira otežanim ili onemogućenim ostvarenjem određenih ljudskih prava. Nažalost, najgori dio stereotipa i predrasuda predstavljaju njihove posljedice u ponašanju, a to je faktička strana diskriminacije. Diskriminacija je povezana sa individualnim psihološkim osjećajem i duševnim bolom. Sama spoznaja da je osoba stigmatizovana u njoj izaziva nelagodu, odnosno osjećaje poput bijesa, tuge, osamljenosti. Još veću nepravdu predstavlja gubitak posla ili nemogućnost zapošljavanja, loši stambeni uvjeti ili niski prihodi koji su rezultat diskriminacije.

Najjednostavnije rečeno, diskriminacija je nejednako postupanje prema osobi ili nekoj grupi na osnovu nekog njihovog ličnog svojstva, što za posljedicu ima nejednakost u šansama

da ostvare ustavom i zakonom zagarantovana prava. To je nejednako tretiranje, isključivanje, odnosno dovođenje u podređen položaj pojedinaca ili grupa ljudi koji se nalaze u istoj, sličnoj ili uporedivoj situaciji. Pridjev diskriminacijski znači nešto što je obespravljeno, neravnopravno, podređeno. Diskriminirati znači stavljati nekoga u podređen položaj, osporiti ili oduzimati nečija prava, praviti razliku na štetu jedne strane. U sociologiji diskriminacija znači nejednako postupanje prema društvenim grupama i pojedincima na samovoljan ili nepravedan način. Diskriminaciju prate pisana i nepisana pravila ponašanja, koja je podupiru i omogućuju. Mnoge zemlje da bi spriječile diskriminaciju, donose posebne zakone kojima se potencijalnim diskriminiranim skupinama daju različite prednosti, privilegije, što znači – „pozitivnu diskriminaciju“.

Diskriminacija žena na tržištu rada dio je opšte diskriminacije žena. U razvijenim gospodarstvima žene čine gotovo polovicu radne snage, te je sudjelovanje žena na tržištu rada u stalnom porastu. Unatoč značajnim pozitivnim pomacima, položaj žena na tržištu rada i dalje je lošiji od položaja muškaraca. Tradicionalna podjela poslova, gdje žene uglavnom rade u djelatnostima i na radnim mjestima koja su slabije plaćena, još uvijek postoji. Najučestaliji oblici diskriminacije na tržištu rada jesu razlike u plaćama, nejednak položaj žena i muškaraca u pogledu pristupa prilikama zapošljavanja, diskriminacija pri napredovanju u organizacijskoj strukturi i sl.

Odavno je, a posebno u skorije vrijeme diskriminacija žene na tržištu rada proglašavana za jedan od najčešćih, ali i najopasnijih oblika diskriminacije uopšte. Iz pritužbi građana o neravnopravnosti polova i na diskriminaciju temeljem pola, bračnog i porodičnog statusa i polne orijentacije u području rada i zapošljavanja, istaknuto je da su glavni problemi u položaja žena na tržištu rada: niska stopa radne aktivnosti među ženama, rodno uvjetovana segregacija tržišta i jaz u plaćama.

Natpolovičan udio žena u ukupnom broju nezaposlenih je jedan od najvažnijih pokazatelja neravnopravnosti žena na tržištu rada. Razlozi ovakve ekonomske participacije žena su brojni. Poslodavci često izbjegavaju zapošljavanje žena zbog mogućih teškoća pri usklađivanju privatnog i poslovnog života. Alarmantan je podatak da je trudnoća vrlo nepovoljan čimbenik koji utiče na zapošljavanje.

• DETERMINANTE DISKRIMINACIJE ŽENA PRI ZAPOŠLJAVANJU I NA RADU

Brojni su uzroci diskriminacije žena na tržištu rada. Na oblike i stepen diskriminacije žena pri zapošljavanju i na radu, utiču brojni faktori koji određuju diskriminaciju. Sociološki

posmatrano uzrok diskriminacije je u okolnostima da je žena po svom društvenom položaju i društvenoj ulozi u nepovoljnijem položaju od muškaraca, a što se odražava i na postojanje diskriminacije. Žene imaju brojnije društvene uloge, a posebno u organizaciji porodičnog života, pa se njena uloga kućanice i majke izrodila u smetnju za učešće na tržištu rada i donijela joj je hendikep pri zapošljavanju. Većina poslodavaca ne želi da primi na rad ženu, jer rezoniraju o tome da će primljena radnica ostati u drugom stanju i na taj način će je morati zamijeniti drugom radnicom. Mnogi misle da žene nemaju snage raditi teže fizičke poslove, a čak neki poslodavci smatraju da žene nisu za neka kreativnija ili rukovodna mjesta. Naše društvo ima još predrasude iz vremena patrijarhalnog karaktera porodice u kome su ženama bile namjenjene uloge dobre domaćice i kućanice.

Ekonomске mogućnosti žena uslovljene su rodnom segregacijom na tržištu rada koja označava koncentraciju žena i muškaraca na različitim vrstama i nivoima aktivnosti i zaposlenja. Rodna segregacija može biti horizontalna i vertikalna.

Horizontalna ili sektorska segregacija predstavlja raspodjelu žena i muškaraca prilikom zapošljavanja na određene vrste zanimanja. Statistički podaci pokazuju koncentraciju žena u uslužnim i administrativnim zanimanjima. Žene najčešće biraju društvene i humanističke smjerove (odgajateljice, učiteljice, medicinske sestre i sl.). Muškarce češće nalazimo u tehničkim sektorima (informatičari, strojari i sl.). Ova tradicionalna podjela zanimanja na muška i ženska ne bi bila nimalo problematična da nismo svjesni činjenice kako su tipično „muška zanimanja“ ujedno i bolje plaćena od tipično „ženskih zanimanja“. Iz toga proizlazi da se horizontalna segregacija odražava i na razlike u platama između žena i muškaraca, a popratna pojava jesu niži socijalni status i različit društveni ugled pojedinih zanimanja.

Vertikalna segregacija predstavlja raspodjelu žena i muškaraca na različitim hijerarhijskim položajima unutar zanimanja, tj. odnosi se na činjenicu da žene u malom postotku nalazimo na pozicijama moći, jer im je profesionalno napredovanje ograničeno. Ova pojava poznata je pod nazivom „efekt staklenog stropa“ ili podzastupljenost žena na rukovodećim položajima. Onemogućavanjem vertikalnog napredovanja žena ukorjenjuje se pojam polne diskriminacije čime žena, iako obrazovana, ostaje neiskorišten potencijal.

Zakonodavni okvir kojim se zabranjuje direktna ili nedirektna diskriminacija čini nekoliko zakona. Zakon o radu zabranjuje izravnu diskriminaciju na području rada i uslova rada, uključujući kriterije za odabir i uslove pri zapošljavanju, napredovanju, profesionalnom usmjeravanju, stručnom osposobljavanju i usavršavanju te prekvalifikaciji. Tom zakonskom odredbom osigurava se jednak položaj žena i muškaraca, kako u pogledu zapošljavanja tako i

daljeg napredovanja. Također je propisana jednakost plata žena i muškaraca, te je poslodavac dužan isplatiti jednaku platu radniku i radnici za jednak rad i rad jednake vrijednosti. Premda je zajamčena jednakost plata žena i muškaraca i dalje je prisutan jaz u platama.

Osim Zakona o radu, zaštita i promicanje jednakosti osigurava se Zakonom o suzbijanju diskriminacije i Zakonom o ravnopravnosti polova kojim se preciznije definiše da nepovoljnije postupanje prema ženama na osnovi trudnoće i materinstva predstavlja diskriminaciju. Diskriminacija na području zapošljavanja i rada, posebno u odnosu na trudnoću, porod i roditeljstvo, zakonom je zabranjena. Prema Zakonu o radu poslodavci ne smiju odbiti zaposliti ženu zbog njezine trudnoće. Važno je napomenuti da prilikom postupka odabira kandidata za radno mjesto (razgovor, testiranje, anketiranje i slično) i sklapanja ugovora o radu kao i tokom trajanja radnog odnosa, poslodavac ne smije tražiti od radnika podatke koji nisu u neposrednoj vezi s radnim odnosom. Vrlo često se upravo žene susreću s raznim neugodnim pitanjima prilikom razgovora za posao, koja se odnose na planiranje trudnoće, majčinstvo, porodične obaveze i sl. Zakon o radu propisuje da se na takva nedopuštena pitanja ne mora odgovoriti.

Poslodavac ne smije radnici zbog trudnoće, rođenja ili dojenja djeteta, ponuditi sklapanje izmijenjenog ugovora o radu pod nepovoljnijim uslovima. Trudnoj radnici, odnosno radnici koja je rodila, a koja radi na poslovima koji ugrožavaju njezin ili djetetov život ili zdravlje, poslodavac je dužan za vrijeme korištenja prava, u skladu s posebnim propisom, ponuditi dodatak ugovora o radu kojim će se na određeno vrijeme ugovoriti obavljanje drugih odgovarajućih poslova. Ali takav dodatak ugovora o radu ne smije imati za posljedicu smanjenje plaće radnice.

Zakonom o radu predviđena je zabrana otkaza. Poslodavac ne smije otkazati ugovor o radu za vrijeme trudnoće, korištenja porodiljskog, roditeljskog ili drugih oblika dopusta predviđenih Zakonom, odnosno u roku od 15 dana od prestanka trudnoće ili prestanka korištenja tih prava. U slučaju kad je poslodavcu poznato postojanje tih okolnosti, otkaz je ništetan. U suprotnom, radnica ima pravo obavijestiti poslodavca o trudnoći u roku od 15 dana od dostave otkaza.

Trudnoća je ženi radosna vijest, ali u stvarnosti i prečica do otkaza. Majke pripadaju u posebnu kategoriju radnika, te imaju pravo na posebnu zaštitu na radu. Iako je Zakonom o radu propisana zabrana nejednakog postupanja prema trudnicama u radnom odnosu i zabrana otkaza, poslodavci često „uzimaju vlast u svoje ruke“ i uručuju otkaz jer žena zbog stanja nije profitabilna ili postaje teret zbog prava na roditeljni dopust. Takvo postupanje poslodavca je

protuzakonito, te povrede ovih odredbi predstavljaju najteži prekršaj poslodavca, te su za njih predviđene visoke novčane kazne, pogotovo ako se radi o poslodavcu pravnom licu.

Prema Zakonu o radu radnice imaju pravo povratka na poslove na kojima su prije radile. U slučaju prestanka potrebe za obavljanjem tih poslova, poslodavac im je dužan ponuditi sklapanje ugovora o radu za obavljanje drugih odgovarajućih poslova, čiji uvjeti rada ne smiju biti nepovoljniji. Česte su situacije u kojima je radnicama pri povratku na posao ponuđeno drugo radno mjesto s manjom plaćom, koje bi u nezavidnoj financijskoj situaciji na kraju prihvatile.

Jednakost spolova pri zapošljavanju pitanje je, kako socijalne pravednosti, tako i ekonomske nužnosti. Intervencije na tržištu rada nužne su kako bi se omogućile jednake šanse i ženama i muškarcima. Tomu valja doprinijeti aktivnijom politikom koja će omogućiti većem broju žena sudjelovanje na tržištu rada, ali i mogućnost konkurentnosti. Fleksibilniji oblici zapošljavanja mogu doprinijeti da žene uspostave ravnotežu između svijeta rada i porodice što će zasigurno doprinijeti i demografskoj situaciji u Bosni i Hercegovini, koja je u vrlo nepovoljnom stanju budući da se broj stanovnika iz godine u godinu smanjuje. Nužno je iskoristiti sve resurse i otvoriti prostor zapošljavanju žena, koje uz pravo na jednakost u platama, pravo na jednako vrednovanje vještina, sposobnosti, znanja, mogu doprinijeti tržištu rada.

2. ISTORIJSKI KONTEKST DISKRIMINACIJE ŽENA

Tokom istorije položaj žena nije bio isti, već se evolutivno mijenjao. Bizantska carica Teodora, udana za cara Justinijana, utjecala je na donošenje zakona koji su ženama davali pravo na imovinu i nasljeđivanje.

Tokom srednjeg vijeka žene su i dalje u podređenom položaju. U Europi crkva je imala veliku ulogu u diskriminaciji i potlačenosti žena. Propisivala je šutnju i podložnost muškarcu. Žene nisu imale pravo same birati supružnika, isključene su iz javnih djelatnosti, proglašene su manje vrijednima. Zabranjeno im je pravo na obrazovanje budući da je u tom razdoblju prevladavalo mišljenje da žena ne pridonosi ekonomskoj koristi već može izazvati izravnu štetu. Europska sveučilišta donose zakone koji zabranjuju upis žena. Zabrana znanja tumačena je od strane crkve činjenicom da muškarci imaju veće glave te time i više razuma, te da bi knjige kvarile ženske mozgove koji su sami po sebi „slabiji“. Jedine školovane žene koje su uspjele na neki način djelovati svojim radom i pridonositi društvu i položaju žena bile su redovnice. One su preuzimale odgovornost i pokretale promjene, vodile su samostane, bile trgovkinje, učiteljice, liječnice, feudalke i političarke

U novom vijeku, otkrićem Amerike, započinje naseljavanje Europljana na novi kontinent. Kako muškarci nisu sami znali zbrinuti stoku, pripremiti hranu i brinuti o sebi, organizirano je slanje djevojaka u Novi svijet. Iz tog razloga otvarane su tvrtke koje su se bavile traženjem i slanjem djevojaka. Primarna zadaća u kolonijama bila im je rađanje djece, a najčešći posao kojim su se bavile bila je trgovina. U Novom vijeku u spisima koji su vođeni o poreznim obveznicima žene se spominju kao obrtnice, poduzetnice s udjelom od 10–15%. Zanimanja koja su obavljala bila su tkalje, gostioničarke, mesarice i mlinarice. Industrijska revolucija imala je negativan učinak na život žena. Uz domaćinstvo žene su bile primorane raditi u tvornicama u nehumanim uslovima. Bile su manje plaćene od muškaraca pod izlikom da ne bi oduzimale muškarcima posao. S druge strane bile su isplativije poslodavcima budući da su bile jednako učinkovite kao muškarci, ali poslušnija i jeftinija radna snaga. Najopasniji posao koji su obavljale bilo je iskopavanje ugljena. Radile su 14 sati dnevno, puzeći do 30 km iznosile 1–2 tone ugljena. Sredinom 19. stoljeća, u Europi ženama se daje mogućnost upisa na medicinski fakultet. Ipak medicinom se nisu mogle baviti samostalno, već samo u partnerstvu s muškim liječnikom.

Prvi svjetski rat pokretač je promjena koje se odnose na poslove koje su obavljale žene. Žensko djelovanje širi se na tzv. muška područja i muška zanimanja. Žene počinju voziti automobile, upravljati plugovima, tramvajima, izrađuju oružje u tvornicama, obavljaju automehaničarske radove. Na prostoru bivše Jugoslavije, žene su do Drugoga svjetskog rata bile neravnopravne s muškarcima u svim javnim poslovima. U Kraljevini Jugoslaviji, žene nisu imale pravo glasa, te većinom nisu imale niti osnovno obrazovanje. Tokom 1940. godine zaposleno je bilo 28% ženske populacije i to uglavnom u zanimanjima koja nose najnižu zaradu kao tekstilna industrija, ugostiteljstvo i sl. Odnosi između žena i muškaraca bili su jasno zacrtani. Muškarci su imali ulogu hranitelja, a žene su bile pomoćnice. Tadašnja Komunistička partija Jugoslavije prepoznala je problem ženske neravnopravnosti, a kao rješenje nametnula revoluciju s ciljem rušenja klasnog društva, te ukidanja svih vrsta klasne nejednakosti. Ipak, ukidanjem klasnih nejednakosti ne mogu se mijenjati tradicionalni stavovi prema ženama.

Socijalistički sistem potaknuo je promjenu društvenog položaja žena. Došlo je do toga da je u socijalizmu povećan broj zaposlenih i obrazovanih žena, ali njihova radna mjesta uglavnom su bila niže rangirana, što je za sobom povlačilo manju zaradu, te nemogućnost donošenja važnih odluka unutar radne organizacije. Socijalizam u bivšoj Jugoslaviji u velikoj mjeri je uticao na položaj žena u društvu, utičući tokom 40 godina na svijest ljudi i poimanja

žene u društvu. Položaj i perspektiva žena u društvu uveliko se poboljšala. Žene su svjesnije svoje vrijednosti, obrazuju se i doprinose zajednici.

Danas su žene zastupljene u svim sferama života, iako muškarci još uvijek imaju vodeću ulogu u politici, zakonodavstvu, industriji i menadžmentu. Žene ostvaruju uspjehe u karijeri. Materijalno su neovisne, te su sposobne izdržavati obitelj, što je do 50-ih, 60-ih godina prošlog vijeka bila isključiva dužnost muškaraca. Tradicionalna podjela uloga u obitelji i društvu u velikoj se mjeri promijenila, iako je još uvijek prisutna. Tako danas žene mogu birati sva zanimanja koja su tradicionalno prozvana muškim. Žena danas može biti pilotkinja, vozačica kamiona ili vojnik. Primjeri pokazuju da, iako u malom broju, žene su uspjele izboriti se na neka od najviših državnih funkcija (npr. njemačka kancelarka Angela Merkel, predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović).

Promjene statusa žena u društvu zamjetan je kroz godine. Međutim, i danas je prisutna seksualna diskriminacija i razlika s obzirom na muškarce budući da su žene još uvijek potplaćene, teže se zapošljavaju, teže napreduju. Jedan od glavnih uzroka je taj što je u većini zemalja organizacija rada podređena još uvijek muškarcima i njihovim osobinama.

Postoji još problem diskriminisanja žena u napredovanju u službi. Jedna od mogućnosti rješavanja problema zastupljenosti žena u visokom menadžmentu bio bi primjena tzv. „norveškog modela“ prema kojem je zakonodavac u Norveškoj odredio da firme koje nemaju kvotu od minimalno 40% zastupljenosti žena mogu biti raspuštene na berzi. Taj model se pokazao učinkovitim, jer se zastupljenost žena povećala u kratkom roku sa 6% na 39,6%. Nasuprot „norveškom modelu“ Vijeće Europe predložilo je dobrovoljne kvote koje se trebaju ispuniti u ravnomjernoj zastupljenosti polova. Unatoč prijedlogu nisu bile zamijećene veće promjene. Takav primjer pokazuje da dobrovoljni način puno sporije utječe na promjene. Bez obzira na to što se status žena na području rada drastično promijenio kroz povijest, još uvijek ima mjesta i potrebe za djelovanje sve dok se sve neravnopravnosti na području rada u potpunosti ne ukinu.

Dakle, tokom istorije žene su diskriminisane na razne načine, a najizraženije u oblasti zapošljavanja i rada. Tokom 20. stoljeća došlo je do poboljšanja položaja žena u vezi rada, mada još uvijek nije eliminisana diskriminacija žena pri zapošljavanju i na radu.

3. OBLICI DISKRIMINACIJE ŽENA PRI ZAPOŠLJAVANJU I NA RADU

Postoji više oblika diskriminacije koji su inkorporirani u pravni sistem i koji sami po sebi značajnije utiču na diskriminaciju žena uopšte, a posebno diskriminaciju žena pri zapošljavanju i na diskriminaciju na radu. U manjoj ili većoj mjeri oni se prepliću međusobno

i po tome kako se manifestuju teško ih je ponekad gledati izolovane i pojmovno ih svrstati. Ponekad se javlja više oblika diskriminacije istovremeno pa se njihova dejstva prpliću. Da bi postojalo uznemiravanje neophodno je utvrditi da se radi o neželjenom obliku ponašanja. Oblici neželjenog ponašanja ovise od subjektivnog doživljaja, mijenjaju se u ovisnosti od vremena, okoline i drugih subjektivnih i objektivnih utjecaja.

Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekim od osnova Zakona o suzbijanju diskriminacije, koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe, a koje uzrokuje strah, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Uznemiravanje je širi pojam od seksualnog uznemiravanja, jer može značiti i rasno, etničko i neku drugu vrstu uznemiravanja.

Uz ponašanje, iz čijeg sadržaja je očigledna uslovljenost nekom od zabranjenih osnova, u uznemiravanje je uključeno i ponašanje koje je neutralno po svom izgledu, ali se njima želi neka osoba poniziti, odnosno emocionalno i psihološki iscrpiti zbog neke njene karakteristike, tj. pripadnosti određenoj grupi. Takvi prividno neutralni postupci su kleveta, skrivanje važnih informacija vezanih uz radni zadatak, umanjivanje vrijednosti kvalitete rada, isključivanje iz postupka odlučivanja, učestalo kritiziranje, tim više ako je pred drugima, opterećenje zadacima i kratkim rokovima ili smanjivanjem odgovornosti i davanjem trivijalnih poslova itd. Treba razlikovati mobing od uznemiravanja kao oblika diskriminacije. Mobing je širi pojam od uznemiravanja, te će samo u određenim slučajevima mobing biti uznemiravanje i stoga obuhvaćen Zakonom o suzbijanju diskriminacije.

Mobing je fenomen zlostavljanja na poslu, a ključna razlika u odnosu na uznemiravanje u smislu Zakona o suzbijanju diskriminacije jeste da kod mobinga nije presudna veza s određenom diskriminacijskom osnovom. Zlostavljeni radnik izvrnut je uvredljivom ponašanju ne na osnovi dobi, pola, nacionalne pripadnosti ili nekog drugog Zakonom nabrojanog kriterija razlikovanja, već se izdvaja, primjerice, kao osoba koja je zadnja došla u „uhodanu radnu sredinu“.

4. POLNO I SEKSUALNO UZNEMIRAVANJE

Pretpostavka je da su neželjena ponašanja na radnom mjestu sva ponašanja koja su seksualne prirode ili se odnose na neprimjerena ponašanja usmjerena prema osobama zbog njihovog pola. Stoga bi se granice neželjenog ponašanja trebale utvrđivati u svakom konkretnom slučaju i različitim društvenim interakcijama. Prije stupanja u društvene interakcije, svaka osoba mora voditi računa da li svojim ponašanjem stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje za osobe oko sebe. Za

fizička ponašanja seksualne prirode, posebno je izražena pretpostavka neželjnog ponašanja. Izostanak vanjske reakcije osobe koja trpi neželjeno ponašanje ne znači da posljedica ne postoji. U nekim radnim sredinama, ogovaranje o seksualnim aktivnostima, vicevi i zadirkivanje dio su svakodnevnice. Vrlo često zaposlenici koji rade u takvim sredinama preuzimanju obrasce tog ponašanja bez razmišljanja o posljedicama za druge osobe ili grupe osoba. Budući da oni ne namjeravaju izravno uvrijediti ili poniziti druge osobe, radnici koji prepričavaju šale seksualne prirode, cirkuliraju uvredljive materijale ili upotrebljavaju neprimjerene nadimke za suradnike mogu se iznenaditi kada bi saznali da njihovo ponašanje može predstavljati seksualno uznemiravanje ili uznemiravanje na osnovu pola.

Kako utvrditi da je određena radnja neželjena za neko lice ili grupu? Ukoliko određeno lice smatra određeno ponašanje neželjenim u ovisnosti od situacije, potrebno je da ispolji svoju reakciju u vanjskom svijetu, a prije svega prema osobi koja vrši određenu radnju, na način da jasno i nedvosmisleno stavi da znanja da je takvo ponašanje nepoželjno, neočekivano i neželjeno i da se ne dopada tom licu.

U ovakvim situacijama, ukoliko izjave stvaraju zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, neophodno je jasno i nedvosmisleno staviti do znanja da je takvo ponašanje neželjeno. Ipak, i bez ovakve reakcije razmjena mišljenja ne podrazumijeva odobrenje da se nastavi sa verbalnim i neverbalnim ponašanjem ove vrste. Stoga se ponavljanje sličnog ponašanja ne bi moglo pravdati činjenicom da se jednom na tu temu diskutovalo. Svaki buduća ista ili slična izjava na tu temu mogla bi predstavljati uznemiravanje na osnovu pola. Namjera nije bitna za utvrđivanje odgovornosti za uznemiravanje. I seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu pola postoji bez obzira na namjeru da se neko uznemirava. Izgovori da osoba nije znala da određeno ponašanje predstavlja uznemiravanje, ne smije biti uzeto kao razlog za nepostojanje odgovornosti. Pitanje namjere bitno je uzeti u vezi sa subjektivnim elementom, a posebno sa pretpostavkom neželjnog ponašanja. Imajući u vidu činjenicu da je jedan od osnovnih uzroka seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola neravnopravnost spolova, veliki broj osoba nije svjesno da njihovo ponašanje predstavlja neželjeno ponašanje za druge osobe. Stoga je značajno da poslodavci preduzimaju odgovarajuće mjere prevencije kako bi se razvijala svijest o neprihvatljivim oblicima ponašanja na radnom mjestu, a posebno o seksualnom uznemiravanju i uznemiravanju na osnovu spola. Radnja polnog i seksualnog uznemiravanja može se sastojati od djela verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja. Verbalno ponašanje odnosi se na riječi odnosno zvuke, kao što su šale, pitanja, primjedbe, a mogu se iskazati usmenim ili pisanim putem: uvredljive riječi i komentari, ponavljani pozivi za sastanke i

neželjeno nabacivanje ili flertovanje, pravljenje seksualnih komentara i aluzija, pričanje seksualnih šala i zapitkivanje o seksualnim željama, uvrede zasnovane na polu osobe ili ocjenjivanje nečije seksualnosti, okretanje razgovora o radu na razgovor o seksualnim temama, te uslovljavanje napredovanja na poslu ili ostvarivanje drugih beneficija seksualnim uslugama.

Neverbalno ponašanje obuhvata sve gestikulacije i ponašanja koja nisu obuhvaćena riječima, to jest izraze lica, pokrete tijelom ili davanje znakova. Neverbalno ponašanje uključuje također: gestikulacije, insinuacije i znakovi koji upućuju na imitaciju seksualnih odnosa; slanje elektronske pošte sa slikovnim sadržajima seksualne prirode ili sadržajima koji se odnose na neravnopravnosti polova; objavljivanje i postavljanje slika ili postera sa sadržajem seksualne prirode ili sadržajem koji je uvredljiv na osnovu pola i puštanje seksualno sugestivne muzike ili filmova; pokazivanje slika, kalendara sa seksualnim sadržajima.

Fizičko ponašanje je svako seksualno ponašanje koje uključuje kontakt s tijelom druge osobe. Uz to, to ponašanje mora biti neželjeno za žrtvu, odnosno nametnuto od učinioca. U takva ponašanja ubrajamo i diranje, štipanje, milovanje, udaranje, stiskanje, češkanje druge osobe, nepotrebni fizički kontakt ili dodirivanje dijelova tijela druge osobe, fizičko nasrtanje u svrhu ostvarivanja kontakta seksualne prirode.

Postavlja se pitanje ko može biti izvršilac i žrtva radnje uznemiravanja na osnovu pola ili seksualnog uznemiravanja. Najčešća pretpostavka jeste da se uznemiravanja na osnovu pola ili seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu dešavaju u interakciji rukovodioca muškog pola i zaposlenica ženskog spola. Međutim, to uvijek ne mora biti slučaj, iako se ovi oblici uglavnom vezuju za žene, ne isključuju ni osobe muškog spola kao žrtve seksualnog uznemiravanja. Na radu postoji organizacija rada iz koje se izvode različiti vertikalni i vodoravni položaji radnih mjesta i funkcija u organizaciji rada. U tom kontekstu moguća su i uznemiravanja vodoravna i vertikalna. Vertikalno uznemiravanje jeste uznemiravanje radnika od strane rukovodioca, odnosno uznemiravanje rukovodioca od strane radnika. Izražen je oblik uznemiravanja tzv. „quid pro quo“ u kojem su napredovanje ili druge beneficije iz radnog odnosa uslovljene seksualnim odnosom. Vodoravno uznemiravanje jeste uznemiravanje radnika od strane drugih radnika, bez ikakvog odnosa nadređenosti, odnosno podređenosti. Treba znati da uznemiravanje nije uslovljeno isključivo različitošću polova. Tako muškarci mogu uznemiravati žene i žene mogu uznemiravati muškarce, te muškarci mogu uznemiravati muškarce, a žene žene. Uznemiravanje na osnovu spola i seksualno uznemiravanje razlikuju se po svojoj prirodi. Dok kod seksualnog uznemiravanja mora

postojati neželjeno ponašanje seksualne prirode, kod uznemiravanja postoji neželjeno ponašanje po osnovu spola.

Uznemiravanje na osnovu spola jeste uznemiravanje koje nastaje zbog društvenih uloga žena i muškaraca. Zabrana uznemiravanja po osnovu spola usredotočena je na ponašanje koje „omalovažava tj. ponižava osobu u njenom svojstvu pripadnice ili pripadnika muškog ili ženskog spola.“ Takvo ponašanje implicira stav da su osobe koje pripadaju određenom spolu manje vrijedne ili manje sposobne, a podrazumijeva neželjeno verbalno, neverbalno i fizičko ponašanje vezano uz pripadnost osobe/a određenom polu. Ovo uznemiravanje ne implicira bilo kakvu vrstu seksualne privlačnosti, jer nije bazirana na biološkim karakteristikama osoba/e, već na onome šta osoba/e smatra/ju da su njihove društvene uloge. Primjerice, postoje muškarci koji tvrde da posao vozača kamiona nije za žene jer je to muški posao i tvrde da se zna gdje je ženama mjesto i slično. To je polno uznemiravanje.

Seksualno uznemiravanje je uznemiravanje zbog spolnih (vanjskih, fizičkih ili bioloških) karakteristika osoba muškog, odnosno ženskog pola. Seksualno uznemiravanje može se prepoznati u seksualnim ponudama, ucjenama ili čak povredama tjelesnog integriteta, a obuhvaća razne uvrede seksualne naravi, dobacivanja i insinuacije seksualnog karaktera, komentare o fizičkim obilježjima seksualne prirode ili o seksualnom životu osobe itd.

Seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola na radnom mjestu dovode do povrede dostojanstva osobe ili grupe osoba koja trpi uznemiravanje na osnovu spola ili seksualno uznemiravanje odnosno u stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja. Utvrđivanje posljedice je faktičko pitanje koje se utvrđuje za svaki postupak na osnovu subjektivnog doživljaja. To u praksi znači da se radi o postojanju posljedice koju bi „prosječna“ osoba smatrala da je dovela do promjene radnih uslova.

Spolno uznemiravanje je svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje spolne naravi koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe, koje uzrokuje strah, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Za spolno uznemiravanje nije nužnost pokazati da se prema pripadnicima jedne skupine postupa manje povoljno nego prema pripadniku/ici neke druge skupine, već da je konkretno postupanje bilo neželjeno s njihove strane, bilo uvjetovano njihovom pripadnošću određenoj skupini, a kao cilj ili učinak imalo povredu dostojanstva tužitelja, uzrokovalo strah, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Razlika između spolnog uznemiravanja i uznemiravanja jeste prvenstveno u vrsti neželjenog postupanja. Kod spolnog uznemiravanja neželjeno postupanje

je seksualne naravi. Klasični primjeri takvog ponašanja su prijedlozi seksualnog odnosa, seksualne sugestije, insinacije, pošalice seksualnog sadržaja, oponašanje seksualnih akata, dodirivanje intimnih dijelova tijela, posterij ili kompjuterski zaslone seksualnog sadržaja i sl. Kod uznemiravanja neželjeno postupanje nema neki posebni karakter, već je primarno da je ono na neki način uvjetovano pripadnošću osobe nekoj zaštićenoj skupini. U tom smislu, treba imati na umu da je uz spolno uznemiravanje moguće imati i uznemiravanje na temelju spola.

Klasični primjeri neželjenog ponašanja kod uznemiravanja su različiti vicevi o pripadnicima etničkih manjina ili o ženama (npr. popularni vicevi o plavušama), rasističke, seksističke, homofobične i druge uvrede koje redovito možemo čuti u prijenosu gotovo bilo kojeg domaćeg sportskog događaja na javnoj televiziji. Tu možemo ubrojiti i prigovore i komentare fizičkog izgleda, načina oblačenja i ponašanja. To su primjerice prigovori upućeni ženama da se odijevaju prenapadno, odnosno da se ponašaju muškobanjasto, a muškarcima da se oblače feminizirano. Istoj skupini pripadaju i komentari temeljeni na uvriježenim predrasudama i stereotipima o pripadnicima pojedinih skupina, njihovim higijenskim, spolnim ili kulturnim navikama, izgovoru, inteligenciji, škrтости i drugim osobinama.

5. SEGREGACIJA

Segregacija kao oblik diskriminacije nema svoje uporište u domenu zapošljavanja i na radu, ali se ponekad može manifestovati u prenesenom smislu. Segregacija predstavlja prisilno i sistemsko razdvajanje osoba po nekoj od diskriminacijskih osnova. Klasični oblici segregacije na primjer su odvojene škole za djecu s invaliditetom ili razredna odjeljenja za pripadnike neke etničke skupine, getoizacija pripadnika neke etničke ili vjerske skupine u posebna naselja i lako možemo uvidjeti da su to oblici postupanja iz kojih je očigledno da je postupanje utemeljeno na nekom zabranjenom kriteriju razlikovanja. U slučajevima u kojima je došlo do razdvajanja pripadnika određenih grupa, a nije jasno da se radi o direktnoj diskriminaciji kao što je npr. u slučaju razdvajanja romske i druge djece u posebne razrede radi navodnog nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika, takvo postupanje se uvijek može podvrći kontroli zabrane posredne diskriminacije. Prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije, da bi razdvajanje po zabranjenoj osnovi bilo segregacija, ono mora biti prisilno i sistematično. Prisilno razdvajanje može se tumačiti kao svako razdvajanje koje je popraćeno nekim neželjenim učinkom za tužitelje/ice zbog kojeg je njihova mogućnost izbora ograničena. Tako primjerice, činjenica da u slučaju da ne prihvate da će njihovo dijete morati pohađati nastavu odvojeno od druge djece djetetu biti odbijen upis u osnovnu školu, roditeljima romskog

etniciteta predstavlja jasnu prisilu. Isto tako, sistematsko razdvajanje može se tumačiti ne u smislu namjernog ciljanog razdvajanja osoba po njihovoj pripadnosti, već jednostavno u smislu trajne primjene nekog kriterija (kao što je npr. poznavanje jezika) koji dovodi do razdvajanja osoba različite pripadnosti.

6. TEŽI OBLICI DISKRIMINACIJE

Težim oblikom diskriminacije smatrat će se diskriminacija počinjena prema određenoj osobi po više osnova (višestruka diskriminacija), diskriminacija počinjena više puta (ponovljena diskriminacija), koja je počinjena kroz dulje vrijeme (produljena diskriminacija) ili koja posljedicama posebno teško pogađa žrtvu diskriminacije. Odredbom o višestrukoj diskriminaciji htjelo se zaštititi osobe koje su izuzetno podložne diskriminaciji kao što su npr. Romkinje koje nisu diskriminirane samo zbog svog etničkog porijekla, već i zbog toga jer su žene. Ono što takve osobe čini posebno ranjivima je činjenica da se vrlo često nalaze u podređenom položaju unutar svoje društvene skupine zbog istovremene pripadnosti drugoj društvenoj skupini.

ZAKLJUČAK

Kako bi se što bolje razumjela tema položaja žena na tržištu rada, te utvrdio dosadašnji položaj žena, utvrdile činjenice o ženskoj radnoj snazi koje su dovele do neravnopravnog položaja žena na tržištu rada, te mjere koje se provode u cilju ukidanja svih vrsta diskriminacija nad ženama, za potrebe rada korištena su dostupna istraživanja, publikacije, članci u časopisima, te internetski izvori. Može se zaključiti da su žene kroz istoriju prošle dug put kako bi se pravima i privilegijama približile pravima koja imaju muškarci. Prema zakonskim propisima, danas su žene na području Bosne i Hercegovine u ravnopravnom položaju s muškarcima, dok podaci s terena pokazuju prisutnost diskriminacije žena na tržištu rada, a osobito kod zapošljavanja, napredovanja, te isplate različite plate za jednak rad.

Bez obzira na razvoj društva još uvijek je prisutna tradicionalna podjela rada i određeni stereotipi koji posljedično utječu na rodnu segregaciju zanimanja. Može se zaključiti da su žene bez obzira na sve prepreke uspjele se izboriti za rad u netipičnim ženskim zanimanjima kao i napredovati na neka od vodećih mjesta u menadžmentu i u državnoj vlasti, u mnogo manjem broju naspram muškaraca, ali pomak je ipak vidljiv.

Obzirom da su posljednjih godina institucije Bosne i Hercegovine uložile mnogo truda u razvijanje svijesti o ravnopravnosti spolova, te su pravnim aktima propisali jednakost na području rada i ukidanje svih oblika diskriminacija, bilo je za očekivati da će se položaj žena

uvelike poboljšati. Istraživanja koja se provode potvrdila su da se položaj žena na tržištu rada promijenio na bolje, ali i to da diskriminacija ni u jednom području radnih odnosa nije iskorijenjena do kraja. Također, svakodnevno se potvrđuje pretpostavka da žene zaposlene u javnom sektoru imaju manje negativnih iskustva nego one koje su zaposlene u privatnom sektoru. Ipak, iako se radi o javnom sektoru diskriminacija je i dalje u nekoj mjeri prisutna. Prilikom razgovora za posao veliki broj žena susreće se sa pitanjima o njihovom privatnom životu. To je i najčešći oblik diskriminacije.

Što se tiče spolnog zlostavljanja na razgovoru za posao ili na radnom mjestu nema dovoljnih saznanja o ukorijenjenosti ove pojave, ali se ipak, pretpostavlja da je takva vrsta diskriminacije još uvijek prisutna. Što se tiče napredovanja, prisutan je efekt staklenog stropa u svim područjima rada. Žene vrlo teško napreduju više od srednjeg menadžmenta.

Očekuje se, s obzirom na već prisutne pozitivne promjene na tržištu rada, da će se one nastaviti u istom smjeru, buđenjem svijesti poslodavaca o potencijalu žena kao radne snage kao i mogući pozitivni utjecaj ženske radne snage na ukupno poslovanje preduzeća. Državne institucije i udruženja koja promiču ravnopravnost spolova i mediji trebali bi u velikoj mjeri utjecati na dalji pozitivan tok suzbijanja diskriminacije, te pridonijeti postizanju jednakih mogućnosti svima, bez obzira na spolnu pripadnost.

LITERATURA

- Leinert-Novosel, S. (1999). *Žena na pragu 21. stoljeća*. Zagreb: Impresum.
- Rodin, S. (2003). *Jednakost muškarca i žene: pravo i politika u EU i Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose.
- Savić, S. (1995). *Pojam prava kao normativnog poretka. Prilog kritici Kelzenove normativne doktrine*. Banja Luka: Pravni fakultet, str. 184–196.
- Subašić, S., Čupurdija, M. (2015). *Pravo i pravednost*. Rijeka: Libertin naklada, str.181–193.
- Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo II – posebni dio*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerzitet u Sarajevu.
- Učur, M., Laleta, S. (2007). *Konvencije Međunarodne organizacije rada*. Zagreb: TIM pres.

Propisi:

- Ustav Bosne i Hercegovine
- Ustav Republike Srpske
- Zakon o zabrani diskriminacije (*Službeni glasnik BiH*, broj 59/09).
- Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini (*Službeni glasnik BiH*, broj 32/10).
- Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine (*Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, broj 26/16).
- Zakon o radu Republike Srpske (*Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 1/16).
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (*Službene novine Federacije BiH*, broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11).
- Krivični zakon Republike Srpske (*Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 64/17).

Internet izvori:

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Diskriminacija>, 22.4.2018.

www.diskriminacija.ba, 23.4.2018.

<https://hrcak.srce.hr/file/47192>, 26.4.2018.

Šejla Šećkanović

THE CONCEPTUAL-THEORY CONTEXT OF DISCRIMINATION OF WOMEN IN EMPLOYMENT AND ON WORK

Summary

The right to freedom from discrimination is a universal human right. We define discrimination as an inadmissible and unjustifiable distinction between people based on some of their characteristics. The equality of people before the law and the application of the law are based on the rule of law and the rule of law by the ideals that each society sets as its primary goal. Even today, there is a continuing debate about the equality of men and women in society. In all civilized societies, the principle of equality is one of the core principles. The social position of a man in the past century associated with profession and occupation, while the status of a woman and even her position was inseparable from family life. The primary role of the woman was the birth and upbringing of children, the care of housework. The traditional division of roles in the family today has changed so that the man is no longer the only foster family. Equal opportunities policy is credited with a tremendous leap in terms of leaving women from a subordinate position in their private life on the labor market. A woman performs several functions in the family, thereby investing more bioenergy abilities than other family members.

Even today, there is a constant debate about the equality of men and women in society. In all civilized societies, the principle of equality is one of the dark principles. The social position of a man in the past century was related to profession and occupation, while the status of a woman, and even her position was inseparable from family life. The primary role of the woman was the birth and upbringing of children, the care of housework. The traditional division of roles in the family today has changed so that the man is no longer the only foster family. Equal opportunities policy is responsible for a tremendous leap in terms of women leaving a subordinate position in their private life on the labor market. A woman performs several functions in her own family, thereby investing more bioenergy abilities than other family members. Women are daily affected by various forms of discrimination they are exposed to today. Where there are people, there are various forms of harassment, which are, of course, based on individual and personal guilty appraisals and views. The right to protection against discrimination is a universal human right, which places its foundations in numerous constitutions around the world.

Key words: woman, man, discrimination, right, equality.

NASTAVA MOJE OKOLINE U OSNOVNOJ ŠKOLI

SAŽETAK: Škola i obrazovanje mijenjali su se kroz historiju u skladu sa potrebama društva i u skladu sa vremenom u kome se odvijalo. U zadnje vrijeme prisutne su u društvu revolucionarne promjene u svim sferama ljudskog djelovanja. Obrazovanje je masovno i raznovrsno na svim nivoima, a savremeni svijet je obasut velikim brojem informacija čija je vrijednost sumnjiva, nepovezane su i naučno neutemeljene. Škola danas treba omogućiti svakom pojedincu da ispolji sve svoje kreativne potencijale i da doprinosi vlastitome razvoju i razvoju društva u kome živi. Problem je što većina savremenih škola nije u praksi savremena, već rade po tradicionalnim principima i metodama, gdje je još uvijek jednak pristup svim učenicima bez obzira na sposobnosti. Prenose se učenicima gotovi sadržaji putem frontalnog oblika rada na štetu učeničke kreativnosti, inventivnosti i rada u grupama ili parovima. Prisutan je monometodizam.

Komunikacija između učenika i nastavnika je autokratska, zapostavlja se kreativnost, istraživački rad, samostalno učenje odnosno aktivnost učenika. On je objekt nastavnog rada, što često rezultira frustracijama i doživljavanjem škole kao prisile, a ne mjesta opuštanja i radosti. Posljedica ovakvog rada sa učenicima je slaba kvaliteta znanja, nemogućnost njegove primjene u praktičnom životu i radu. Time učenje postaje samo sebi svrha, a ne doprinosi bogaćenju ličnosti pojedinca i cjelokupnog društva u kome pojedinac živi.

Uvažavajući navedene prednosti egzemplarne nastave i brojne druge kao što su: povećana učenička aktivnost, racionalizacija vremena, uvođenje u samostalno učenje, u metode i tehnike samostalnog učenja, podsticanje učeničkih stvaralačkih sposobnosti, kritičkog mišljenja, zapažanja i drugih, želja nam je ovim radom provjeriti i potvrditi njene prednosti, ponuditi uzorke metodičke transformacije sadržaja u nastavi predmeta Moja okolina u osnovnoj školi i vrste i dijelove sadržaja koji se najuspješnije mogu realizirati putem egzemplarne nastave. Inovativni rad u formi egzemplarne nastave doprinijet će izmijenjenoj ulozi nastavnika i učenika u odnosu na tradicionalnu nastavu.

KLJUČNE RIJEČI: škola, nastava, učenici, nastavnik, odgoj, znanje.

Historijski razvoj nastave prirode i društva

Prvi način objašnjavanja pojava u prirodi i društvu bio je mitološki i idealistički. Nakon tog perioda, saznanja o prirodi i društvu prenošena su sa starijih na mlađe. Prva sređena znanja i iskustva o prirodi i društvu javljaju se u starom Egiptu i antičkoj Grčkoj (u IV stoljeću prije nove ere).

U ovom periodu potisnuta su mitološka i idealistička tumačenja svijeta. Metodičari kao prve znanstvenike ove dobi navode Heraklita Efeskog (530–470. p.n.e.), koji je tvrdio da sve teče i mijenja se pod utjecajem vatre koja se zakonomjerno pali i gasi prelazeći u zemlju, vodu i zrak. Istaknuti znanstvenik toga perioda o prirodi Aristotel (384–322. p.n.e.), koji je sakupio sva dotadašnja saznanja o prirodi, postavio je hipotezu o nastanku života iz nežive materije i začetnik je znanosti o evoluciji živih bića.

U srednjem vijeku materijalistički pogled na svijet je potisnut, a dominirala je religija kao jedina filozofija života.

U doba humanizma i renesanse, u 15. i 16. stoljeću, oživljena je antička misao o prirodi i društvu. Etički ideal ovog perioda je „slobodan čovjek u materijalnoj prirodi i humanom društvu“ (Žderić, Cekuš, Malešević i Grdinić, 1996: 13). Javljaju se brojni znanstvenici i otkrića kao što su: Nikola Kopernik (heliocentrički sustav), Magelan (predvodi ekspediciju na putu oko svijeta), Kepler (formulira zakone o kretanju planeta oko Sunca, u mehanici postavlja osnovne zakone kretanja), Galilej, Leonardo da Vinci (daje doprinos na području anatomije i fiziologije) i dr. Ova i brojna druga otkrića dovela su do snažnog razvoja prirodnih znanosti i njihovog uvođenja u sustav obrazovanja i odgoja.

U 18. stoljeću prirodne znanosti uvode se u nastavu srednjih, a zatim i osnovnih škola. U osnovnu školu uveden je nastavni predmet pod nazivom Početna stvarna nastava, čiji je cilj bio upoznavanje djece s elementima stvarnosti u kojoj su živjela. Nakon izučavanja ovog predmeta u mlađim razredima uvode se prirodopis, zemljopis i historija u starijim razredima. Veliki doprinos uvođenju ovog nastavnog predmeta dao je Hajnrih Pestaloci (1746–1872), koji se zalagao za očiglednu nastavu u ovom nastavnom predmetu, ali i u ostalima. Zahtijevao je da djeca tokom upoznavanja stvari uočavaju ime, boju i oblik.

U 18. 19. i 20. stoljeću dolazi do mimoilaženja pedagoga s obzirom na zadatke početne stvarne nastave, što je djelovalo na naziv tog nastavnog predmeta u svijetu i u našoj zemlji.

Nakon Drugog svjetskog rata, reformom osnovne škole, u naše škole uvodi se predmet Poznavanje prirode i društva, koji se izučava u prvom, drugom i trećem razredu osnovne škole. Tokom 1998. godine on mijenja naziv u Moja okolina.

Vrijeme danas je vrijeme naglog razvoja biološke znanosti. Brojni problemi današnjeg čovječanstva, kao što su: različite bolesti (rak, AIDS...), prehrana ljudi, kisele kiše, zaštita i unapređivanje okoline i drugi, očekuju pronalaženje puta i načina rješavanja.

Sve ovo traži znanstvenike različitih struka, njihovu mudrost i dalekovidost, spremnost i požrtvovanost za dobrobit čovječanstva, solidarnost i udruživanje i zajedničko djelovanje sa ljudima dobre volje za poboljšanje kvaliteta života na Zemlji. Traže se efikasniji i kvalitetniji modeli školskog učenja, preispituju se tradicionalni modeli nastave i učenja.

Nakon uspješnog lansiranja prvog umjetnog satelita u Sovjetskom Savezu 1957. godine, koji je izazvao „Sputnji šok“, pred škole je postavljen zahtjev za intenzivnijim proučavanjem prirode kako bi se ubrzao tehnološki razvoj čovječanstva.

U nove nastavne programe, prirodno-naučna metoda uvodi se kao osnovna. „Nastavni programi nastali u novije vrijeme odražavaju temeljne ideje u znanosti, ali i znanstvene metode kojima se služe znanstvenici u radu. U svijetu se pojavljuju raznoliki programi,

kurikulumi zamišljeni s različitih polazišta i pristupa u svojim ostvarenjima, primjerice: procesno usmjereni programi – upućeni su na razvijanje psihičkih sposobnosti učenika; kibernetički usmjereni programi – objašnjavaju prirodne znanosti u svjetlu teorije sustava; programi usmjereni na proučavanje neobičnih slučajeva u prirodi; programi zamišljeni na temelju osposobljavanja mladih za samostalno stjecanje znanja; uzorci za razvijanje stvaralaštva i dr.“ (De Zan, 2005: 37).

Od 1958. godine u biologiji se koristi model znanstvenog istraživanja u nastavi (MZI) koji koristi sljedeće tehnike:

- sudove koji izražavaju eksperimentalnu prirodu znanosti,
- pripovijedanje o istraživanjima, a ne gotove zaključke,
- navođenje na istraživanje – učenje otkrivanjem,
- samostalno istraživanje učenika.

Model znanstvenog istraživanja u nastavi podstiče učenike na aktivnost, podstiče širinu mišljenja i sposobnost uzdržavanja od donošenja sudova i izbora drugih mogućnosti. Rad u grupama doprinosi razvoju saradnje i sposobnosti rada sa drugima u istraživanju.

Ovaj model rada može se koristiti u radu sa učenicima svih dobnih grupa i utjecao je snažno na nastavu u svijetu, pa i u našoj zemlji.

Teorijska polazišta ovog modela predstavljaju temelj Tempus programa, koji je nastojao unaprijediti nastavu prirode u SAD, Zapadnoj Evropi, a u novije vrijeme i u zemljama tranzicije, kao što je naša zemlja.

„Doživljaj prirode je emocionalna jezgra iz koje se preko etape opisa, objašnjenja i razumijevanja prirode razvija svijest o okolini i spremnost za djelovanje. U obrnutom redoslijedu djeluju i sva djelatna područja na emotivne sposobnosti, na kvalitetu i spontanost doživljaja, na bogatstvo doživljaja.“ (Jensen, 1993: 184).

Društvo danas i u budućnosti izgrađuje se kao znanstveno inovacijsko društvo koje uči, radi i stvara. Iz tih je razloga neophodno osposobiti mlade i odrasle za stvaralaštvo i stvaranje novog znanja i novih tehnologija (kvaliteta – „nova pismenost“).

Ciljevi i zadaci nastave prirode i društva

Zbog njegovog velikog i svestranog značenja za cjelokupni razvoj ličnosti djeteta i za obuku u svim razredima osnovne škole, nastavnom predmetu Poznavanje prirode i društva, odnosno Moja okolina, postavljaju se brojni odgojni i obrazovni zadaci. Jako je bitno zadovoljiti težnju djeteta mlađe školske dobi za upoznavanjem stvarnosti. Upoznajući djecu s

elementarnim pojmovima iz prirode i društva, pripremamo ih za sistemsko proučavanje tih predmeta na višem stupnju osnovne škole.

Da bi učenici primjećivali i uočavali stvari iz stvarnosti, nužno je izoštravati njihova osjetila. Jako je značajno razvijati sva osjetila podjednako. O jasnim osjetilima ovisi veličina i kvalitet predstava i pojmova, a oni omogućuju razvoj pamćenja, mišljenja, govora, mašte, osjećanja i volje. Jako je važno upravljati dječjim opažanjem i mišljenjem.

Sadržaji ovog nastavnog predmeta potiču i razvoj govornih sposobnosti i bogaćenje emotivnog života, posebno pozitivnih emocija. Putem različitih zadataka i spontanijih dječjih aktivnosti neophodno je jačati i razvijati voljne osobine i to: radne navike, istrajnost, tačnost, inicijativnost i druge. Djecu treba uvoditi u shvaćanje da se ni u prirodi ni u društvu nijedna pojava ne javlja izolirano, već su uvijek u najužoj povezanosti s nekom drugom pojavom, što upućuje na gledanje na pojave u njihovoj međusobnoj ovisnosti, čime se razvija znanstveno shvaćanje prirode i društva. Poseban zadatak ovog predmeta ogleda se u razvijanju moralnih osobina, a posebno patriotizma i smisla za rad i poštivanje rada ljudi, radnih ljudi i prava čovjeka, humanizma (obzira prema ljudima u različitim životnim situacijama), zatim smisla za zajednicu i život u zajednici, svjesne discipline i drugih moralnih crta ličnosti.

Jako je bitno ovim sadržajima utjecati i na rasvoj estetskog smisla, promatranjem skladnih oblika i boja u prirodi i upoznavanjem djela iz različitih područja umjetnosti. Sadržaji poznavanja prirode i društva trebaju djelovati i na razvijanje fizičkog zdravlja i otpornosti prema različitim bolestima kod djece. Iz tih razloga zadatak je ovog predmeta da kod učenika mlađe kronološke dobi razvija smisao za čuvanje zdravlja i različite higijenske navike.

U praksi se često poistovjećuju ciljevi i zadaci. Pod ciljevima nastave podrazumijevaju se opće odrednice kojima se usmjerava cjelokupna obrazovno-odgojna djelatnost, dok zadaci nastave konkretiziraju postavljene ciljeve. Zadaci se obično dijele na obrazovne, odgojne i funkcionalne.

Ciljevi i zadaci nastave prirode i društva, prema Pretrnacu (1990), su:

Cilj nastave prirode i društva:

- da učenici steknu temeljno poznavanje o prirodi i društvu u najbližoj okolini i zavičaju;
- da učenici usvoje temeljna znanja potrebna za razumijevanje pojava i zakonitosti u prirodi i društvu;
- da kod učenika razvije sposobnost promatranja i uočavanja odnosa među promatranim pojavama;

- da se kod učenika razvija potreba i smisao za samostalan rad, odgovornost za rad, urednost, preciznost i tačnost;

- da učenici uoče nužnost međusobne saradnje i ljudske solidarnosti.

Zadaci nastave prirode i društva su:

- da omogući svjesno i aktivno usvajanje znanja o životu i radu u školi, porodičnom domu, prirodnim uvjetima i radu ljudi u svom mjestu, zavičaju i okolini;

- da se razvija zanimanje za spoznavanje zakonitosti o prirodi i društvu;

- da uputi na povezanost žive i nežive prirode, ulogu i značaj ljudskog roda u korišćenju i unapređenju prirode i društvenih odnosa;

- da sistemski utječe na razvitak fizičkih i psihičkih sposobnosti, osobito promatranja, opisivanja, zaključivanja, uspoređivanja i dr.;

- da omogući upoznavanje prirodnih ljepota i povijesnih znamenitosti, spomenike baštine i druge ljepote i vrijednosti zavičaja;

- da učenike nauči upotrebi različitih izvora znanja (primarnih i sekundarnih);

- da kod učenika razvija sposobnost snalaženja u prostoru i vremenu;

- da odgaja učenike za osobnu i opću higijenu i da poznavanjem čovječijeg organizma i njegovih funkcija učenici shvate neophodnost osobnog učestvovanja u održavanju zdravlja;

- da osposobljava učenike kao aktivne sudionike u prometu i razvija kulturu ponašanja u sredstvima javnog saobraćaja;

- da upozna učenike s temeljnim načelima ekologije kao nauke, o odnosu organizma prema okolišu i potrebom zaštite prirode;

- da odgaja učenike u duhu humanizma i ravnopravnih odnosa među ljudima;

- da učenike upozna s ljudskim djelatnostima i razvija kod njih pravilan odnos prema radu;

- da učestvovanjem u organiziranom radu u školi, porodičnom domu i društvenoj sredini učenici stječu radne navike, moralne vrednote, svijest o pravima i dužnostima i da razvija kulturu življenja i rada.

Zadaci nastave prirode i društva dijele se na: materijalne, funkcionalne i odgojne. Materijalni zadaci nastave odnose se na stjecanje znanja o objektivnoj stvarnosti putem pojedinih nastavnih predmeta, funkcionalni – psihomotorički odnose se na razvoj različitih sposobnosti (senzornih, praktičnih, izražajnih i intelektualnih), dok se odgojni zadatak odnosi na usvajanje moralnih, estetskih, fizičkih i radnih vrijednosti.

Zadaci nastave prirode i društva u Republici Hrvatskoj, prema De Zanu (2005: 62), su:

- materijalni, spoznajni zadaci – odnose se na stjecanje znanja o objektivnoj stvarnosti

koja se proučava u nastavi pojedinih predmeta;

- funkcionalni, psihomotorički zadaci – odnose se na razvijanje brojnih i raznovrsnih sposobnosti (senzornih, praktičnih, izražajnih i intelektualnih);
- odgojni, afektivni zadaci – odnose se na usvajanje stanovitih odgojnih vrijednosti (moralnih, estetskih, fizičkih, radnih).

Zadaci nastave predmeta Moja okolina, prema Nastavnom planu i programu iz 1998. godine, odnosno operativni zadaci za III i IV razred, su:

- sticanje osnovnih znanja o prirodi;
- sticanje osnovnih znanja o društvu u užem i širem zavičaju i državi;
- da izvođenjem jednostavnih ogleda kod učenika pobudi interes za upoznavanjem i provjeravanjem uzročno-posljedičnih odnosa u prirodnim pojavama;
- osposobljavanje učenika za upotrebu raznih izvora znanja i primjenu stečenog znanja u praksi;
- da učenike osposobi za snalaženje u prostoru i vremenu, za određivanje glavnih i sporednih strana svijeta i za upotrebu kompasa;
- upoznavanje karakterističnih prirodnih pojava i vremenskih promjena u razna godišnja doba;
- upoznavanje učenika o izgledu i karakteristikama reljefa svog kraja i države, upoznavanje kartografskih znakova i osposobljavanje za snalaženje na geografskoj karti;
- da pruži osnovna znanja o prirodno-geografskim odlikama reljefa, klime, vode i mora u zavičaju i BiH;
- upoznavanje o vodama u zavičaju i državi, o vodama kao životnim sredinama, značaju vode za život i zaštiti voda od zagađivanja;
- upoznavanje o raznovrsnosti biljnog i životinjskog svijeta, njihovoj zavisnosti od nežive prirode i međusobno razvijanje sposobnosti kod učenika za uočavanje lijepog i korisnog u prirodi i spremnosti za sudjelovanje u zaštiti i oplemenjivanju prirode; upoznati učenike o sličnostima i raznolikostima čovjeka, biljaka i životinja;
- da učenik stekne znanja o stanovništvu šireg zavičaja i BiH;
- da upozna učenike sa prirodnim bogatstvima šireg zavičaja i BiH kao osnovom za razvoj privrede;
- usvajanje znanja i doživljavanje mjesta u kom žive, kantona i države BiH, kao kulturne i privredne cjeline;
- da učenike upozna o saobraćajnoj povezanosti kantona i osposobi za pravilno ponašanje u saobraćaju;

- upoznavanje učenika sa čovjekom kao prirodnim, misaonim i društvenim bićem, te njegovom zavisnosti od žive i nežive prirode i zavisnosti okoline od rada čovjeka i njegovog odnosa prema njoj;
- upoznati učenike o međusobnoj zavisnosti sredine živih organizama i čovjeka (ishrani, sredini u kojoj čovjek živi, higijeni, bolestima, štetnim pojavama koje ugrožavaju mlade i zaštiti od njih);
- razvijanje higijenskih i kulturnih navika, navika o kulturi življenja, stanovanja, odjevanja, ishrane i ekološkoj kulturi;
- upoznavanje učenika sa dužnostima i pravima djeteta – čovjeka i njegovanje humanih odnosa među ljudima;
- sticanje osnove za proučavanje biologije, hemije i fizike.

Analizom zadataka možemo uočiti da je smisao obrazovnih zadataka u savlađivanju najelementarnijih znanja iz prirodnih i društvenih znanosti, odgojnih u razvijanju svijesti o očuvanju i zaštiti prirode, razvoju pozitivnih karakternih osobina, kulturnih, higijenskih i radnih navika i sl., a funkcionalnih u razvoju sposobnost kritičkog promatranja, logičkog zaključivanja, sposobnosti primjene znanja u praksi, osposobljavanje za samostalno snalaženje u prostoru, orijentacija u vremenu itd.

Svi ovi zadaci čvrsto su povezani i ne mogu se promatrati izolirano. Kad god je moguće, zadatke treba konkretizirati i operacionalizirati, kako bi nastavnik lakše pratio i procijenio stupanj njihove realizacije.

Značaj nastave predmeta Moja okolina i utjecaj na razvoj ličnosti

Nastava predmeta Moja okolina ima veliki značaj za razvoj ličnosti učenika. Ona doprinosi razvoju intelektualnih, radno-tehničkih, moralnih, estetskih, fizičkih i zdravstvenih i ekoloških aktivnosti učenika.

Intelektualne aktivnosti pretežno su zasnovane na psihomotornoj funkciji mozga, a ispoljavaju se verbalnim formulacijama. One predstavljaju osnovu misaonosti i govora kao komponente aktivnosti. Intelektualne vrste aktivnosti ovise o psihofizičkim karakteristikama djece mlađe školske dobi. O psihofizičkim sposobnostima djece zavise i oblici ispoljavanja i zadovoljavanja ovih aktivnosti u nastavi prirode i društva.

Zadatak intelektualnih aktivnosti je: razviti intelektualne sposobnosti, interesovanja za saznanjem i osposobiti učenike za samostalno i racionalno učenje. „Jedan od bitnih zadataka razvijanja intelektualnih aktivnosti učenika jeste razvijanje intelektualne sposobnosti, stalne zainteresovanosti za sticanje novih informacija, razumevanje zakonitosti i razvoja prirode,

društva, ljudskog mišljenja te izgrađivanje osnova naučnog pogleda na svet“ (Žderić, Cekuš, Malešević i Grdinić, 1996: 42).

Intelektualne sposobnosti kao što su promatranje, mišljenje i mašta, učenik može razvijati putem samostalnog rada. Važan izvor saznanja predstavlja promatranje na terenu, u radionici, na nastavno-oglednoj parceli i sl. koje se organizira na časovima predmeta Moja okolina.

Neki vidovi intelektualnih aktivnosti su: opisivanje, uspoređivanje, selekcija, zaključivanje, sistematizacija i sl.

Jedan od zadataka poznavanja prirode i društva, kad su u pitanju intelektualne aktivnosti je i da razvija interes učenika za saznanja. „Razvijanje interesovanja za saznanjem može da doprinese formiranju pravilnih odnosa učenika prema prirodi i društvu i njihovim naučnim dostignućima, razvijanju smisla za korišćenje usvojenih informacija i težnji da se permanentno uči i nauči“ (Ibidem, 42).

Kod učenika treba formirati pozitivan stav prema sticanju znanja, vještina i navika, shvatanje o značaju informacija za život čovjeka, razvijati pozitivne stavove prema radu, samostalno mišljenje i sazajno djelovanje, način dobijanja novih informacija, primjenu znanja i metoda u daljem radu, želju za samoobrazovanjem.

Važan je zadatak intelektualnih aktivnosti osposobiti učenike za samostalno i racionalno učenje na taj način što će se upoznati s metodama i tehnikama samostalnog racionalnog učenja.

S učenicima u radu treba često razgovarati, treba ih upućivati da određene činjenice uče s razumijevanjem, a ne mehanički. Samo aplikativno znanje ima moć i predstavlja snagu i oruđe u njihovim rukama pri rješavanju nekih novih životnih problema. Učitelji trebaju prići interaktivnoj nastavi i upražnjavanju aktivnih metoda u radu s učenicima kako bi učenje podigli na viši nivo. Učenike trebaju motivirati na učenje, organizirati njihov samostalan rad, razvijati kod njih radoznalost i odgajati ih kao kreativne ličnosti.

Tokom razvijanja radno-tehničkih aktivnosti učenika veoma je bitno uvažavati princip povezivanja teorije s praksom, formirati adekvatan moralni stav prema radu, svjesnu disciplinu, pravilan odnos prema sredstvima za rad, pozitivna emocionalna stanja nakon doživljenog uspjeha u radu, odnosno negativnih emocionalnih stanja nakon neuspjeha.

Nastavni časovi kao osnovne organizacione jedinice odgojno-obrazovnog procesa predstavljaju mjesto upoznavanja učenika s teorijskim i politehničkim informacijama i nekim nastavno-praktičnim radnjama (rad s priborom, promatranje, ogledi itd.). Za ove aktivnosti

veliki značaj imaju časovi samostalnog učeničkog rada, npr.: promatranje, izvođenje oglada, rad s tehničkim sredstvima.

Pripremanje učenika za nastavu poznavanja prirode i društva predstavlja pripremu učenika za rad nakon profesionalnog osposobljavanja. Tako se, na primjer, prilikom izučavanja nastavne teme „Industrijske biljke“ izučava značaj ovih biljaka za život čovjeka (prehrana, odijevanje, industrija, izrada određenih predmeta itd.).

Pored redovne nastave, organizacioni oblici radno-tehničke aktivnosti su: društveno koristan rad učenika, proizvodni rad učenika, razni vidovi slobodnih aktivnosti, rad u učeničkoj zadruzi i sl.

Jako je bitno povezivati rad učenika s teorijskim spoznajama. „Tehnički oblici aktivnosti su motorne delatnosti u kojima se misaonom kombinacijom manuelnih operacija pronalazi najbolja ideja za rešenje određenog praktičnog zadatka“ (Lekić, 1993: 310).

Primjeri tehničkih aktivnosti su: izrada makete školske zgrade i školskog dvorišta, maketa naselja, tvornice, poljoprivrednog dobra, hidrocentrale, termoelektrane itd. Na ovaj način razvija se dječja kreativnost, uče se voljeti i cijeniti rad, upoznaju osobine pojedinih materijala itd. Praktični oblici aktivnosti predstavljaju motorne djelatnosti koje služe za provjeru znanja i umijanja.

Primjer ovih aktivnosti predstavljaju domaće zadaće gdje se pred djecu postavljaju zahtjevi da nešto iz prirode i društva modeliraju, ilustriraju, da plijevе i okopavaju biljke, sakupljaju plodove ili lišće, hrane domaće životinje i sl.

Jako je značajno podsticati učenike da rade individualno. Učenike treba navikavati na kulturu rada praćenjem, uspoređivanjem, kontrolom rezultata, na racionalno trošenje vremena i materijala, precizno bilježenje promjena tokom oglada ili rada, zahtijevati da svaki postavljeni zadatak ispune savjesno i odgovorno, uvoditi ih u timski i kolektivan rad.

Jedan od zadataka metodike prirode i društva je da obrati pažnju i na razvoj moralnih aktivnosti učenika. Kad su u pitanju moralne aktivnosti i uloga nastave prirode i društva u njihovom razvijanju, važno je podsjetiti se nekih zadataka moralnog odgoja, čijem ostvarenju poseban doprinos daje nastava prirode i društva, a to su: razvijanje patriotizma, ljubavi prema domovini i sudjelovanje u njenoj izgradnji; razvijanje humanizma, ljubavi prema čovjeku, što se postiže podsticanjem humanizacije učenikove ličnosti.

Sadržaji prirode i društva koji omogućuju realizaciju zadataka patriotizma i humanizma su npr:

- otkrivanje uloge prirodno-društvenih informacija u povećavanju efikasnosti poljoprivrednih i industrijskih kombinata;

- sadržaji o uspjesima medicine, zaštite čovjekove okoline, poljoprivredne i industrijske proizvodnje;
- sadržaji koji učenike upoznaju o napretku liječenja (prevencija, dijagnosticiranje);
- sadržaji koji učenike upoznaju sa znanstvenim i tehničkim dostignućima i njihovoj primjeni u korist čovječanstva, za njegovu dobrobit;
- sadržaji vezani za povijest znanosti, internacionalni karakter znanosti, vodeće znanstvenike, njihov život i rad;
- podsticanje humanih odnosa među spolovima još u roditeljskom domu, predškolskoj ustanovi i u školi, posebno putem nastave prirode i društva.

Priroda i društvo pružaju velike mogućnosti za razvoj estetskih aktivnosti učenika. Kod učenika putem nastave prirode i društva treba podsticati razvoj psihičkih funkcija i sposobnosti, navikavati ih da njeguju lijepo u svakodnevnom životu i da izražavaju lijepo u skladu sa svojim sposobnostima.

Učenike treba upućivati da su:

- izvori lijepog u objektivnoj stvarnosti i društvenoj praksi čovjeka;
- lijepo treba otkrivati i razvijati u svemu što je dostupno našem čulu vida, sluha i našim osjećajima i suprotstavljati ga ružnom;
- kod učenika treba razvijati kompleksan i jedinstven pogled na suštinu i formu lijepog;
- osjećaj ljepote treba usmjeravati na obogaćivanje čovjekovog duhovnog svijeta;
- učenike treba pridobiti za estetsko shvatanje svijeta;
- estetske aktivnosti u prirodi i društvu sastavni su dio općeg pedagoško-metodičkog sistema.

Učenike treba navikavati na njegovanje lijepog u svakodnevnom životu (uređivanje prostora, odijevanje, umjetnički rad, slikanje prirode i dr.). Također je značajno navikavati i osposobljavati učenike da izražavaju i stvaraju lijepo (uređenje kabineta, dvorišta, školske ekonomije, pravljenje herbarija itd.).

Nastava prirode i društva posvećuje pažnju razvijanju fizičkih i zdravstvenih aktivnosti učenika putem različitih sadržaja kao što su: izučavanje čovječijeg organizma, putem motivacije, zatim kroz pozitivne emocije kao što su osjećaj ljubavi (koji se stvara i razvija tokom boravka, rada ili igre učenika u slobodnim aktivnostima, u školskom vrtu, u prirodi i sl.).

Sadržaji nastave prirode i društva pospešuju učeničke navike racionalnog ponašanja u prirodi (ispunjavanje norme, ravnomjerno i optimalno opterećenje učenika, upražnjavanje vježbi koje doprinose očvršćavanju i sl.). Jako je bitno učenike upoznati s anatomsko-

fiziološkim karakteristikama koje dolaze do izražaja tokom aktivnosti u raznim sportskim disciplinama, što se postiže analizom položaja tijela i karakteristikama kretanja na određenim etapama, pronalaženjem pogrešaka i ukazivanjem na njihove uzroke, kontrolom i optimalnim opterećenjem putem oglada i sl.

Jedan od jako važnih aspekata fizičkih i zdravstvenih aktivnosti predstavlja formiranje slike o psihofizičkom zdravlju učenika, vođenje i praćenje promjena tokom realizacije zadataka fizičke i zdravstvene aktivnosti koji trebaju rezultirati poboljšanjem učeničkog zdravstvenog stanja. Na ovaj način mogu se preduprijeti brojne nepravilnosti držanja tijela (ravna stopala, deformacije kičmenog stuba, nepravilno držanje tijela, nepravilan hod i trčanje, slaba koordinacija motorike, oštećen vid i druge devijacije).

Sadržaji prirode i društva objašnjavaju higijenske norme vladanja, značaj higijene za život čovjeka, upoznaju učenike s higijenskim pravilima i pojmovima, ispravljaju se nepravilne predstave, usvajaju opredjeljenja sistema higijenskih znanja i umijanja.

Kod učenika se mogu formirati sljedeće sanitarno-higijenske navike (Žderić, Cekuš, Malešević i Grdinić, 1996: 50):

- pravilna ocena učenika o potrebi higijenskih i fizioloških navika;
- duboko shvatanje korisnosti higijene za zdravlje koje dovodi do odgovarajuće reorganizacije života;
- suštinska spoznaja o značenju higijenskih navika ukazuje na pojmove štetnosti, koje se nanose zdravlju kada se ne primenjuju;
- pozitivni rezultati u primeni higijenskih pravila takođe se javljaju kao stimulans za dalje njihovo primenjivanje;
- formiranje sanitarno-higijenskih navika tesno je povezano sa samovaspitanjem;
- utvrdivši higijenske navike učenici mogu svesno da utiču na svoje voljne kvalitete.

Informacije anatomske-fiziološkog karakera učenike upućuju da izvode pravilnu ocjenu radnji koje obavljaju i da upoznaju važnost ispunjavanja higijenskih potreba.

U posljednje vrijeme u ekspanziji je narušavanje prirode i društvene okoline čovjeka, a posljedice takvog odnosa čovjeka prema svome okruženju su dalekosežne. Veliki broj ljudi bori se protiv ovakvog odnosa čovjeka prema prirodi i svome okruženju putem različitih pokreta kao što je Eko zeleni i sl.

Da bi čovjek bio sposoban boriti se protiv uništavanja prirode i okruženja i spriječiti vlastito samouništenje, neophodno je da se od malih nogu obrazuje i odgaja u ekološkom smislu, da stekne znanja koja će podstaći razvoj njegove ekološke svijesti. Ovo se počinje još u predškolskoj dobi, u obitelji, predškolskoj ustanovi, zatim u osnovnoj školi. Čovjek koji

posjeduje ekološku svijest shvaća i prihvaća biosferu kao jedinstven sistem sa podsistemima, u koje spada i čovjek. On poznaje načine i puteve bar djelimičnog rješavanja nagomilanih ekoloških problema. Kod djece i mladih potrebno je formirati pravilan odnos prema prirodi. Da bi se ovo postiglo nužno je educirati roditelje i nastavnike iz ove oblasti, ali i odgajatelje iz predškolskih ustanova.

Egzemplarna nastava u nastavi predmeta Moja okolina

Kako bi izbjegli jednoličnost, podstakli učeničke interese i kreativnost nastavnika i učenika, nastavu predmeta Moja okolina neophodno je organizirati na savremeni način. Bez obzira na to što je napredovao razvoj društva, znanosti i tehnike i što bi taj napredak trebale pratiti savremene strategije učenja, nastava je u većini naših škola i dalje tradicionalna.

Savremeno doba, progres i napredak na svim područjima ljudske djelatnosti traže da se nastava unaprijedi, da se znanje stječe vlastitom aktivnošću učenika jer će biti trajnije, da se uči brže, lakše i jednostavnije, da učenici istražuju, eksperimentišu, proučavaju, traže, pitaju, otkrivaju, da se podstiče kritičko i stvaralačko mišljenje učenika.

Jedan od načina modernizacije nastave predmeta Moja okolina je primjena egzemplarne nastave u malim grupama. Analizirali smo karakteristike, značaj i prednosti i ograničenja u primjeni egzemplarne nastave u predmetu Moja okolina i vidjeli smo da se ona može vrlo uspješno koristiti u nastavi predmeta Moja okolina, ali i drugih nastavnih predmeta.

U budućnosti će se u školi posvećivati veća pažnja stjecanju praktičnih i konceptualnih znanja, praktičnom korištenju stečenih znanja u novim životnim situacijama i sl. Putem egzemplarne nastave učenici uče vlastitom aktivnošću, u direktnom su odnosu sa izvorima znanja, posmatraju samostalno, razmišljaju, uče i načine rada, odnosno načine stjecanja znanja, a ne usvajaju samo gotova znanja.

Egzemplarna nastava kod učenika teži razvijanju sposobnosti promatranja, kritičkog i stvaralačkog mišljenja i logičkog zaključivanja. Ovaj način rada će podstaći učenike na aktivno učenje, gdje će se koristiti brojne kognitivne procedure i aktivnosti, kao što su: povezivanje sa ranijim iskustvom, znanjima, sa životom, primjena metode demonstracije i sl.

Sociološki oblici rada u egzemplarnoj nastavi u nastavnom predmetu Moja okolina

Kad su u pitanju sociološki oblici rada, egzemplarna nastava u nastavnom predmetu Moja okolina i drugim nastavnim predmetima, može se provoditi putem individualnog, grupnog oblika rada i rada u parovima.

Nastavnik egzemplarne sadržaje obrađuje na nastavnom času sa svim učenicima (frontalnim oblikom rada) kako bi učenici upoznali bitne karakteristike i naučili metodologiju samostalnog rada, rada u parovima ili grupnog oblika rada na istovrsnim, istorodnim i srodnim sadržajima.

Egzemplarni sadržaji služe kao model za obradu i usvajanje analognih sadržaja. Aktivnosti učenika mogu biti različite: služenje rječnicima, enciklopedijama, mogu učiti slično gradivo (samostalno, u parovima, grupno), mogu pričati lične doživljaje, slična iskustva u parovima ili slična iskustva grupa, mogu pisati domaće zadatke slično radu na času itd.

Učenici mogu istraživati i literaturu širu od nastavnog programa. Njihova je aktivnost trojaka i neophodno je: savladati egzemplarne sadržaje; naučiti metodologiju učenja drugih (srodnih) sadržaja; primijeniti samostalno, u parovima ili u grupama, modele na novim sadržajima.

U nastavi predmeta *Moja okolina* često se koristi grupni oblik rada. „Grupni rad učenika izvodi se tako da se unutar učeničkog kolektiva povremeno formiraju manje skupine učenika koje samostalno rade na određenim zadacima i rezultatima svoga rada upoznaju svoga nastavnika, odnosno cijeli kolektiv“ (Poljak, 1985: 96). U grupnom obliku rada odijeljenje se dijeli na grupe. Grupe (svaka za sebe) ostvaruju postavljene nastavne zadatke, a o rezultatu svoga rada nakon završetka obavještavaju odjeljenski kolektiv.

Postoje dvije vrste zadataka u grupnom obliku rada: istovrsni i diferencirani. Istovrsni zadaci jednaki su za sve grupe. Ovu grupu zadataka nastavnik lakše pripremi, jednostavnije se organizuje čas i radeći na ovaj način podstiče se takmičenje između grupa. Obično se daju kada učenici trebaju ponoviti i uvježbati određene sadržaje. Nedostatak je što nema diferencijacija nastavnih sadržaja i zadataka.

„Diferencirani zadaci su kad svaka grupa, iz iste nastavne jedinice dobije različite zadatke. Diferencijacija se može vršiti i unutar grupe (svaki član grupe dobit će zadatke primjerene svojim sposobnostima i nivou ranijih znanja)“ (Dizdarević, 2012: 78–79).

Ovim oblikom rada potpunije se ostvaruje svrha grupnog oblika rada. Priprema nastavnika za ovaj oblik rada je mnogo složenija, traži više vremena i napora. Nastavnik mora poznavati psihofizičke sposobnosti i mogućnosti svakog učenika. Gradivo mora dobro proučiti i pripremiti diferencirane zadatke za svaku grupu.

Prema Vilotijeviću (2001), postoje tri modela grupnog oblika rada: diferencijacija zadataka po grupama; diferencijacija zadataka po grupama, a da zadatke pojedinim članovima grupe daje vođa; diferenciranje zadataka po grupama i u okviru grupa za svakog člana.

Modeli grupnog oblika rada su: rad više grupa na istom zadatku; rad grupa na različitim zadacima; rad na sastavnim dijelovima istog zadatka (teme); diferencirani grupni rad s cikličnom izmjenom radnih zadataka (Stevanović, 1998).

Grupni oblik rada ima velike prednosti, ali i ograničenja u primjeni u nastavi. Prednosti grupnog oblika rada su:

- nosioci glavnog dijela rada u grupnom obliku rada su učenici;
- učenici su stavljeni u direktan odnos prema nastavnom sadržaju i izvorima na kojima uče, što uslovljava pojačanu aktivnost učenika;
- u grupnom obliku rada postoji stalna direktna saradnja među učenicima;
- adeći neposredno učenici formiraju svoje radne sposobnosti s posebnim obzirom na kolektivni rad.

Ovaj oblik rada omogućuje veću fizičku pokretljivost učenika. Grupni oblik rada odgovara učenicima i psihološki. Oni se u slobodno vrijeme, poslije nastave grupišu radi različitih zajedničkih aktivnosti (igre, sporta itd.).

Grupni oblik rada omogućuje regulisanje tempa rada kod svakog učenika (jače je individualiziran od frontalnog oblika rada). Kroz grupni oblik rada učenici se bolje upoznaju. Poželjno je prilikom formiranja grupa poštovati međuučeničke veze stvorene izvan nastave. Grupni rad pogoduje razvijanju drugarstva i socijalizacije ličnosti. Grupni oblik rada nalazi svoju primjenu u svim vidovima časova u nastavi prirode i društva.

I grupni oblik rada ima svojih nedostataka. Ni on ne može u svakoj nastavnoj jedinici objezbjeđivati potpuni uspjeh. Zbog toga se treba smatrati samo jednim oblikom rada i primjenjivati ga zavisno od prirode gradiva i nastavnih zadataka. Za grupni oblik rada nisu pogodni mnogi sadržaji prirode i društva. Za grupni oblik rada nepogodno je i suviše teško nastavno gradivo koje prevazilazi individualne sposobnosti većeg broja učenika.

Organizaciju rada u grupama određuje nastavnik u zavisnosti od nastavnih sadržaja, materijalne opremljenosti škole, učeničkih sposobnosti, raspoloživog vremena i dr.

„Za rad u skupinama učitelj/učiteljica će izabrati nastavne sadržaje iz neposrednog učeničkog života i okružja (škole, obitelji, mjesta), sadržaje koji povezuju teoriju i svakidašnji život, sadržaje o prirodnim i društvenim pojavama koje učenici mogu sa lakoćom pratiti i bilježiti. U radu u skupinama učenici/učenicice mogu uspješno spoznavati samo one pojave koje mogu bez većeg napora motriti, opisati, dokazati, pokazati ostalim učenicima/učenicama u razrednom odijeljenju“ (De Zan, 2005: 306).

Kad je u pitanju strategija egzemplarne (paradigmatske) nastave, učenici vrlo uspješno mogu učiti analogne sadržaje u grupama, skupinama vršnjaka.

LITERATURA:

- Branković, D. i Ilić, M. (2005). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka.
- Bašić, M. (1998). *Metodika nastave prirode i društva*. Zenica: Pedagoška akademija u Zenici.
- Bejzić, K. (1975). *Metodika nastave Prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Delors, J. (1998). *Učenje – blago u nama*. Zagreb: Educa.
- De Zan, I. (2005). *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dizdarević, D. (2012). *Koooperativno učenje u nastavi Moje okoline*. Tuzla: Off-set.
- Đorđević, D. (1984). *Pedagoška psihologija*. Gornji Milanovac: Dečije novine.
- Furlan, I. (1984). *Primijenjena psihologija učenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Furlan, I. (1990). „Poučavanje i vrste učenja“. *Pedagoški rad*, 1, 25–34.
- Hunt, E. (1991). „Kognitivna znanost – određenje, položaj i problemi“, u: *Kognitivna znanost*. Zagreb: Školske novine.
- Jensen, E. (2003). *Super nastava i nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Zagreb: Educa.
- Lekić, Đ. (1993). *Metodika razredne nastave*. Beograd: Nova prosveta.
- Milijević, S. (1999). *Inoviranje nastave prirode i društva*. Banja Luka: JP „Glas srpski“.
- Nastavni plan i program za osnovnu školu (1998). Sarajevo: Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta.
- Pedagoška enciklopedija I i II* (1989). Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pletenac, V. (1990). *Osnove metodike nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Poljak, V. (1985). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stevanović, M. (2000). *Modeli kreativne nastave*. Tuzla: R&S.
- Stevanović, M. (1998). *Didaktika*. Tuzla: R&S.
- Suzić, N. (1999). *Pravila pisanja naučnog rada APA i drugi standardi*. Banja Luka: Iks Bs.
- Suzić, N. (2007). *Primijenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: Iks Bs.
- Suzić, N. i saradnici (1999). *Interaktivno učenje*. Banja Luka: Teacher's Training Center.
- Šestanović, M. (2008). „Nedostaci bosansko-hercegovačkog osnovnog odgoja i obrazovanja i prioritetne potrebe za promjenama“, u: *Zbornik radova Drugog međunarodnog naučno-stručnog skupa „Studij razredne nastave u funkciji devetogodišnje osnovne škole“*. Zenica: Pedagoški fakultet.
- Šimleša, P. (1980). *Pedagogija*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Šimleša, P. (1983). *Izabrana djela*. Osijek: Pedagoški fakultet.
- Terhart, E. (2001). *Metode poučavanja i učenja*. Zagreb: Educa.
- Tobudić, N. (2007). *Moja okolina IV – Udžbenik za četvrti razred devetogodišnje osnovne škole*. Tuzla: Denfas.
- Tomić, R. i Osmić, I. (2006). *Didaktika*. Tuzla: Denfas.
- Tomić, R. (2009). *Metodika nastave Moje okoline*. Tuzla: Off-set.
- Vilotijević, M. (1999). *Didaktika I*. Beograd: Naučna knjiga.
- Vilotijević, M. (2001). *Didaktika*. Sarajevo: Most.
- Žderić, M., Cekuš, G., Malešević, I. i Grdinić, B. (1996). *Metodika nastave Prirode i društva*. Novi Sad.

Rahim Gadžić, Ph.D.
Amra Imširagić, Ph.D.
Huso Kulović, B.A.

TEACHING MY ENVIRONMENT IN THE BASIC SCHOOL

Summary

School and education School and education have changed through history in accordance with the needs of society and in accordance with the time it took place. Recently, they have been revolutionary changes in society and all spheres of human activity. Education is massively and varied at all levels, and the modern world is overwhelmed with a large number of information whose value is suspicious, unrelated, and scientifically unfounded. In today's time the school today should enable every individual to show all their creative potentials and to contribute to their own development and development of the society they live in. The problem is that most contemporary schools are not modern in practice, but work on traditional principles and methods where there is still equal approach for all students regardless of their abilities. Students are given the finished contents through the frontal form of work at the expense of student creativity, inventiveness, and work in groups or pairs. Monomethodism is present.

Communication between students and teachers is autocratic, neglecting creativity, research, self-learning or student activity. Student is the object of teaching, which often results in frustrations and experiencing the school as a compulsion, rather than places of relaxation and joy. The consequence of this work with students is poor quality of knowledge, the inability to apply it in practical life and work.

By this studying becomes only for the purpose and not for the personality of an individual and the whole society in which an individual lives. Taking into account the advantages of exemplary teaching and many others such as: increased student activity, rationalization of time, introduction into independent learning, encouraging students' creative abilities, critical thinking, observation, and others, we want to verify and validate its benefits with this work, to offer samples of the methodological transformation of content in my environment in elementary school and the types and parts of content that can be realized most successfully through exemplary teaching. Innovative work in the form of exemplary teaching will contribute to the changed role of teachers and students in relation to traditional teaching.

Key words: school, teaching, pupils, teacher, education, knowledge.

Mr Esma Hasanbašić
OŠ „Ivan Goran Kovačić“, Gradačac, BiH
e-mail: esma.hasanbasic@hotmail.com

UDC(045)37.06
Pregledni članak

Mr Aldijana Aličković-Žunić
IV osnovna škola, Brčko distrikt BiH
e-mail: aldjiana.az@gmail.com

KOMUNIKACIJA U NASTAVI

SAŽETAK: Svrha rada je prikazati važnost komunikacije, kako verbalne, tako i neverbalne, u nastavnom procesu. Upoznavanje vrsta komunikacije, njihovih specifičnosti, ali ujedno i etapa nastavnog procesa vodi do spoznaje kako ostvariti uspješnu komunikaciju u nastavi.

U nastavnom procesu, komunikacija predstavlja kanal za prenošenje/usvajanje znanja, koja u svojoj definiciji podrazumijeva dvosmjerni proces. Vrlo često, ni nastavnici ni učenici nisu (dovoljno) svjesni komunikacijske „moći“ koja im uveliko pomaže u tome. Uspješna komunikacija podrazumijeva poznavanje svih komunikacijskih tehnologija i aspekata kako bi se stvorili dobri preduvjeti za njihovu realizaciju u praksi.

KLJUČNE RIJEČI: komunikacija, nastavnik, učenik, nastavni proces.

• Uvod

Čovjekov odnos s drugima ljudima nužan je preduslov njegova uspješnog fizičkog i psihičkog razvoja. Međuljudski odnosi vođeni su komunikacijom. Međutim, komunikacija ne označava samo razgovor, sporazumijevanje govorom, nego i sporazumijevanje pokretima, položajima tijela, mimikom, gestama itd. Ukoliko je čovjeku uskraćeno neko od prirodnih obilježja (npr. govor, sluh, dijelovi tijela), njegova komunikacija s drugim ljudima može biti znatno otežana.

Komunikacija je ključ odgoja, temelj uspješne nastave i svih međusobnih odnosa. Komunikacija je osnova za sve međusobne odnose, pa tako i za odnose u odgoju i nastavi, u porodici i školi. Cjelokupna odgojna djelatnost počiva na komunikaciji. Osnovni je instrument odgoja i obrazovanja razgovor između nastavnika i učenika, između nastavnika međusobno i između učenika međusobno. „Nastavnikova je odgovornost usaditi u učenika znanja koja je čovječanstvo steklo o sebi i prirodi i svemu važnom što je stvorilo ili izumilo.“ (Delors i dr., 1998: 22).

Nastavnik to može ostvariti uspješnom komunikacijom i zbog toga je odgovoran za kvalitetu komunikacije u nastavnom procesu. Mnogi problemi u porodici i školi nastaju zbog nedostatka adekvatne i uspješne komunikacije, zbog netačnog zapažanja osjećaja i neadekvatnog reagiranja na njih. Znati prepoznati svoje i tuđe osjećaje i umjeti adekvatno reagirati nanjih, osnova je ne samo za uspješniju komunikaciju, nego i za sretniji i radosniji život u obitelji i školi.

Komunikacija u nastavnom procesu složeni je tip komunikacije i sastavni je dio svake nastave. Uvjetovana je mnogim stvarima, a najvažnije su od njih ličnost nastavnika, njegovo ponašanje, dinamike unutar grupe učenika, autoritet nastavnika itd. Međutim, ne smije se zaboraviti važnost raznih vrsta komunikacije u nastavi, koje obogaćuju cjelokupni nastavni proces.

• **Komunikacija**

Komunikacija (latinski *communication*: priopćivanje, razgovor). U komunikologiji, razmjena znakova i kombinacija znakova među ljudima (društvena komunikacija), životinjama (životinjska komunikacija), u živim organizmima i tehničkim sistemima, odnosno među njima (tehnička ili strojna komunikacija). Prema I. Kantu misliti se ne može drugačije nego u zajednici s drugima, i upravo misliti u zajednici s drugima bit je društvene komunikacije. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32686>).

Komuniciranje je, za razliku od informiranja, dvosmjerni proces, u kojemu je povratna informacija njegov sastavni dio. U komunikaciji je, osim razmjene misli, ideja, osjećaja, doživljaja, iskustava, važan i međusobni uticaj. Komunikacija je mnogo više nego izmjena riječi; cjelokupno naše ponašanje prenosi neku poruku i utiče na osobu s kojom smo u odnosu. (Delors i dr., 1998: 89).

Komunikaciju možemo jednostavno definirati kao „interakciju putem znakova“. Za upoznavanje prirode komunikacije važno je osvijestiti njen odnos prema interakciji. Pod pojmom interakcije podrazumijevamo „međusobno djelovanje ljudi koji jedan prema drugome zauzimaju stavove i koji sebi obostrano određuju ponašanje“ (Delors i dr., 1998: 119).

Međusobna komunikacija odvija se između dviju ili više osoba licem u lice s mogućnošću neposredne povratne informacije, ovisi o stepenu poznavanja i međusobno uspostavljenom povjerenju. Komunikacija uključuje verbalno i neverbalno ponašanje, izravnu povratnu vezu te unutrašnja i vanjska pravila. Kvaliteta uspostavljenog odnosa bitno utiče na uspješnost međusobne komunikacije. Obostrana iskrenost i uzajamno povjerenje u tome igraju važnu ulogu.

Svaka komunikacija ima svoj sadržajni (predmetni) i odnosni aspekt. Prisutni su u svakoj komunikaciji koja se odvija između dva ili više čovjeka. Sultz von Thun (2005) za predmetni aspekt smatra ono što je „eksplicitno“ izrečeno i u profesionalnom kontekstu bi trebao imati primarnu ulogu. Naime, ljudi koji zajedno obavljaju neke poslove ili pak djeluju unutar tima trebali bi se usredotočiti na predmet komunikacije, a ne na odnose kakve međusobno imaju. Nasuprot sadržajnom aspektu poruke jeste odnosni aspekt koji je slabije

osviješten i prenosi se „implicitno“. Čim stupimo u komunikaciju i nekog oslovimo dajemo mu svojim neverbalnim znakovima (boja glasa, stav tijela, pogled i sl.) do znanja što o njemu mislimo i na koji način se odnosimo prema njemu (Pletenac, 2013: 3).

Pojam komunikacije u literaturi se ne koristi jednoznačno. Postoji mnoštvo pojmova koji se podudaraju s drugim pojmovima, kao što su npr. reakcija, interakcija ili ponašanje. Upravo iz tih i drugih razloga Kethleen K. Reardon (1998) svoju studiju o interpersonalnoj komunikaciji započinje s navođenjem šest osnovnih karakteristika ljudske komunikacije. To su: 1. Ljudi komuniciraju iz mnoštva različitih razloga; 2. Komuniciranje rezultira namjeranim, ali i nenamjeranim efektima; 3. Komunikacija je obično obostrana; 4. Komuniciranje uključuje najmanje dvije osobe, koje jedna na drugu utiču u nejednakoj mjeri; 5. Komunikacija se dogodila i onda kada nije bila uspješna; 6. Komuniciranje uključuje upotrebu simbola.

Temeljni proces komunikacije je stvaranje odnosa, odnosno stvaranje raznovrsnih socijalnih interakcija. Kvaliteta odnosa direktno utiče i na kvalitetu komunikacije. Kako ljudi međusobno komuniciraju putem poruka, važno je odrediti što su poruke. „Sve poruke sastoje se od nizova simbola. Simboli su riječi, geste, slike, zvukovi ili pokreti, stoga što se ljudi više ili manje slažu u pogledu objekata, zbivanja ili osjećaja na koje se ti simboli odnose“. (Reardon, 1998).

Neophodno je komunikaciju shvatiti kao odnos između pošiljatelja na jednoj strani i primatelja koji raspolaže informacijama, tumače ih na svoj način i koriste u svom vlastitom interesu ili potrebi, na drugoj strani. Središnji element u komunikaciji predstavlja društvena interakcija koja pomaže da se prihvaćene informacije interpretiraju prema namjeni i želji pošiljatelja (Rouse i Rouse, 2005).

Međusobna komunikacija predstavlja proces prenošenja misli jezikom ili nekim drugim simbolima, uz prisutnost pošiljatelja i primatelja i mogućnost izmjena uloga i dobivanja neposredne povratne informacije.

- ***Vrste komunikacije***

Komunikacija u odnosu među ljudima teče na dvije razine. Jedana je verbalna, a druga neverbalna. Nemoguće ih je dijeliti i odvajati, jer se uz verbalnu paralelno odvija neverbalna komunikacija.

Verbalna komunikacija se služi govorom i pismom. Jezik je najznačajniji komunikacijski sistem u ljudskoj zajednici. Verbalnom komunikacijom informiramo druge o

objektivnom stanju, idejama, mislima, zbivanjima oko nas i u nama. Vezana je uz sadržajni aspekt komunikacije i pod svjesnom je kontrolom.

Razgovor je osnovni oblik verbalne komunikacije i kao takav je najizravnija metoda iskazivanja spoznaja, doživljaja, znanja i interesa u socijalnoj sredini. Sastoji se od pitanja i odgovora koji se izmjenjuju „kao dva suprotna dijalektička pola u jedinstvu i međusobnoj dinamici“ (Poljak, 1980), između dvaju ili više osoba. Ovaj oblik komunikacije ima veliki značaj u nastavi.

Nastavni razgovor po nekim se obilježjima razlikuje od svakodnevnih formalnih i neformalnih načina vođenja razgovora, a po nekim autorima potpuno je otuđen od prirodnog načina komuniciranja razgovorom. On je vođen od strane nastavnika, a zahtijeva ozbiljnost, samostalnost pri procjenjivanju važnosti učenikovog mišljenja za cjelokupni razgovor, zasnovanost tvrdnji, pažnju usmjerenu prema praćenju toka razgovora i mišljenja drugih učenika te kritičko razmatranje. Razlika je i u specifičnom jezičnom fondu koji je određen posebno za nastavnika, a posebno za učenika, a naglašava nastavnikov autoritet. Također, uveliko je smanjena količina tema koje su prikladne za razgovor u nastavi i njihovo biranje. Jedna od zajedničkih karakteristika nastavnog razgovora i onog svakodnevnog je postojanje mnogih vrsta i tehnika.

Kao što je navedeno, osnovni oblik verbalne komunikacije je razgovor, a odnosi se na dvije komunikacijske vještine: slušanje i govorenje. Najdjelotvornije je takozvano aktivno slušanje.

Aktivno slušanje je valjano slušanje, nastojanje nastavnika da sebi i učeniku pomogne u razrješavanju primljenih poruka. Da bi pomogli učeniku da se nose sa svojim emocijama, nastavnici trebaju prihvatiti i poštovati učenikove osjećaje. To su odlike empatičnog nastavnika.

Empatičan nastavnik će prihvaćati učenike u totalitetu njegove ličnosti i takvog kakav on zapravo jeste, te adekvatnim odgojnim metodama i postupcima pomoći da se taj učenik razvije u željenom pravcu. Razvijena empatijska sposobnost nastavnika posebno se ističe u interakciji nastavnik–učenik.

Najjači efekat u nastavi, što se tiče govorenja, imaju JA i TI poruke. JA porukama izazivamo učenika da i on govori o svojim osjećajima, o svojim problemima i potrebama. Učenik će i dalje zadržati pozitivno osjećanje o sebi i pojačat će se njegovo samopuzdanje. Izjave koje se baziraju na JA porukama efektne su iz razloga jer ne sude i ne popravljaju, ne prebacuju odgovornost na nekog drugog, već jednostavno sam učenik preuzima odgovornost na sebe zbog onog što osjeća.

Da bi nastavnik prilagodio komunikaciju svojim učenicima on sa njima mora empatijski komunicirati, suživljavati sa njima. I tako se otvara put uspješnoj i slobodnoj komunikaciji, što nastavni proces čini kvalitetnijim, a to je krajni cilj svakom nastavniku.

Neverbalna komunikacija može biti dopuna ili zamjena za verbalnu. Neverbalnom komunikacijom izražavamo osjećaje, stavove, osobine ličnosti. Više je vezana za odnosni aspekt i pod utjecajem je nesvjesnog dijela naše ličnosti. Kada govorimo, uvjereni smo da naše riječi u potpunosti prenose naše poruke. Često nismo svjesni pokreta i položaja tijela, izraza lica, posebno očiju (pogleda), boje glasa, prostorne udaljenosti, fizičkog izgleda (odjeća, kosa, nakit) itd. Nismo svjesni koliko važnost u našim odnosima igra usklađenost verbalnog i neverbalnog dijela komunikacije (Delors i dr., 1998: 98). Verbalne poruke većinom djeluju na razumski dio sagovornika, neverbalne na osjećajni. Za pravilno oblikovanje i razumijevanje poruke važni su njezini i verbalni i neverbalni elementi.

Neverbalno ponašanje u toku razgovora sa učenicima često ostavlja trajniji pečat nego riječi. Učenici su veoma osjetljivi i prilično dobro shvataju neverbalne poruke. Prate nastavnika dok izlaže, njegov govor tijela, promjene u glasu, rad ruku, gestikulacije, pa čak i način odijevanja nastavnika ostavlja na njih velik uticaj.

Neverbalni razgovor u razredu ili grupi veoma je važan, jer učenici imaju više povjerenja u neverbalnu nego u verbalnu poruku. Savremena učionica se razlikuje od klasične učionice u kojoj je odnos učenik–nastavnik bio strogo verbalan. Kada nastavnik ulazi u razred on uspostavlja interakciju sa učenicima, prvo neverbalnim znakovima (pogled, osmijeh, kretanje, stav tijela, pokreti ruku itd.), pa tek onda verbalno (pozdrav, upute). Učenici ove znakove odmah dešifruju, jer im nije svejedno kako je nastavnik raspoložen i da li šalje pozitivne ili negativne vibracije.

Izraz lica, pogled nastavnika, položaj tijela i kretanje po učionici, pokreti ruku, prostorna bliskost (dovoljno daleko da samo autoritet, ali i dovoljno blizu da namvjeruju), dodir (po glavi ili ramenu, kao znak ohrabririvanja), stil odijevanja i frizura prvi su utisak koji učenici formiraju o nastavniku, ali ponekad i trajan utisak.

Učenici uče putem nastavnikove komunikacije sa njima, kako ih sluša, kako rješava probleme, kako hoda dok predaje, kao drži tijelo, prate sve detalje. Način na koji nastavnik komunicira sa djecom postaje model na kojem djeca uče da komuniciraju sa drugima.

Dakle, uspješno ostvarena verbalna i neverbalna komunikacija, uz empatijski stav nastavnika, osigurava kvalitetnu interakciju između nastavnika i učenika.

- **Komunikacija u nastavi**

„Komunikacija u nastavi nema samo svrhu da informira učenike, nego i da ih potiče na misaonu aktivnost, budi kreativnost, obogaćuje njihov duh i razvija cjelokupnu njihovu osobnost ...“ (Bratanić, 2002: 88).

Ako razgovor u školi promatramo kao komunikacijski proces, tada je na jednome kraju nastavnik kao pošiljatelj poruke, a na drugome učenik ako primatelj. Između njih se odvija vrlo složena komunikacijska dinamika. Nastavnik ima namjeru poslati određenu odgojno-obrazovnu poruku. On je najprije zamisli, a zatim pretvori u izgovorenu poruku. Da bi došla do učenika, ovaj je mora čuti i razumjeti. To mu mogu otežati mehaničke smetnje (šumovi, nejasan i tih govor), ali i semantičke smetnje (nerazumljiv sadržaj). Ako se te smetnje uklone ili ih nema, poruka dolazi do učenika, koji je prima, interpretira i pretvara u njegovu i od njega oblikovanu primljenu poruku i realizira. Treba istaknuti da poruka koju je primio učenik ne mora odgovarati poruci koju je poslao nastavnik. Ona može biti djelimično ili potpuno promijenjena. Sve to dobiva posebnu važnost ako imamo na umu da realizacija poslana poruke ovisi o primljenoj, a ne o poslanoj poruci. Usklađivanje poslana i primljene poruke u toku razgovora između nastavnika i učenika osnovni je zadatak stručnog i uspješnog razgovora u školi (Brajša, 1993).

Pravila novog načina komuniciranja uopće, a u školi posebno, u prvi plan postavljaju problem osjećaja, njihova izražavanja, zapažanja, razumijevanja i prihvatanja. Uspješno komunicirati znači znati se spustiti na razinu druge osobe, znati se povezati s drugima, utkati se u drugoga.

Verbalno izražavanje osjećaja

Dva su načina kojima možemo izraziti svoje osjećaje: verbalno i neverbalno. Usklađenost u komunikaciji znači da se verbani i neverbalni iskazi slažu, međusobno podupiru, da nisu kontradiktorni jer mnoge komunikativne poteškoće doživljene u odnosima dolaze od davanja neusklađenih i kontradiktornih verbalnih i neverbalnih poruka. Kada smo nesvjesni osjećaja ili ih ne prihvaćamo, ili pak nismo vješti u njihovom izražavanju, tada ih iskazujemo više na indirektan, manje uspješan način. (Bratanić, 2002: 113).

Za uspješnu komunikaciju bitna je naša sposobnost da svoje osjećaje opišemo riječima, da ih verbalno izrazimo. Opisujući ih postajemo svjesni što stvarno osjećamo. Osjećaji su vrlo često i nama samima nejasni i dvosmisleni. Objašnjenje drugoj osobi pojašnjava naše osjećaje ne samo njoj, već i nama samima. Opisivanje osjećaja vodi dijalogu

koji pospješuje odnose s drugima. Kada nam dijete opiše svoje osjećaje, nema razloga da ih ne prihvatimo. Iskrenost u izražavanju je bitna, a ona se stiča iskustvom.

Izražavanje osjećaja neverbalno

U pravilu, osjećaji se izražavaju jače neverbalnim porukama nego riječima jer je neverbalna poruka manje svjesna nego verbalna i zato joj možemo više vjerovati. U komunikaciji s drugima često nismo svjesni svojih pokreta, mimike lica, boje glasa, dodira, tjelesnih pokreta (načina kako stojimo, sjedimo, namiještamo ruke), prostornom udaljenošću (udaljavamo se ili približavamo). Komuniciramo, također, i načinom kako se oblačimo, fizičkim izgledom, mirisom. Neverbalnim porukama jasnije i snažnije izražavamo naklonost i nenaklonost, prihvaćanje i odbijanje, interes i dosadu, toplinu i hladnoću (Bratanić, 2002: 116.). Izraz lica i boja glasa posebno su važni za izražavanje osjećaja. Smiješak, npr. izražava prijateljstvo, prihvaćanje i saradnju. Pokazalo se da ima više kontakata očima između osoba koje se vole, nego između onih koje se ne vole. Emocionalna značenja također se tačnije iskazuju bojom i modulacijom glasa. Jedan te isti osjećaj možemo izraziti neverbalno na nekoliko različitih načina, kao što određeni neverbalni znak može označavati više različitih osjećaja. Neverbalni znakovi imaju veću snagu u izražavanju osjećaja nego riječi.

Važno je razgovarati o osjećajima, potrebama i željama učitelja i učenika. Osim znanja, učenici bi u školi trebali učiti misliti, osjećati, doživljavati, stjecati iskustva, maštati, očekivati i nadati se.

Kako nastavnici ne bi zaboravili neke od bitnih odgojnih odrednica, odnosno kako bi ih se mogli prisjetiti, Brajša (1994: 251) navodi *Komunkološki podsjetnik za nastavnike*:

- Razgovor stvara, razvija i održava čovjeka.
- Razgovor s nastavnikom omogućuje „rađanje“ mozga, ličnosti i identiteta učenika.
- Nastavnik i učenik mogu različito misliti i govoriti, ali također i dalje se međusobno poštivati i voljeti.
- Nastavnik je razumljiv učeniku, ako je u svom govoru jednostavan, pregledan, kratak i interesantan.
- O osjećajima, potrebama i željama nastavnika i učenika također treba razgovarati.
- Za uspješan razgovor između nastavnika i učenika bitno je obostrano davanje, traženje i primanje dodatnih objašnjenja.

- Važno je da povremeno učitelj i učenik razgovaraju i o svome razgovoru.
- Napad i obrana nemaju odgojni uticaj. Samo odgojni i saradnički razgovor je odgojan.
- Dobar nastavnik poštuje, ne vrijeđa i ne ponižava učenika.
- Učenici prihvaćaju nastavnika i iskreno s njim razgovaraju, ako se uz njega osjećaju slobodni i neugroženi.
- Samo otvoreni, neposredni i iskreni razgovor ima odgojni uticaj, a ne neobavezujući karakter, prikriveno kontroliranje i neprijateljsko ucjenjivanje.

- ***Praktični primjer komunikacije kroz tri faze nastavnog procesa***

Komunikacija s učenicima vrlo je važna u nastavničkom zanimanju jer pomaže u gotovo svakom dijelu nastave. Ona rješava nastale probleme poput nejasnoće onoga što je nastavnik rekao ili zadatka koji je dao, povećava učenikovu motiviranost za rad, njegovu koncentraciju, zanimanje za predmet itd.

- *Početak nastave – uvodni dio časa*

Za početak, nastavnik treba da dođe prvi u učionicu i pozdravi učenike jer na taj način pokazuje svoju tačnost i predanost poslu, a i primjer učenicima. Nadalje, to pomaže u discipliniranom razmještanju učenika po razredu. Dok se učenici razmještau po razredu, treba popričati s nekim od učenika ili riješiti neki zaostatak, na primjer zakašnjele domaće zadaće. Nakon što su se učenici smjestili, valja pridobiti njihovu pažnju nekim jasnim, nedvosmislenim znakom poput „Pažnja, molim“. Ukoliko se nekoliko učenika ne umiri, a nastavnik to zanemari, time daje loš primjer ostalim učenicima, te je stoga potrebno dati neki znak tim učenicima kako bi se stvorila atmosfera potrebna za kvalitetno organiziranu nastavu.

U uvodu u predavanje potrebno je stvoriti pozitivnu i motivirajuću atmosferu, na primjer postavljajući pitanja o gradivu koje se obrađivalo prošli nastavni čas ili raspraviti o nejasnoćama u zadaći. Time nastavnik dobija povjerenje svojih učenika i pokazuje da im je na raspolaganju, a samim time i motivira učenike da napreduju i istražuju, kod nekih i da se više zainteresiraju za sam predmet. U startu je potrebno ukloniti negativna raspoloženja kod učenika na način da nastavnik pogledom kroz razred uoči učenike koji su očigledno nezainteresirani i koji jedva čekaju da prođe nastavni čas. Takvo što se može postići postavljanjem pitanja ili im se jednostavno može uputiti pogled kojim će shvatiti da on vidi njihovu nezainteresiranost. Također je važno da nastavnik razumije sve probleme koji su

uzrokovali njihovu nezainteresiranost. Nakon što je napravio uvod može krenuti s obrađivanjem novog gradiva (ili nastavljanjem onog od prošlog nastavnog časa).

- *Glavni dio časa*

Tokom cijelog procesa nastave, a naročito za vrijeme obrađivanja gradiva vrlo je važno da nastavnik uspostavi autoritet. Važno je da učenici u svakom trenutku znaju tko je glavni i koga moraju poštivati, a uz to moraju znati i s kojim ciljem je nastavnik baš tu gdje je – da ih poučava. Status nastavnika kao takvog nije važno imati već se ponašati u skladu s njim. To se postiže opuštenim, sigurnim i samopouzdanim ponašanjem, glasom, držanjem tijela, izrazom lica i gledanjem učenika u oči (Kyriacou, 1991). Takvim ponašanjem će nastavnik, izričući upute učenicima, pokazati da očekuje da se ona poslušaju bez pogovora. Logično, nastavnik je taj koji određuje tok nastave, način na koji će se obrađivati gradivo, obim gradiva obrađen u jednom nastavnom času i količinu zadaće koju će izreći učenicima. Međutim, važno je da pri tom zna mogućnosti svojih učenika. Ukoliko „svali preveliki teret“ na svoje učenike, samo će im otežati koncentraciju na svoje predavanje, a vrlo vjerojatno i motiviranost. Važno je da se kroz komunikaciju upozna sa svojim učenicima, ali ne samo kroz komunikaciju već kroz čitanje izraza lica. Znači, nastavnik mora raditi više stvari odjednom i to mora raditi vrlo vješto i fluentno, kako bi nastava bila što produktivnija. Upoznavanje s učenicima ne postiže se isključivo kroz komunikaciju već i kroz eksperimentiranje i primjenjivanje različitih načina organizacije nastave kako bi se vidjelo koji način učenicima najbolje odgovara, a i koji najbolje odgovara uz određeno gradivo.

Nakon što krene u proces obrađivanja gradiva, nastavnik mora biti spreman na oscilacije, a samim tim i promjene načina predavanja. Tokom cjelokupnog predavanja važno je održavati komunikaciju s učenicima na način da im se postavljaju pitanja na koja, iz već obrađenog gradiva ili životnog iskustva, mogu odgovoriti. Ukoliko primjeti nezainteresiranost učenika mora promijeniti svoj način predavanja i pretvoriti ga u, na primjer, grupni rad ili rad u paru. Prilikom takvog rada ponovno mora održavati komunikaciju na način da ide od grupe do grupe i komunicira sa svakom od njih, razjašnjava nejasnoće navodeći učenike na tačan odgovor ili daje prijedlog kojom metodom doći do rješenja. Prilikom svoje šetnje razredom važno je da nastavnik ne ometa učenike u radu. Kroz cijelo predavanje valja motivirati učenike, a to se može postići jedino davanjem dobrog primjera. Ukoliko nastavnik voli svoj predmet ili ga barem jako dobro poznaje izvan knjige predviđene za gradivo koje bi se trebalo obraditi, u svakom će trenutku moći reći i ponešto više o određenom dijelu gradiva za koje vidi da je posebno zainteresiralo učenike ili za koje misli da bi moglo biti zanimljivo.

Također, u svakom trenutku će moći odgovoriti na pitanja učenika, ako ne u cjelosti onda bar djelimično. Pokazivanjem takvog primjera on ne dobija samomotiviranost i zainteresiranost učenika, već i njihovo poštovanje, pa čak i zaintrigiranost.

- *Završni dio časa*

Na kraju nastavnog časa (ali i tokom nastave) nastavnik treba dati mogućnost postavljanja pitanja u vezi tek obrađenog gradiva. Poželjno je i zadati domaću zadaću većeg ili manjeg obima (ovisno o težini gradiva) kojom se postiže okupiranost predmetom i izvan škole. Međutim, ne samo to, već i koherencija naučenog, na način da se od jednog predavanja do drugog ne izgubi trag o tome što se učilo na tom nastavnom satu, već da sve ostane, koliko je to moguće, povezano, kako bi učenici imali nekakvu liniju gradiva. Ukoliko je na tom nastavnom času bila riječ o grupnom radu ili nekakvom ispitu, ili je jednostavno stvar toga da su učenici pratili pažljivo predavanje i aktivno sudjelovali u njemu, nastavnik može pohvaliti učenike kako bi stvorio kompetenciju i dalju motiviranost za predmet. Po izlasku učenika iz razreda on ne smije izgubiti svoj autoritet i mora učenike organizirano „otпустiti“ iz razreda, kako bi i na kraju časa vladali red i disciplina.

- **Zaključna razmatranja**

Ključ uspješne komunikacije jeste postići da ljudi uistinu čuju poruku koju želimo prenijeti. Kako bismo to uspješno postigli, krajnji cilj poruke je efikasnost i prikladnost, što podrazumijeva poznavanje komunikacijske okoline, usmjerenost na proces komunikacije, te uvažavanje i poštivanje vrijednosti i normi sagovornika. Također, podrazumijeva usklađenost verbalnog i neverbalnog izraza, te iskrenost i otvorenost. Komunikacija je živ, promjenjiv i kompleksan proces koji može biti uspješan jedino ako se osoba upusti i iskaže spremnost i volju za učenjem svih njezinih aspekata, što podrazumijeva različite prirode situacija u kojima se odvija.

Uspješnost komunikacije, kako u porodici, tako i u školi (nastavi), bitno ovisi o međusobnim odnosima sudionika u komunikaciji. Odnosi ispunjeni otvorenošću, povjerenjem i međusobnim prihvaćanjem, stvorit će okruženje za uspješniju komunikaciju, a sudionici će biti više motivirani za razgovor, uzajamnost i razmjenu misli. Komunikacija treba biti zasnovana na međusobnom razumijevanju, a to podrazumijeva prepoznavanje svojih i tuđih osjećaja i reagiranje na njih.

Na kraju, važno je još dodati da nastavnik mora vrlo vješto baratati svim znanjem o nastavnom sadržaju, ali i o načinu predavanja, jer će se nerijetko naći u situaciji kad će u

njegovom predavanju biti potrebno uvesti promjene, ponekad i tokom samog nastavnog sata. Kao posljedica toga, nastavnik mora biti vješt u obavljanju više radnji odjednom (predavanje nastavnog sadržaja, praćenje učenika, stvaranje ideja itd.) i mora ih obavljati kvalitetno.

LITERATURA

- Bognar, L., Matijević, M. (2002). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, B. (2006). „Akcijska istraživanja u školi“. *Odgovorne znanosti*, 1(11), 209–227.
- Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školske novine.
- Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada.
- Jurić, V. (1979). *Metoda razgovora u nastavi*. Zagreb: Zavod za pedagogiju filozofskog fakulteta.
- Kyriacou, C. (1991). *Temeljna nastavna umijeća*. Zagreb: Educa.
- Miller, B. (2000). *Komunikacija sa djecom*. Sarajevo: Malnagić d.o.o.
- Miller, B. (2001). *Kako ostvariti uspješan kontakt sa učenicima*. Sarajevo: Sarajevska tribina.
- Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- Neill, S. (1994). *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb: Educa.
- Poljak, V. (1980). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sotirović, V., Egić, B. (2008). *Metodologija naučnih istraživanja*. Novi Sad: Ined d.o.o.
- Šestanović, N. (2003). *Psihologija odgoja i obrazovanja*. Sarajevo.
- Tomić, R. (2005). *Komunikacija sa djecom delikventnog ponašanja*. Tuzla: Defans.
- Veinrajt, G. (2001). *Govor tela*. Beograd: Alanari&Puna kuća.

Esma Hasanbašić, M.Sc.
Aldijana Aličković-Žunić, M.Sc.

COMMUNICATION IN TEACHING

Summary

The purpose of this paper is to show the importance of communication, both verbal and nonverbal, in the teaching process. Familiarizing with the types of communication, their specificity, and the different stages of the teaching process, leads us into cognition how to achieve successful communication in that process.

In teaching process, communication is a channel for transfer/receiving of knowledge, which in its definition implies a two-way process. Very often, both teachers and students are not (sufficiently) aware of the "power" of communication that greatly helps them in knowing how to teach or how to learn. Successful communication imply knowledge of all communication technologies and aspects in order to create good prerequisites for their realization in practice.

Key words: communication, teacher, student, teaching process.

DIGITALNO UČENJE (E-LEARNING)

SAŽETAK: U radu se sažeto analizira razvoj digitalnog obrazovanja. Digitalno obrazovanje (e-learning) posmatra se kao infrastruktura, koja posledično postaje jedna od modela poučavanja učenika, studenata i odraslih. S obzirom na činjenicu da je u poslednjih nekoliko godina fenomen digitalnog učenja postao multidisciplinarni predmet proučavanja raznih naučnih područja (jer ulazi u domen društvenih i prirodnih nauka), rad će u prvom delu pokušati dati temelj za upoznavanje terminologije problema, uz kratki prikaz istorijskog razvoja (od dopisnog obrazovanja do digitalnog obrazovanja), a u drugom delu prikazaće se model digitalnog učenja i poučavanja.

U radu se iznose nalazi o razvoju učenja na daljinu, važnosti modela programirane nastave, te pojmovno određenje digitalno obrazovanja i digitalno učenja koji se vežu za hibridni model učenja (uz koji se veže motivacija, mentalna kondicija i iskustva korisnika). Razmatraju se neki od alata za digitalno učenje i poučavanje (video-konferencija, forumi, društvene mreže i drugi), kao i njihove prednosti i nedostaci.

Rad nastoji dati okvirni prikaz prelaska s tradicionalnog (korespondentnog) učenja na digitalno učenje, te ne opisuje detaljno svaki od aspekata digitalnog učenja, već mogućnost prelaza s analognog na digitalno učenje. Alat za digitalno učenje (eng. *courseware tool*) jeste računarski program (eng. *software*) dizajniran isključivo za edukaciju. Izraz u sebi sadrži dva pojma: course (tečaj) i software. Alat može biti u obliku CD-ROM-a, web stranice, diskete, digitalnog udžbenika, programa za učenje i sl. Courseware alati omogućuju učenje i poučavanje na daljinu pomoću određenih konfiguracija sistema. Danas se koriste dve konfiguracije: LCMS (eng. *Learning Content Management System*) i LMS (eng. *Learning Management System*). Najimpresivniji alati su web-pretraživači (Browser), koji povezuju mreže za razmene informacija na internetu.

KLJUČNE REČI: digitalno učenje, digitalno obrazovanje, video-konferencija, forumi, društvene mreže, korespondentno učenje, softver (računarski program), CD-ROM, web stranice, digitalni udžbenik, internet

Uvod

Okruženi smo medijima – televizijom, knjigama, radiom, internetom – koji su postali alat za učenje i (lično) napredovanje, te više ne predstavljaju izdvojeni (singularni) medij, već su povezani u takozvani multimedij. Obrazovanje uz pomoć modernih interaktivnih medija znatno je bolje i efikasnije u odnosu na klasične metode obrazovanja. Prednost digitalnih medija jeste brzina protoka informacija gde korisnici značajno poboljšavaju komunikaciju i brzinu rada u individualnoj, grupnoj i javnoj povezanosti korisnika.

Pod digitalnim i onlajn učenjem (DOU) podrazumeva se učenje podržano informaciono-komunikacionim tehnologijama, koje može uključivati različite formate i forme mešovito (hibridno) organizovane nastave/učenja. Ono može pretpostavljati korišćenje obrazovnog softvera, CD-a i onlajn učenja organizovanog u virtuelnom okruženju (putem interneta). Digitalno učenje se može koristiti u svrhe učenja koje se odvija u učionici ili kod kuće bez upotrebe interneta. Onlajn učenje, koje predstavlja specifičnu formu učenja na

daljinu, podrazumeva korišćenje interneta, inkorporiranje medija (tj. teksta, grafike, audio, video animacije i simulacije i veb servisa (tj. veb 2.0 alata u koje spadaju i društvene mreže) u svrhu saradnje, individualizovanog i personalizovanog iskustva učenja, svuda i uvek preko desktop i mobilnih računarskih uređaja.

1. Pojam i karakteristike digitalnog učenja (e-learning)

Digitalno učenje je prisutno i funkcioniše u praksi više od jedne decenije kao učenje olakšano i pojačano korišćenjem informacione i komunikacione tehnologije. Takvi uređaji u osnovnom tehnološkom procesu obuhvataju računar sa dodatnim uređajima, digitalnu televiziju, prenosne i džepne računare i mobilne telefone. Komunikacija omogućava upotrebu interneta, elektronske pošte, diskusionih grupa i sistema za kolaborativno učenje (saradnju pojedinaca u ispunjenju nekog cilja). Digitalno učenje podrazumeva i učenje na daljinu, kroz mrežu interneta i može se smatrati komponentom fleksibilnog ili hibridnog učenja. Naglim razvojem informatičkih tehnologija, koje svoju primenu nalaze gotovo u svim oblastima ljudske delatnosti, edukacija izlazi iz okvira tradicionalne nastave i postaje nezavisna od vremena i prostora.

Kada se učenje odvija isključivo preko mreže, tada se naziva onlajn učenje (online learning). Kada se učenje distribuira mobilnim uređajima kao što su mobilni telefoni, prenosni i džepni računari, tada se učenje naziva mobilno učenje (m-learning). Mobilno učenje i učenje preko mreže su dva podskupa elektronskog učenja i pripadaju učenju na daljinu. Za razliku od učenja na daljinu, učenje u učionici (face-to-face) obezbeđuje kontakt učenika i nastavnika, pa se naziva i kontaktno učenje.

U formalnom smislu digitalno učenje (e-learning) uključuje brojne strategije učenja i tehnologije koja podržava proces učenja i to one poput CD-ROM uređaja i medija, zatim nastave koja se izvodi uz pomoć računara, videokonferencijskih sistema za prenos nastavnih sadržaja i informacija. U načelu to je učenje zasnovano na elektronskoj tehnologiji, tako da

omogućiti sticanje znanja i veština ne samo učenika u formalnom procesu učenja, već i svih kategorija korisnika, što znači i učenje u nastavi, uz rad, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju za nova zanimanja, i sl.

Slika 1. Prikaz digitalnog učenja

Digitalna nastava, digitalno učenje, digitalni mediji, digitalna biblioteka promenili su naš način učenja i uopšte pogleda na svet. Sa razvojem tehnologija javila se i potreba za razvojem novih veština koje svakako nameću pitanje digitalne pismenosti i ko su to onlajn učenici. Jedna od najznačajnijih veština, koju mnogi smatraju ključnom veštinom 21. veka, jeste digitalna pismenost.

1.1. Pojam – digitalna pismenost

Digitalna pismenost predstavlja znanje i sposobnost koje uključuje informacionu i računarsku pismenost i rešavanje problema u digitalnom okruženju. Ovaj pojam se prvi put pojavio krajem 20. veka, a među prvima ga objašnjava Pol Glistter, 1997. godine u svojoj knjizi *Digital Literacy*, navodeći je kao sposobnost razumevanja i korišćenja informacija iz različitih digitalnih izvora.

Osnovne karakteristike digitalne pismenosti:

- Brže i efikasnije učenje – pojavljivanjem sve više onlajn platformi koje su posvećenje obrazovanju se omogućava efikasniji, brži i lakši proces učenja;
- Informisanost – digitalni svet je riznica informacija do kojih se dolazi brzo i efikasno;
- Razvijanje kritičkog mišljenja – zbog svoje raznovrsnosti sadržaji se mogu upoređivati, filtrirati i analizirati te na taj način se mogu dobiti informacije koje su nam najbitnije;

- Komunikacija i saradivanje sa drugima – u digitalnom okruženju se može na fantastičan način ostvariti komunikacija sa ostalim korisnicima razmenom informacija, ideja i iskustava;
- Povezanost – upotreba novih tehnologija i društvenih mreža omogućava povezanost sa svima koji koriste iste ili slične resurse čime se stiču nova iskustva u okviru digitalnog učenja i ostalih oblika benefita.

Slika 2. Informaciona pismenost

1.2. Onlajn učenici?

Bilo ko može biti onlajn učenik, a to najviše zavisi od provođenja vremena učeći u onlajn okruženju. Takođe je važno i kako je onlajn okruženje osmišljeno i prilagođeno učeniku, kao i kakav je sam profil onlajn učenika.

Odlike koje najčešće utiču na uspeh onlajn učenika:

- Prethodna iskustva – oni koji su imali uspeha u onlajn učenju verovatno će biti uspešni i u onlajn okruženju i načinu učenja;
- Motivacija i želje – nivo i vrsta motivacije jedan je od presudnih faktora uspešnosti onlajn učenja. Npr. učenici koji su motivisani akreditacijom će biti uporni da završe program kako bi dobili priznanja;
- Samoefikasnost – uspešni učenici mogu sami uticati na nivo svog obrazovanja;
- Navike učenja – učenici koji su uspešni u onlajn načinu učenja biće uspešni i u onlajn okruženju;

- Osećanja i stavovi – uspešni učenici uživaju u iskustvu učenja bilo da ono dolazi od osećanja samostalnosti, napredovanja ka određenom cilju ili interesovanja za predmet saznanja.

1.3. Digitalno učenje - prednosti

Real – time pristup pri kome se zahteva da se učenici prilagode organizaciji, rasporedu i načinu rada. Digitalnom učenju je moguće pristupiti bilo kada, bilo gde i na taj način se postiže lakša organizacija učenja i predavanja.

Mogućnost zadržavanja kada je učenik licem u lice sa predavačem, što mu daje kao obavezu prihvatanja tempa rada predavača, slušanje i hvatanja beleški. Kod digitalnog učenja i učenja preko interneta, postoje pauze i svako može učiti svojim tempom ili dok ima koncentraciju.

Neprekidan izvor informacija kod digitalnog učenja svakim predavanjem postoji mogućnost ponovnog pristupa predavanju i traženje dodatnih podataka i informacija.

1.4. Prednosti i nedostaci digitalnog učenja

Prednosti:

- Omogućuje stalno učenje (long life learning);
- Učenici uče nezavisno, vlastitim tempom, na mestu i vremenu koje sami odaberu;
- Učestvovanje u kvalitetnim nastavnim programima (poznatih stručnjaka – eksperata);
- Odabir sopstvenih načina učenja, različitih nivoa interakcije;
- Diskusija sa ostalim polaznicima (e-mail, forumi, chat, telekonferencije,...);
- Multimedija (grafika, animacija, filmovi, zvuk,...);
- Praktičan rad različitim tehnologijama – dodatna znanja i veštine o korišćenju;
- Nastavnici uče od učenika koji samostalno traže izvore informacija.

Nedostaci:

- Postoje oblasti koje se ne mogu proučavati isključivo elektronskim putem;

- Gubitak ljudskog kontakta, govora tela (neverbalne komunikacije), pojave nerazumevanja;
- Odsustvo usmenih ispita;
- Problemi prouzrokovani nedovoljnim poznavanjem tehnologije digitalnog učenja;
- Odustajanje od učenja nakon određenog vremena – problem održavanja zainteresovanosti za temu.

1.5. Uloga obrazovnog softvera (ORS) u digitalnom učenju

Obrazovni softver (ORS) predstavlja intelektualnu tehnologiju koja obuhvata programske jezike i alate kao organizaciju nastave i učenja, a bazira se na logici i pedagogiji. Programeri moraju da znaju unapred koje će informacije da prikažu učenicima i profesorima kao osnov nastave i mogućnost same njene organizacije. Na osnovu ovoga došlo je do razvoja inteligentnih tutorskih sistema koji su nalazili greške prilikom rada korisnika kao i vođenje korisnika kroz čitav tok učenja. U okviru obrazovnog softvera vezang za digitalno učenje, dolazi do razvoja hiperteksta, elektronske knjige, da bi razvojem multimedije došlo i do razvoja simulacija. Kombinacijom pojmovnih i audio-vizuelnih informacija omogućava se pristup različitim oblicima digitalnog učenja. Najvažnija specifičnost ORS-a je što omogućava interaktivno učenje, trenutno ispravljanje grešaka i utvrđivanje stečenog znanja i veština. Didaktički osmišljeni program omogućavaju postepeno napredovanje i na svakom višem nivou veću osposobljenost i stručnost.

1.6. INTERNET – najvažniji element digitalnog učenja

Internet kao mreža svih mreža radi na globalnom nivou kao skup svih računarskih mreža, provajdera, servera kao i naravno korisnika. Ima veliku ulogu u digitalnom učenju što se može objasniti kroz sistem komunikacije i razmene podataka, audio i video zapisa, skladištenje, pretraživanje i korišćenje različitih vrsta informacija. Najbitnije mogućnosti vezane za digitalno učenje, a koje internet maksimalno pruža jesu kreiranje web prezentacija sa podacima, mogućnost predstavljanja i uspostavljanje kontakata kao i komunikacije između učenika i nastavnika kroz interakciju, pretraga sajtova i baza podataka arhiviranih na serverima širom sveta, razmena softvera, pretraga po elektronskim bibliotekama, učešće na forumima kao i videokonferencijskoj komunikaciji.

Slika 3. Internet

1.7. Učenje na daljinu i video-konferencija

Učenje na daljinu je metoda učenja koja podrazumeva da predavač i učenik nisu fizički prisutni na istom mestu u isto vreme. Nastava se ne izvodi u školama i učionicama već se tekstualni, audio i video materijali nalaze u elektronskoj formi na internet platformama za učenje na daljinu. Ova metoda omogućava učenje svim ljudima, bez obzira na godine i mesto na kom se nalaze, jer se učenje na daljinu može ostvariti s bilo kog mesta u bilo koje vreme, potrebno je samo imati internet konekciju. Idealna je metoda za osobe koje žele da uče, a nisu u mogućnosti da fizički prisustvuju nastavi, kao i za one koji žele slobodu u izboru termina za učenje. Pored ovoga, pogodna je i jer ne uključuje troškove putovanja i smeštaja.

Učenici koji žele da se edukuju pomoću učenja na daljinu preuzimaju odgovornost za svoje sopstveno učenje. Može se učiti samostalno ili u manjim grupama i učenici mogu da biraju svoj način učenja (aktivno ili pasivno), vreme i mesto koje im odgovara kao i različite stepene interakcije u obliku pisanog materijala, interaktivnih simulacija, diskusija sa ostalim učesnicima preko e-mail-a, foruma, telekonferencija, itd... U okviru učenja na daljinu mogu se koristiti različiti oblici multimedija – grafike, animacije, zvuka.

Sistem učenja na daljinu treba da obezbedi: širok izbor modela učenja, obim i složenost nastavnih materijala kao i način i tempo njegove obrade, primenu tehnike preskakanja, individualizacija u odnosu na tempo učenja i u odnosu na sposobnosti učenika.

1.8. Upotreba WWW (World Wide Web) za digitalno i učenje na daljinu

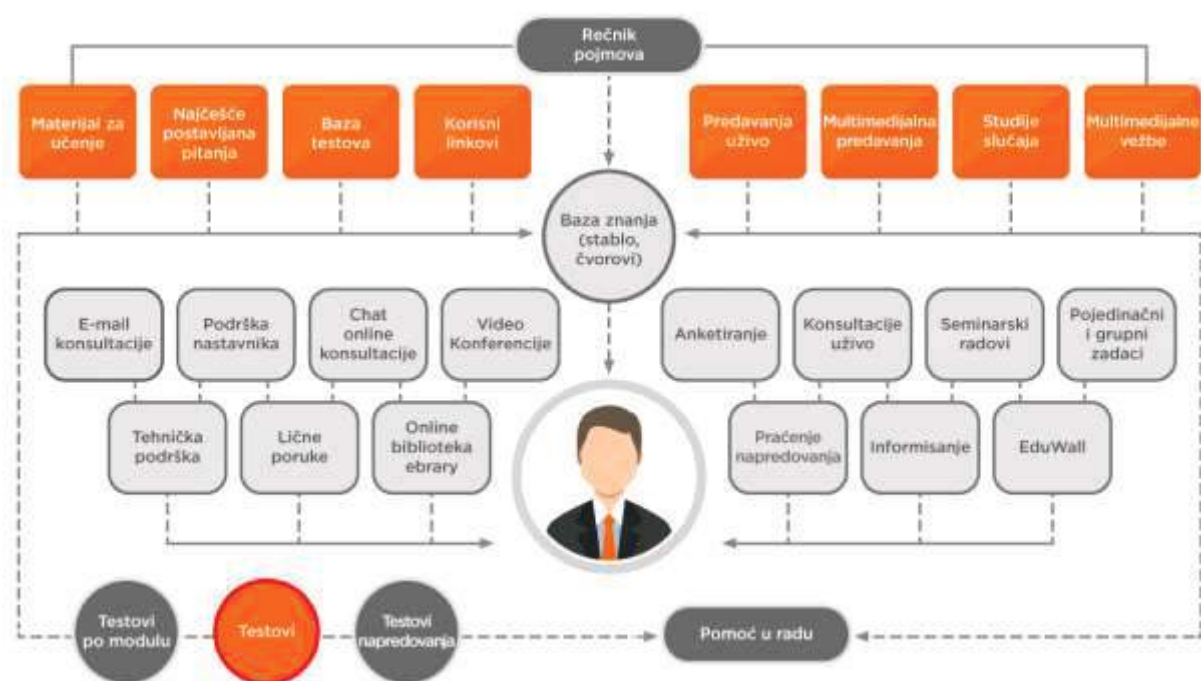
Nastavnici mogu kreirati polazne strane za svoje nastavne predmete gde mogu uključiti sadržaje, vežbe, literaturu, kao i veze ka informacijama koje se nalaze na WWW, što

je, naravno, korisno zbog mogućnosti korišćenja kataloga, biblioteka, diskusionih listi, formi sa različitim pitanjima.

Web strane treba da budu dizajirane na određen način koji će pomoći načinu razmišljanja, aktivnom učestvovanju učenika u procesu učenja i diskusiji.

Osnovni elementi Web strana posvećenih kursu su:

- Informacije o kursu i predavaču – naziv kursa, pregled kursa, informacije o štampanom materijalu kao i o pravilima ocenjivanja;
- Komunikacija grupe – e-mail predavača, forme za izveštavanje o problemima, diskusione grupe za komunikaciju;
- Zadaci i testovi – distribucija zadataka i testova za onlajn popunjavanje;
- Materijal za nastavu – lekcije dostupne u vidu Web strana i fajlova za Download;
- Demonstracija animacija, video i audio zapisa;
- Materijal u štampanoj i elektronskoj formi koji nadopunjuje udžbenike.

DL sistem, koji razvijamo za održavanje nastave širom sveta, razvijan je više od 10 godina.

Slika 4. Učenje na daljinu

2. Digitalno učenje u Republici Srbiji

U skladu sa Strategijom razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, koja prepoznaje značaj i ulogu novih tehnologija za unapređivanje obrazovnog sistema i Smernicama za unapređivanje uloge informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanju, koji je Nacionalni prosvetni savet usvojio u decembru 2013. godine na 98. sednici, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije objavljuje Okvir digitalnih kompetencija – Nastavnik za digitalno doba.

Okvir predstavlja dodatnu vrednost na postojeće reformske inicijative u ovoj oblasti kao što su: kontinuirana ulaganja u informatičku infrastrukturu tako da ona budu dugoročno isplativa, tako da nastavni predmet Informatika i računarstvo, a samim tim i elektronsko učenje dobije status obaveznog predmeta, razvoj okvira za samoevaluaciju i procenu elektronske zrelosti škola, upotreba elektronskog dnevnika, organizovanje relevantnih obuka za zaposlene u obrazovanju i druge. Osnovne digitalne kompetencije, dugoročno posmatrano, generišu se u sistemu obrazovanja, a nivo posedovanja digitalnih kompetencija učenika, između ostalog, zavisi od nivoa digitalnih kompetencija nastavnika. Stoga se od nastavnika očekuje da poseduju odgovarajući nivo informatičke, informacione, digitalne i medijske pismenosti, kao i da u oblastima u kojima drže nastavu poznaju moderne koncepte, metode i alate koji pretpostavljaju smislenu upotrebu IKT-a.

MINISTARSTVO PROSVETE, NAUKE I TEHNOLOŠKOG RAZVOJA

Zahvaljujemo članovima 1. Stručnog tima za podršku učešću Republike Srbije u tematskoj radnoj grupi

„Digitalno i onlajn učenje i razvoj međupredmetnih kompetencija sa fokusom na informaciono komunikacionim tehnologijama” u okviru Otvorenog metoda koordinacije u oblasti obrazovanja i obuke Evropske unije (u daljem tekstu Stručni tim), konsultantu Nilu Meklinu, istraživaču Jeleni Radišić, analitičaru obrazovne politike Danijeli Šćepanović i menadžeru za poslovni razvoj u oblasti obrazovanja Aleksandru Borisavljeviću na velikom doprinosu tokom izrade Okvira digitalnih kompetencija.

Pripremu ovog dokumenta podržao je British Council u sklopu projekta „Nove tehnologije u obrazovanju”.

Beograd, 2017. godine

2.1. Važnost digitalne tehnologije za digitalno učenje

Integrisanje digitalnih tehnologija u tekuće nastavne programe jeste kompleksan proces na koji utiču mnogobrojni faktori.

Kada se koristi efikasno i samopouzđano, digitalna tehnologija doprinosi da u učionici:

- nastavnici prate napredak učenika dobijajući više detalja o njihovim trenutnim veštinama;
- osiguravajući dovoljno diferenciranu nastavu prilagođenu brzini rada i mogućnostima učenika nastavnici uobličavaju nastavna sredstva i pomagala, prilagođavajući praksu i omogućavajući;
- učenicima pristup resursima za učenje i izvan škole učenici uče brzinom, koja im najviše odgovara, prolaze kroz materijale za učenje;
- učenici mogu brže da dolaze do novih materijala koji za njih predstavljaju izazov, a učenicima, kojima je potrebno više vremena, omogućava da se vrate na gradivo sa kojim su imali poteškoća.

Komunikacija sa roditeljima trebalo bi da bude podržana na takav način da se oni maksimalno uključe u život svog deteta u školi.

Škole i realizatori stručnih obuka moraju svim učiteljima i predmetnim nastavnicima omogućiti da steknu znanja i veštine kako bi uspešno mogli da integrišu digitalnu tehnologiju u svoju svakodnevnu praksu. Osim toga, nastavnici se moraju i sami usavršavati tako što će koristiti dostupne izvore informacija i podršku iz okruženja, kao i raspoložive i besplatne resurse na internetu.

Kao nastavniku, korišćenje digitalnih tehnologija vam pomaže: da motivišete i smisleno uključite učenike u nastavni proces; da unapredite veštine i znanja svojih učenika, njihove socijalne kompetencije i šanse za zapošljavanje u neposrednoj ili daljoj budućnosti; da budete u kontaktu sa svojim učenicima i izvan okvira učionice.

3. Digitalna učionica i digitalno učenje u OŠ „Dositej Obradović” u Novom Sadu

U okviru digitalizacije škola na teritorije Republike Srbije, a pod pokroviteljstvom Telekom Srbija i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, informatička učionica opremljena je sa 25 radnih mesta za izvođenje nastave informatike i računarstva. Oprema se

sastoji od glavnog računara, tri servera koji opslužuju 25 radnih mesta, a koji su sa serverima spojeni svič (switch) ili komutator uređajima u okviru LAN mreže. Uloga komutatora je svakako upravljanje tokom podataka između radnih jedinica i servera. Glavni računar upravlja radom servera i vrši kontrolu radnih mesta (radnih jedinica). Na taj način postiže se kontrola onoga što učenici dobijaju kao zadatak, a samim tim se ostvaruje interakcija između učenika i nastavnika.

Način rada koji se uspostavlja kroz digitalno učenje je u rasponu od 5–8. razreda i u zavisnosti od nivoa, ostvaruje se i izvršava plan i program koji nastavnici prate, daju zadatke učenicima kao mogućnost da osim toga što saznaju elemente gradiva, iskažu i svoju kreativnost.

Slika 5. Digitalna učionica

Koncept podrazumeva da učenici imaju ispred sebe kompjuter. Na taj način oni mogu ne samo da prate izloženo, već i da uzmu aktivno učešće u predavanju. Tu dolazimo do klasičnog problema danas u kompjuterskim učionicama gde neki učenici zlupotrebjavaju vreme za igranje igrica, posećivanje društvenih mreža i slične stvari. Većinu ovih problema može da reši dobar administrator. Zato je dobro da učionica ima sistem za kontrolu učeničkih kompjutera, od ograničavanja, tj. izbora aplikacija, preko gledanja njihovih ekrana do samog pristupa kompjuteru. Softver bi morao da omogući i udaljeno startovanje nekih aplikacija, recimo za pregled gradiva koje će se obrađivati na času ili skrenuti pažnja učeniku koji je prestao da prati dešavanja u učionici.

Dobar softver za digitalne učionice treba da omogući grupni rad, bilo da se radi o osnovnoj komunikaciji porukama ili o zajedničkom radu na nekom projektu. Bez tih modula ne može se napraviti kvalitativni pomak.

Pored toga što se koristi informatička učionica za digitalno učenje, u svim učionicama su prisutni televizori koji su u konekciji sa laptop računarima, gde nastavnici iz razredne i predmetne nastave mogu preneti znanje učenicima na način koji nije kreda table, već postoji mogućnost multimedialnog pristupa. Ovakvim pristupom se učenicima audio, video i grafički mogu predstaviti lekcije koje su u okviru plana i programa.

Nastava u prethodno navedenom ide u pravcu potpunog digitalnog učenja, ali uslovi koji su do sada stvoreni zadovoljavaju trenutne potrebe i olakšavaju rad nastavnika i učenika. Potrebe za digitalnom tehnologijom u školama su sve veće i trebalo bi da opremanje škola uređajima, koji se koriste za digitalno učenje, dostignu željeni nivo da bi se takva vrsta nastave mogla podjednako kvalitetno obavljati za svaki predmet.

4. Zaključna razmatranja

Poboljšanja u raspoloživosti pristupa i brzini pristupa internetu povećala je mogućnosti okruženja saradničkog rada kao i ostale tehnologije za raspodeljeno učenje. Kao posledica ovakvog stanja je nastajanje niza novih firmi i asocijacija koje intenzivno ulaze u prodajni prostor tehnologija za učenje. Novi proizvodi neprestano izlaze na tržište, te u kombinaciji s postojećim, ostvaruju nove funkcionalnosti. Sve to postaje novi izazov za stvaranje potpuno novog okruženja e-učenja. Pojava paradigme e-učenja ne znači da postojeću aplikacijsku programsku podršku treba staviti van upotrebe, već naprotiv. Pravi izazov je sve te postojeće primene integrisati u okruženje e-učenja kao njegove usluge. Napredak u informatičkoj i komunikacijskoj tehnologiji, kao i najnoviji razvoj u nauci o učenju, osigurao je povoljne prilike za oblikovanje novog okruženja paradigme e-učenja sa sledećim atributima: učeniku je orijentisana, interaktivna je, lagana za pristup, fleksibilna i moguće je ostvariti na različitim računarskim platformama. U tom smislu e-učenje neće eliminisati postojeće obrazovne metode i tehnologije, nego, tim više, ono mora biti njima primerena i prikladna dopuna.

Razvoj programa za podršku učenja je bio rezultat individualnih ideja i inicijative, pa je malo učinjeno u pogledu razvijanja standardnih platformi za učenje koje su u stanju da prate tehnološke promene. U tom pogledu posebno se oseća nedostatak mogućnosti zajedničkog rada dvaju različitih uređaja u računarskoj mreži.

LITERATURA

- Gilster, P. (1997). *Digital Literacy*. New York, NY: Wiley Computer Publishing.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2011). *Digital Literacy in Education*. Paris, France: UNESCO.
- Elliot, M., McGreal, R. (2005). *Tehnologije online učenja (e-learning)*.
- Matasić, I., Dumić, S. (2012). *Multimedijske tehnike u obrazovanju*. Medijska istraživanja.
- Čukušić, M., Jadrić, M. (2012). *E- učenje: koncept i primjena*. Zagreb: Školska knjiga.

Saša Lipovac, M.Sc.

DIGITAL EDUCATION (E-LEARNING)

Summary

Development of digital education is briefly analysed in the paper. Digital education (e-learning) is considered as an infrastructure, which consequently becomes one of the models for teaching pupils, students and adults. Considering the fact that lately the phenomenon of digital learning became a multi-disciplinary subject of studies of different scientific fields (since it enters the domain of social and natural sciences), the paper will in its first part try to provide a basis for the introduction of the subject matter terminology with the short overview of historical development (from distance learning to digital learning), while the second part is devoted to the model of digital learning and teaching, which is the main topic.

The paper presents the findings about digital learning development, the importance of programmed teaching, and the definition of digital education and digital teaching which are related to the hybrid teaching model (associated with motivation, mental fitness and users' experience). It also analyzes some of the tools for digital learning and teaching (video-conference, forums, social networks and others), as well as their pros and cons.

The purpose of the paper is to give a framework for the transition from traditional (correspondent) learning to digital learning, without a detail description of every digital learning aspect. Instead it focuses on the possibility of transition from analogue to digital learning. Courseware tool is a piece of software designed exclusively for education. The word courseware consists of two terms: course and software. The tool can be in the form of a CD-ROM, webpage, floppy, digital textbook, learning software, etc. Courseware tools enable distance learning and teaching using certain system configurations. Nowadays, two configurations are being used: Learning Content Management System (LCMS) and Learning Management System (LMS). The most impressive tools are web browsers which connect networks for the data exchange on the Internet.

Key words: digital learning, digital education, video-conference, forums, social networks, correspondent learning, software, CD-ROM, webpages, digital textbook, Internet.

Gordana Blagojević, dipl. inž. saob.
Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH
Svetko Milutinović, dipl. inž. saob.
Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH
Mr Violeta Lukić, dipl. inž. saob.
Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

UDC(045)004(62.5)
Stručni članak

PRIMJENA SAVREMENIH INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA U MOTORNIM VOZILIMA

SAŽETAK: Ljudsko bića nisu stvorena da se kreću brzinama koje se mere stotinama kilometara na čas. Brzina reagovanja na dešavanja u našoj okolini prilagođena je brzini kretanja brzinom hoda. Zbog toga je ljudski faktor glavni uzrok svih saobraćajnih nezgoda čije posledice mogu biti užasavajuće. Konstruktori savremenih automobila čine sve kako bi eliminisali ljudsku grešku. Danas je uobičajeno da se za konstrukciju automobila upotrebljavaju računari, prototipovi se testiraju u računarski simuliranim sudarima, prihvaćene modele u fabrikama sklapaju roboti koje kontrolišu računari, a normalno funkcionisanje savremenog automobila zavisi od velikog broja sistema kojima upravljaju mikroprocesori.

KLJUČNE RIJEČI: automobil, saobraćajna nezgoda, računari, mikroprocesori.

1. UVOD

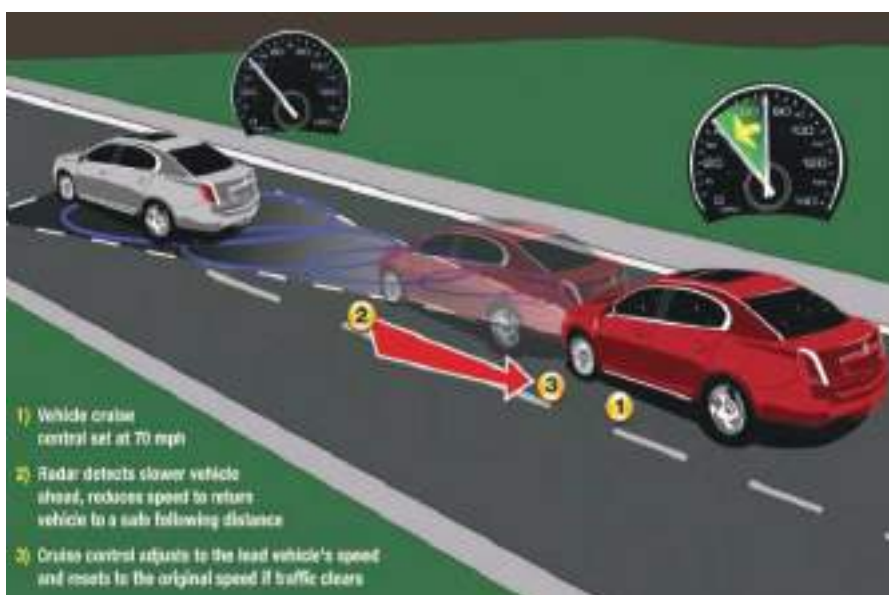
Ljudsko biće nije sposobno da se kreće brzinama koje se mere stotinama kilometara na čas. Brzina reagovanja na dešavanja u našoj okolini prilagođena je brzini (čoveku prirodnog) kretanja na dve noge. Zbog toga je ljudski faktor glavni uzrok svih saobraćajnih nezgoda čije posledice mogu biti užasavajuće. Konstruktori savremenih automobila čine sve kako bi eliminisali ljudsku grešku. Elektronski sistemi protiv blokade kočnica (ABS), kontrola proklizavanja (ESP) i aktivno vezanje su stvari koje se danas svrstavaju u uobičajenu opremu. Radi se na razvoju novih sistema koji aktivno prate proces vožnje i situaciju u saobraćaju. Ugrađene kamere nadgledaju udaljenost od okolnih vozila, pa će automobil sam smanjiti brzinu ako se isuviše približi vozilu ispred sebe. Kamere su usmerene i na unutrašnjost automobila. Spavanje za volanom izuzetno je čest uzročnik saobraćajnih nezgoda. Kamera u unutrašnjosti automobila snima oči vozača i u slučaju da treptaji oka postanu predugački (što signalizira pospanost), javiće se alarm koji treba da razbudi vozača i auto će ga upozoriti da je vreme da potraži najbliže mesto za odmor.

Ako do nezgode ipak dođe, posledice treba što više ublažiti, a uzroke nezgode zabilježiti. Vazdušne jastuke, kojih ima sve više u savremenim automobilima, kontroliše mikroprocesor, jer je veoma bitno da se ispuni određen skup uslova kako bi se oni aktivirali. Na primer, ranije se dešavalo da se vazdušni jastuci aktiviraju pri nailasku na ivičnjak. Takođe, za njihovu punu efikasnost bitan je pravi trenutak aktiviranja.

2. PRILAGODLJIVA KONTROLA BRZINE (TEMPOMAT) ACC

Tempomat (regulator brzine ili autokruzer) je sistem koji automatski kontroliše brzinu motornog vozila na način da dodaje gas u automobilu za održavanje brzine koju zadaje vozač.

Adaptive Cruise Control (ACC) je osobina automobila koja omogućuje da tempomat prilagodi brzinu uslovima na putu. Koristi radarski sistem koji mjeri udaljenost od vozila ispred, te u slučaju da se to vozilo kreće sporije od ACC vozila, ACC usporava vozilo i kontroliše razmak ili vrijeme slijeđenja između vozila. Kada sistem ustanovi da više nema sporijeg vozila ispred, automatski ubrzava ACC vozilo do zadane brzine. Ova operacija omogućava da vozilo samostalno koči ili ubrzava, bez intervencije vozača. Ovaj sistem se oslanja na upravljanje gasom na motoru i djelimičnom (ili potpunom kod BMW na primjer) korištenju kočnice.

Slika 1. Prikaz funkcionisanja ACC sistema na putu

Primjer rada ACC sistema dat je na slici 1. Crveno vozilo je opremljeno ACC-om i podešeno na brzinu 70 mph (milja na sat – približno 112 km/h). Radar detektuje sporije vozilo u traci ispred, usporava ACC vozilo i održava sigurno odstojanje. Tempomat je prilagodio brzinu u odnosu na sporije vozilo ispred i održava je dok se saobraćajna traka ne očisti. U slučaju da prvi automobil ubrza ili promijeni traku, ACC automatski dodaje gas i vraća vozilo na željenu brzinu od 70 mph.

ACC takođe može da koristi bazu ograničenja brzine koju dobije preko GPS uređaja, te da brzinu vozila prilagođava tim ograničenjima bez uticaja vozača.

Slika 2. Dugmad na volanu za podešavanje

Slika 3. Podešavanje tempomata ručicom

Tempomat (CC – Cruise Control) uključuje se jednostavnim pritiskom komande na volanu i odabirom željene brzine (slika 2. i 3).

3. SISTEM ZA UPOZORENJE PRI NAPUŠTANJU TRAKE

Sistem za upozorenje pri napuštanju trake jeste mehanizam osmišljen kako bi upozorio vozača kada se vozilo počne kretati izvan svoje trake (osim ako je upaljen pokazivač pravca u tom smjeru) na autoputevima i magistralnim putevima. Poznat i pod imenom LKAS (Lane Keep Assistance System), ovaj sistem „prepoznaje“ oznake na putu, procesirajući oblike CCD (engl. Charge Coupled Device) kamerom, procjenjujući širinu, pa samim i tim i sredinu saobraćajne trake kojom vozilo treba da se kreće. Ovaj sistem je dizajniran kako bi smanjio broj nezgoda uzrokovanih greškama u vožnji, dekoncentracijom i pospanošću. NHTSA (National Highway Traffic Safety Administration) je 2009. godine razmatrala da li da sistemi za upozorenje pri napuštanju trake i precrash sistem postanu obavezni na svakom novoprodučenom vozilu.

Postoje dvije glavne realizacije ovih sistema:

- sistemi koji upozoravaju vozača ako vozilo napušta svoju traku (upozorenja vizuelna, zvučna i / ili vibracije);
- sistemi koji upozoravaju vozača, a zatim, ako on ne poduzme korektivnu akciju, automatski vrše akcije kojima održavaju vozilo u traci.

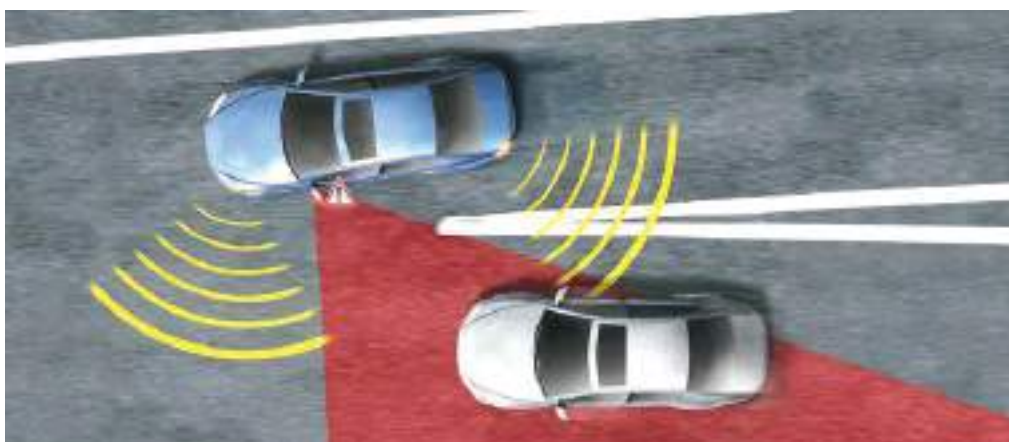
Ovaj sistem zvučnim signalom upozorava vozača ukoliko je primijećen nenamjeran prelazak u drugu traku i (slika 4). Usljed nepažnje (pospanosti) vozača, vozilo je počelo napuštati svoju traku (što detektuju CCD kamere), te se odmah uključuje zvučno upozorenje koje obavještava vozača o ovom događaju i očekuje od njega korektivnu akciju kako bi se vozilo zadržalo u toj traci.

Slika 4. Šema rada LKAS sistema

4. SISTEM ZA POMOĆ PRI PRESTROJAVANJU I PREGLED MRTVOG UGLA

Lane Change Assistant ili Blind Spot Detection System BSD kontinualno prati zadnje mrtve tačke na obje strane vozila. Na primjer, prije preticanja ili promjene trake, vozač gleda u retrovizor kako bi se uvjerio da je traka slobodna – ali odjednom auto dolazi od nazad u vidno polje, upravo kada vozač želi izvršiti promjenu trake (slika 5). Takve kritične situacije često nastaju u gradskom saobraćaju i mogu dovesti do nezgode ukoliko vozač ne primijeti vozilo u mrtvom uglu. Nakon paljenja pokazivača pravca i davanja jasne namjere o prelasku u drugu saobraćajnu traku, sistem detektuje vozilo u mrtvom uglu (ukoliko je prisutno), te upozorava vozača vizuelno (kod novijih automobila crvena lampica na vanjskom retrovizoru) ili vibracijom volana kako trenutno nije bezbjedno promijeniti traku.

Slika 5. Primjer upotrebe BSD sistema

Sistem koristi dva radara za detekciju automobila u okruženju. Oni su smješteni u uglovima zadnjeg branika i razmjenjuju podatke međusobno kako bi stvorili jasnu sliku o položaju automobila u okruženju. „Vidno polje“ radara podešeno je tako da detektuje vozila u tri trake (onoj u kojoj se vozilo nalazi, desno i lijevo od vozila) 70 m iza vozila opremljenog ovim sistemom. Radari odlično rade na autoputevima, kao i u krivinama do određenog radijusa. Sistem radi i pri velikim brzinama (do 250 km/h).

5. ZAKLJUČAK

Automobil kao faktor bezbjednosti svojom konstrukcijom utiče u velikoj mjeri na bezbjednost saobraćaja. Neka istraživanja govore (najveći broj autora) da neispravna vozila učestvuju do 5% ukupnog broja saobraćajnih nezgoda. Međutim, taj postotak je znatno veći jer se pri uviđajima nakon saobraćajne nezgode ne mogu do kraja odrediti pojedini parametri vozila kao uzročnika saobraćajne nezgode. Uzima se samo jasno izražen kvar, kao prelom nekog dijela, eventualno potpuno otkazivanje uređaja za kočenje itd. Neispravnosti, kao i nedovoljna efikasnost sistema za kočenje, nestabilnost automobila prilikom kočenja i slično u velikoj mjeri utiču na bezbjednost saobraćaja. Postoje i drugi parametri i zadaci kočionih uređaja na vozilu, a prije svega da zajedno sa drugim sistemima omoguće upravljanje brzinom kretanja vozila tj. podešavanjem brzine kretanja u skladu sa uslovima saobraćaja, željama vozača i drugim okolnostima.

Aktivni sistemi bezbednosti smanjuju mogućnost saobraćajnih nezgoda i poboljšavaju opštu bezbjednost vožnje; osnovni elementi su: atiblokirajući sistem kočnica ABS, sistem za regulaciju proklizavanja pogonskih točkova ASR, tj. sistem za sprečavanje blokiranja točkova pri intezivnom kočenju, sistem za regulaciju dinamike vožnje ESP, elektronska regulacija diferencijala, tj. prenosa snage na pogonske točkove EDS i elektronska regulacija amortizera.

Sistem za upozorenje pri napuštanju trake jeste mehanizam osmišljen kako bi upozorio vozača kada se vozilo počne kretati izvan svoje trake (osim ako je upaljen pokazivač pravca kretanja u tom smjeru) na autocestama i magistralnim putevima.

LITERATURA

- Bošnjak, I. (2006). *Inteligentni transportni sustavi*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet prometnih znanosti.
- Dugarry, A. (2004). *Advanced Driver Assistance Systems, Information Management and Presentation*, PhD thesis, Cranfield University School of Engineering, Applied Mathematics and Computing Group.
- Hakanović, A. (2011). *Sistemi za pomoć vozaču*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za saobraćaj i komunikacije.
- Lindov, O. (2008). *Sigurnost u cestovnom saobraćaju*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- SWOV Fact sheet (2010). Institute for road safety research. Leidschendam, The Netherlands.

Gordana Blagojević
Svetko Milutinović
Violeta Lukić, M.Sc.

**THE USAGE OF CONTEMPORARY INFORMATION-COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN VEHICLES**

Summary

Humans weren't made to move by the speeds which are measured by hundreds of kilometers per hour. The reaction speed on the events in our surrounding is adapted to the walking speed. Because of that, the human factor is the main cause of all traffic accidents which consequences could be terrifying. Designers of contemporary vehicles are doing everything they can to eliminate the human error. Today it is common to use computers to design vehicles, the prototypes are tested in crashes simulated by the computers, accepted models are constructed by the robots in the factories controlled by computers, and everyday functioning of contemporary vehicle depends on large number of systems which are managed by microprocessors.

Key words: vehicle, traffic accident, computer, microprocessors.

Gordana Blagojević, dipl. inž. saob.

Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH

Dr Stojan Aleksić

Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Svetko Milutinović, dipl. inž. saob.

Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH

UDC(045)004(62)(681.5)

Stručni članak

SAVREMENI DIJAGNOSTIČKI SISTEMI NA MOTORNIM VOZILIMA

SAŽETAK: Savremeni automobili visoke i srednje klase u sebi imaju i do 30 kompjutera koji vožnju čine ugodnijom i bezbednijom. Zadatak kompjutera je da se brine o svim parametrima vozila koji olakšavaju vožnju, ali i brinu o bezbjednosti putnika. Svaki kompjuter analizira podatke iz vozila bilo da se ono kreće, ili miruje i na osnovu toga podešava rad motora, ABS sistem i sl. Drugi zadatak kompjutera je da pamti sve neispravnosti na vozilu i da nas blagovremeno obavesti o kvaru. Današnja vozila postaju sve „pametnija“ i sama sebe proveravaju, i na prvi znak neke neispravnosti obaveštavaju nas da je došlo vreme za servis.

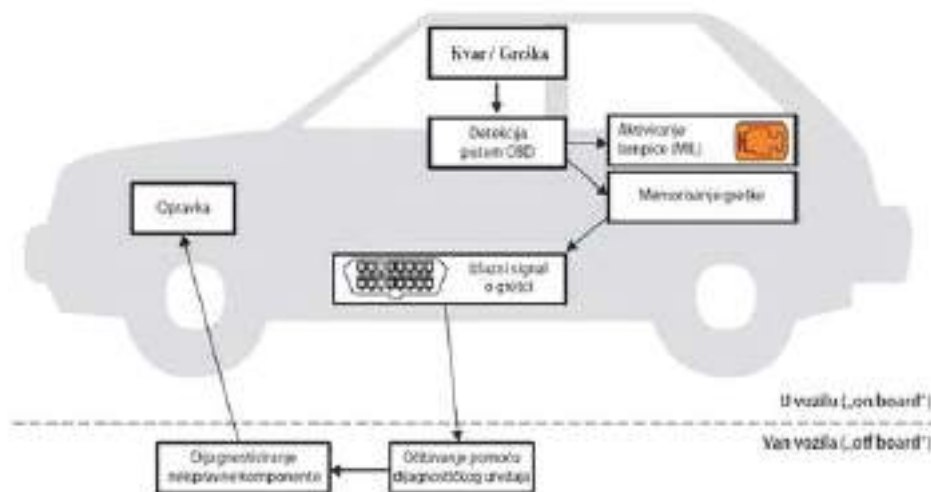
KLJUČNE RIJEČI: automobil, bezbjednost saobraćaja, računari, dijagnostika.

1. UVOD

Procesom selekcije i odabirom pri kupovini auta, klijent (kupac) je razvojem informacionih tehnologija već u velikoj prednosti iz prostog razloga što je pristup podacima olakšan. Naime, svemu se može pristupiti online, kako pregledu novih modela automobila, dostupnih rezervnih delova, tako i pristupu ovlašćenim servisima koji rade na dijagnostikovanju kvarova. S obzirom da se na ulicama danas sreću sve moderniji tipovi automobila, očekivano je da su uporedo sa tim inovacije u tehnološkim procesima sve prisutnije na modelima, kao i kvarovi koji se mogu javiti na digitalnoj i elektronskoj obradi.

2. OBD–ON BOARD DIAGNOSTIC

OBD ili On board Diagnostic je sistem u autu koji služi ne samo za dijagnostiku kvara u autu, već i za komunikaciju samog auta sa procesima u okruženju, kao što su recimo: očitavanja brzine, stanje ulja i goriva, protoka i potrošnje goriva, broja obrtaja motora, temperaturi tečnosti za hlađenje motora, itd, i na osnovu ovih čitanja, na monitoru prikaz može biti prikazan brojčano ili kao dijagramski prikaz.

Slika 1. Prikaz OBD koncepta

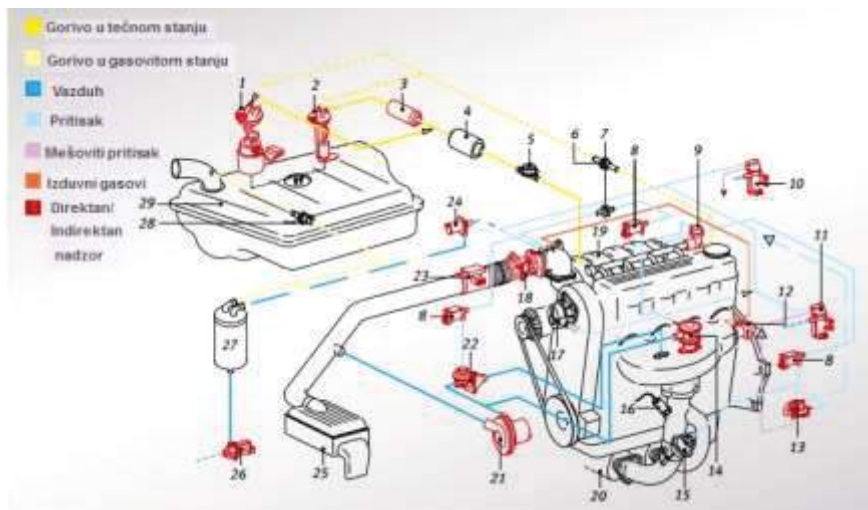
OBD ili On board Diagnostic kakav se danas koristi u auto industriji nije u svom izvornom obliku bio kao takav, najpre je napravljen OBD I koji je takođe imao iste funkcije, ali je istovremeno imao i neke slabosti, odnosno mane. Na primer, uz pomoć ove serije, moguće je bilo identifikovati kvar, ali je svaki proizvođač OBD I imao svoj pristupni kod, raspon greške, pa je kao takav bio komplikovan za korišćenje.

Razvojem informacionih tehnologija i pojavom novog standardizovanog OBD II, nivelisan je taj nedostatak, pa danas imamo sistem u autu koji će funkcionisati na bilo kom autu, bilo kog proizvođača i to najpre dijagnostikovanjem samog kvara, a onda i memorisanjem i prenošenjem tih podataka na računar, tablet ili telefon.

2.1. Komponente i vrsta dijagnostike

Komponenta prikazana na slici pod brojem 3, predstavlja katalizator koji služi za dijagnostiku funkcionisanja i detekciju starenja i kontaminacije. Lambda sonda, koja se obično nalazi ispred i iza katalizatora, služi za dijagnostiku funkcionisanja, povezanosti spojeva električnih komponenti i detekciju starenja, dok sistem za paljenje dijagnostikuje izostanak paljenja i sagorevanja. Komponenta za napajanje gorivom i formiranje smeše, vrši korekciju mape radne karakteristike motora koja se odnosi na adaptaciju motora.

Ventilacija rezervora za gorivo obavlja dijagnostiku i proveru zaptivenosti pumpi za gorivo, dok je sistem dodatnog vazduha u funkciji da proceni učinak i funkcionisanje povezanosti spojeva električnih komponenti, a za istu dijagnostiku služi i komponenta za recirkulaciju izduvnih gasova.

Slika 2. Šematski prikaz uređaja kod benzina i dizel motora koji direktno utiču na sastav izduvnih gasova, a nalaze se pod nadzorom OBD sistema

3. KODOVI GREŠAKA U AUTODIJAGNOSTICI OBD II

Kodovi greške ili kvara koji se pojavljuju tokom autodijagnostike i ostaju sačuvani u memoriji, a aktiviraju MIL lampicu indikator greške i na taj način upozoravaju korisnika o stanju dijagnostičkog statusa vozila, obeležavaju se jednim usvojenim, zajedničkim standardnim kodom koji počinje sa PO i nadovezuje se nakon toga brojevima u zavisnosti od nekoliko stavki – mesta sistema kvara, grupe grešaka itd.

3.1. Servisi i funkcije OBD II

Uređaj koji je kompatibilan sa OBD II sistemom za dijagnostiku ima takozvanih najmanje devet modela ili servisa rada, protokola i oni su prikazani na slici 3.

Slika 3. Prikaz servisa (kodova grešaka) po režimima OBD odredbama

3.2. Malfunction Indicator Lamp ili lampica indikator greške

Malfunction Indicator Lamp ili lampica indikator greške nalazi se na kontrolnoj tabli vozila, na vidljivom mestu, lako dostupnom upravljaču vozila, a njena funkcija je, vizuelno (svetljenjem, treperenjem svetlosti) ili zvučno ukazivanje na eventualnu pojavu greške po pitanju rada motora.

Iako MIL lampica prvenstveno ima funkciju ukazivanja na emisiju izduvnih gasova rada motora, u vozilu se na instrument tabli nalazi više pokazivača – indikatora greške ili kvara koji ukazuju na stanje motora, bilo da su u pitanju gasovi i greška u sastavu izduvnih gasova, izostanak paljenja, ili jednostavno signalna lampica koja ukazuje na sigurnosni, zračni jastuk.

Slika 4. Uobičajena lokacija za MIL lampicu na instrument tabli vozila

Kada dođe do kvara, MIL lampica ostaje da svetli sve dok se kvar koji je otkriven ne otkloni i gasi kad se vrate normalni uslovi, ostavljajući u Diagnostic Trouble Code (DTC) uskladišten podatak u memoriji ECM.

3.3. Readiness code – Kod spremnosti

Kada navodimo neke od kodova koje nam OBD/EOBD dijagnostika nudi, važno je spomenuti i kod spremnosti, ili Readinesscode, te će se u ovom podnaslovu ukratko govoriti o ovom kodu.

Readinesscode kod spremnosti služi za kraj dijagnostike, odnosno kao provera komponenti sistema i provera da li je, nakon završene dijagnostike i uklonjenog kvara, memorija grešaka izbrisana. Na displeju se u toku rada spremnosti mogu učitati dva niza brojeva od dvanaest cifara na osnovu čega se može izvršiti provera da li je komponenta obuhvaćena testom, da li je dijagnostika izvršena i memorija grešaka izbrisana.

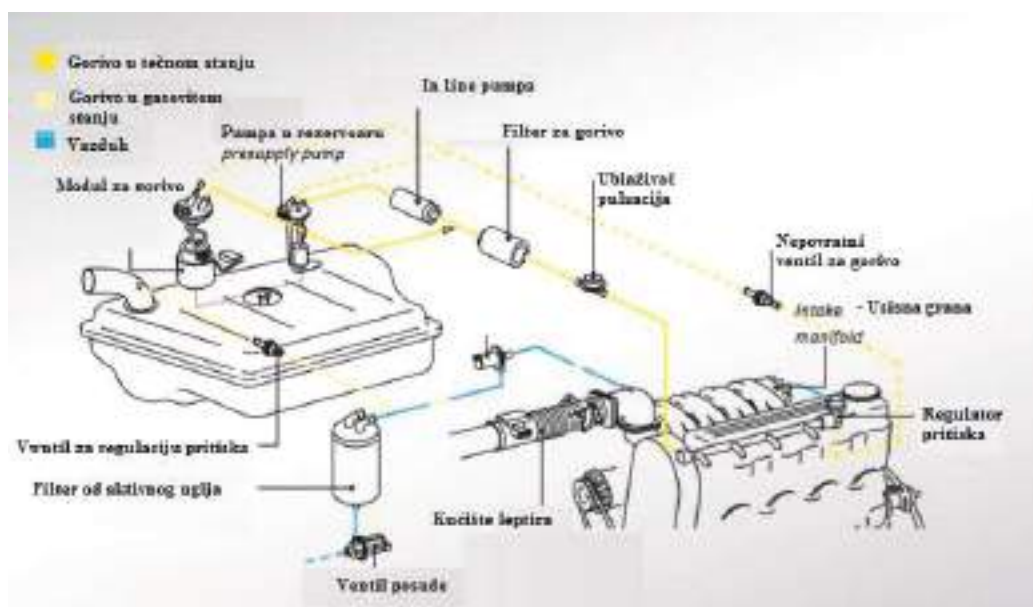
Dakle, kod spremnosti nema funkciju detekcije greške, već je njegova funkcija da ukaže na činjenicu i da informaciju o tome da li je dijagnostika pravilno obrađena. Kod Readinessse obavlja ciklusom vožnje na dužoj relaciji kako bi se sa sigurnošću utvrdilo da su svi parametri vraćeni na normalne vrednosti (0).

Slika 5. Kod spremnosti i prikaz na monitoru pod uslovom da nije i da jeste izvršen test

4. NADZOR I DIJAGNOSTIČKA REŠENJA SISTEMA ZA GORIVO

Sistem za napajanje vozila gorivom je onaj u kome se obavlja automatsko podešavanje smeše goriva. Ipak, u slučajevima kada MIL lampica prijavi grešku na ovom sistemu, a može biti uzrokovana nekim kvarom i samim tim uticati na sastav smeše i sastav izduvnih gasova, OBD II sistem će reagovati i korigovati ubrizgavanje i to na nivou kratkoročnog ili dugoročnog podešavanja.

Slika 6. Šematski prikaz Sistema za gorivo

U slučajevima kada je kvar ili greška na ventilu brizaljki, mogući uzroci kvara mogu biti neispravnost brizaljke, nepravilno vreme ili pravac ubrizgavanja ili nemogućnost brizaljki

da zaptivaju komponentu. U ovakvoj situaciji, rešavamo problem tako što instrumentom koji služi za konkretno merenje, izmerimo sadržaj ugljenovodonika, odnosno količinu istog u usisnoj grani i to u momentu kada je motor u mirovanju, zatim je potrebno ispitati signal koji označava zaptivenost kao i vreme ubrizgavanja i pročitati ili staviti nove brizaljke. Ovakav kod greške se javlja takođe i u slučaju kvara na sistemu filtera od aktivnog uglja (AKF sistem). Mogući uzroci greške u tom slučaju bili bi zaglavljene ventil ili prepunjen rezervoar za gorivo.

Takođe, još jedan uzrok aktiviranja lampice indikatora greške u sistemu za gorivo bi bio i kvar sistema dodatnog vazduha koji se može dijagnostifikovati iz razloga kada je oštećena pumpa koja dovodi dodatni vazduh, ili razlog može biti kvar ventila koji takođe služi za dovod dodatnog vazduha kao i kvar na vodovima.

Ukoliko se kvar javlja na sistemu upravljanja motorom, odnosno na senzoru koji reguliše protok mase vazduha, mogući razlozi su neodgovarajući ili netačan signal, prljav ili pokvaren senzor, a pravilna korekcija mogla bi se primeniti proverom dijagnostičkim uređajem (merenje naponskog signala) ili zamenom neispravnog protokomera.

Kvar se takođe može javiti i na senzoru pritiska vazduha, pa kao mogući uzrok imamo netačan signal ili grešku. U tom slučaju, moguća korekcija bila bi provera dijagnostičkim uređajem tipa kontrola provodnika i električnih priključaka ili zamena neispravnog senzora po potrebi. Kod kvara senzora pritiska, uzrok bi bio pogrešan signal ili sporadična greška, a moguća korekcija provere dijagnostičkim uređajem, odnosno kontrola provodnika i električnih priključaka ili zamena neispravnog senzora po potrebi.

Indikator greške prijaviće kvar i ukoliko se javi problem na komponenti za napajanje vazduhom, a čiji uzrok kvara bi se mogao desiti kada se vazduh pojavi u usisnoj cevi, ili imamo netačan signal sa pokazatelja položaja leptira kada prekidač položaja leptira ne odašilje signal ili daje netačan signal. Korekcija je izvodljiva proverom zaptivenosti, zamenom oštećene zaptivke po potrebi ili proverom zatvaranja i krajnjeg položaja leptira, a po potrebi podešavanjem ili zamenom kućišta leptira. Signal se proverava sa potencijometra, po potrebi se menja kućište leptira, a potrebno je proveriti i pohabanost. (OBD, 2010).

Kvar na usisnoj grani je takođe jedna od mogućnosti kvara komponenti u sistemu za gorivo, a mogući uzroci ovakvog kvara su kada se vazduh nađe u usisnoj grani ili kada se nađe iza senzora koji reguliše protok mase vazduha. U ovom slučaju neophodno je proveriti kolika je količina zaptivenosti, ukoliko je potrebno zameniti pokvarene, stare zaptivke novim,

a nakon toga treba izvršiti proveru leptira, i po potrebi, podesiti ili stare dotrajale elemente zameniti novim.

5. ZAKLJUČAK

Upotreba OBD komunikacijskog standarda u automobilima, koji je već duže vreme prisutan u Evropskoj uniji, zakonski je propisan od 2001. godine. Glavna prednost koju ovaj standard donosi je lakša dijagnoza greške i kvara na vozilu. Pored toga, on takođe omogućava praćenje većine parametara u realnom vremenu, na nekim vozilima i upravljanje komponentama kao što su, recimo, trenutni parametri, odnosno brzina vozila, broj obrtaja motora, nivo ulja, a pored toga i niz drugih funkcija koje jedan moderno dizajniran auto poseduje, prozori, klima uredaji, itd.

Informacione tehnologije i njihov razvoj od vitalnog značaja za izbor, pri recimo kupovini vozila, dokazane su kroz više primera. Jedan od njih je i mogućnost OBD II dijagnostike, koja, ne samo što opravdava svoju prevashodnu svrhu o kontroli izduvnih gasova, te je iz tog razloga najviše i uvedena kao standard u proizvodnji automobila, već je i mogućnost lake i brze detekcije kvara ili greške, informacija o osnovnim parametrima vozila, omogućila nadzor nad radom elektronike u autu u kontinuitetu i blagovremenom reagovanju na detekciju eventualnog kvara.

LITERATURA

- KennyLee (2011). *About OBD diagnostic*. Attentionelectronics. NAPA, I. o. (1998). *Introduction to OBD II*. Institut of Automotive Technology.
- Lozić-Baškarad S. (2000). *Ispitivanje ispušnih plinova motornih vozila u stanicama za tehnički pregled vozila*. Zagreb: TISK.
- Manimaran, R. (2012). "Effect of Exhaust Gas Recirculation (EGR) on Performance and Emission characteristics of a Three Cylinder Direct Injection Compression Ignition Engine". *Alexandria Engineering Journal*.
- Veinović, M., Jevremović, A. (2011). *Računarske mreže*. Beograd: Singidunum.

Elektronski izvor:

<https://www.obd-codes.com/>

**Gordana Blagojević
Stojan Aleksić, Ph.D.
Svetko Milutinović**

MODERN DIAGNOSTIC SYSTEMS ON MOTOR VEHICLES

Summary

Modern high and middle class cars have up to 30 computers that make driving more enjoyable and safer. The task of the computer is to take care of all vehicle parameters that facilitate driving, but also care about the safety of passengers. Each computer analyzes data from a vehicle whether it moves, or rests and adjusts the engine operation, ABS system, and so on. The second task of the computer is to remember all malfunctions on the vehicle and to inform us in a timely manner about the breakdown. Today's vehicles are getting smarter and checking themselves, and at the first sign of a malfunction, they inform us that their time has come for service.

Key words: vehicle, traffic safety, computers, diagnostics.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje i objavljuje izvorne radove iz svih oblasti istraživanja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni ili ponuđeni za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji ne mogu biti prihvaćeni, kao ni oni koji ne zadovoljavaju naučne kriterijume Uredništva.

U časopisu *NIR* publikuju se radovi obima do jednog autorskog tabaka (autorski tabak ima 30.000 znakova, uključujući i razmak između znaka, sažetak, rezime i literaturu). Izuzetno od ovoga može se odstupiti u dogovoru sa Uredništvom.

Časopis *NIR* sadrži rubrike: *Istraživanja, Studije i članci*.

Svi tekstovi treba da budu kucani fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5.

Tekstovi pisani na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku, ekavskim ili ijekavskim narečjem, treba da budu pisani ćirilicom/latinicom. Strana imena autora koja se spominju u tekstu treba da budu transkribovana i ispisana ćirilicom/latinicom, a prilikom prvog pomena, treba da budu napisana u zagradi originalnim jezikom i pismom. Prezimena autora u zagradama, prilikom harvardskog načina navođenja, takođe treba da budu napisana na jeziku i pismu na kojima je izvornik. Pojedine reči i izrazi mogu biti, iz naučno-stručnih potreba, pisani na originalnom jeziku i pismu. Svi citati na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku treba da budu pisani ćirilicom/latinicom.

Rukopis ponuđen za štampu treba da ima sledeće elemente: ime i prezime autora, naslov rada, sažetak, ključne reči, tekst rada, rezime na engleskom jeziku (uključujući i naslov rada) i naučni aparat (redosledom kojim su ovde navedeni).

Zaglavlje:

1. Titula autora, ime i prezime autora, ustanova u kojoj je autor zaposlen i kontakt (e-adresa), na početku rada u levom bloku (font 10); i za autora i za koautore navode se svi podaci.
2. Naslov rada – piše se na sredini, velikim slovima (font 12) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.).

Sažetak (način pisanja: SAŽETAK:) (font 10) bi trebalo da sadrži precizno određene spoznajne i interpretativne ciljeve rada, sažeto definisane postupke i metode i rezultate rada. Sažetak ne treba da bude duži od 900 znakova s razmacima (100 do 250 reči) i ne bi trebalo da premaši 10% dužine teksta rada. Ne treba citirati literaturu u sažetku.

Posle sažetka slede ključne reči (način pisanja: KLJUČNE REČI:) (font 10). U ključnim rečima, kojih ne bi trebalo da bude više od deset, treba ukazati na glavne probleme istraživanja.

Izvori se citiraju ili navode u tekstu, u okruglim zagradama, na sledeći način: prezime autora knjige ili rada i godina izdanja – npr. (Radovanović, 1986); ako se želi uputiti na određenu stranicu – npr. (Radovanović, 1986: 58); ako ima više autora sa istim prezimenom – (Ivić, P. 1998: 89) (Ivić, M. 1970: 45); ako autor ima više radova iz iste godine – npr. (Bugarski, 1996a) (Bugarski, 1996b).

Izvori se mogu citirati i na sledeći način: u [3] se koristi...
U fusnotama (font 10) daju se samo komentari autora.

Korisne informacije

Skraćenice i akronimi

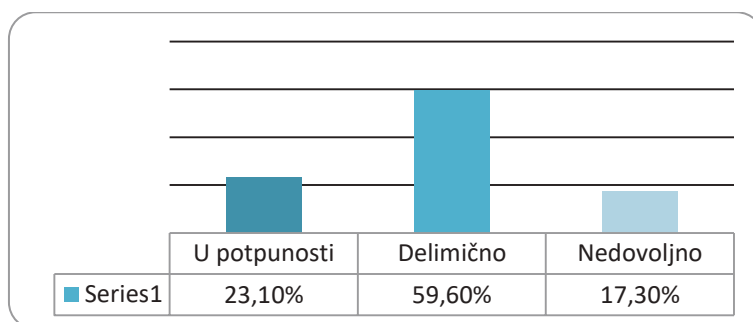
Definišite skraćenice i akronime kada ih koristite prvi put u tekstu, pa i u slučaju kada su već definisane u sažetku. Opšte poznate skraćenice ne moraju se definisati. Nemojte koristiti skraćenice u naslovima ili poglavljima, osim ako je neizbežno.

Jedinice

1. Koristite međunarodni sistem jedinica (SI) ili CGS sistem. (SI sistem ima prednost.) Izuzetak su jedinice koje se koriste u komercijalnim nazivima kao na primer „3.5-inch disketna jedinica“.
2. Izbegavajte mešanje jedinica SI i CGS sistema, to obično unosi pometnju zato što jednačine nisu usklađene u dimenzijama. Ukoliko morate upotrebiti jedinice različitih sistema, posebno istaknite jedinicu za svaki izraz u jednačini.
3. Nemojte mešati pune nazive i skraćenice jedinica: koristite „Wb/m²” ili „webera po kvadratnom metru“. U tekstu koristite pune nazive jedinica: „... nekoliko henrija“, a ne „... nekoliko H“.
4. Koristite nulu ispred decimalnog zareza: „0,25”, a ne „,25”. Koristite “cm³”, ne “cc”.

Slike i tabele

Naziv i broj slike ili grafikona centrirati u redu ispod slike (ikona „Naziv Slike“).

Slika 1. Naziv grafikona

Naziv i numeraciju tabela pisati u redu iznad tabele, od početka reda, kao što je prikazano u ovom uputstvu.

Tabela 1. Naziv tabele

Pogon	Proizvodnja po pogonima (kom)
I	20 000
II	15 000
III	24 000

Pri označavanju koordinata na slici koristite reči, a ne simbole ili skraćenice. U označavanju koordinata jedinice stavite u zagrade, ali nemojte ih označiti samo sa jedinicama. Npr. pišite „magnetizacija (A/m)“ ili „magnetizacija {A[m(1)]}“, a ne samo „A/m“. Ne označavajte koordinate s odnosom oznaka i jedinica. Npr. pišite „temperatura (K)“, a ne „temperatura/K“.

Predlažemo da za umetanje slika koristite tekstualni okvir (engl. text box), jer je u Microsoft Word dokumentu ova metoda puno stabilnija od direktnog umetanja slika.

Jednačine numerišite redom; brojeve jednačina pišite u zagradama poravnajte desno, kao (1) koristeći desni tabulator. Za formatiranje reda sa jednačinom koristiti ikonu „Jednačine“.

Ukoliko nakon otkucane jednačine na tastaturi pritisnete tipku „Tab“, a zatim ukucate redni broj jednačine, isti će automatski biti poravnan uz desnu ivicu.

Kako bi u tekstu Vaše jednačine bile kompaktnije, za deljenje možete upotrebiti kosu crtu

(/), a za eksponencijalnu funkciju oznaku exp() sa odgovarajućim eksponentom u zagradi. Simbole za jednačine i varijable pišite kosim slovima, osim grčkih slova. Za oznaku minus koristite dugaćku crticu, a ne kraći znak rastavljanja slogova. Ako su deo rečenice, iza jednačine stavite zarez ili tačku.

Jednačine pisati u jednoj koloni, sa numeracijom uz desnu ivicu, kao:

$$z^5 - 1 = (z - 1)(z - \omega_1)(z - \omega_2)(z - \omega_3)(z - \omega_4) \quad (1)$$

Zaključak

Budite kratki i navedite najvažniji zaključak Vašeg rada. U zaključku nemojte koristiti ni formule ni slike.

Literatura

Navesti samo naslove koji su direktno vezani za problematiku rada.

Literatura (bibliografija, izvori) (način pisanja: LITERATURA) (font 10) navodi se po azbučnom/abecednom redu, ako su izvori citirani prema harvardskom načinu navođenja. Tada se literatura navodi bez numeracije.

Ako je u radu zastupljen način citiranja izvora u uglastim zagradama, npr. [3], onda je numeracija u spisku literature obavezna. Literatura se navodi po redosledu citiranja/azbučnom/abecednom redu.

Za formatiranje spiska literature na kraju rada, koristiti ikonu „Literatura“, koja automatski vrši numeraciju.

Reference. Imena stranih autora navode se u originalu ili u bosanskoj/hrvatskoj/srpskoj transkripciji, fonetskim pisanjem prezimena, a zatim se u zagradi navodi izvorno, uz godinu publikovanja rada, npr: Dimanš (Dimanche, 1990). Odluka o korišćenju originala ili transkripcije prepušta se autorima, ali izbor mora biti dosledan u celom članku. Ukoliko su dva autora rada, oba se navode u tekstu. Ukoliko rad ima od 3 do 5 autora, u prvom navodu se pominju imena svih, a u kasnijim navodima prezime prvog autora i skraćena „et al.“. Ukoliko rad ima šest ili više autora, navodi se samo ime prvog i skraćena „et al.“. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora.

Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*), mesto izdanja i izdavača, npr:
Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Poglavlje u knjizi navodi se na sledeći način:

Day, R. L. (1988). Measuring preferences. U R. Ferber (Ed.) *Handbook of marketing research* (pp. 112 - 189). New York: McGraw-Hill. (Napomena: naslovi stranih publikacija treba da budu data u „sentence case“-u, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke, i počinje velikim slovom.)

Članak u časopisu treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*) i stranice, npr: Dweck, C. S. & John, A. T. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41, 1040-1048. (Napomena: nazivi članaka pišu se u rečeničnom formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika.)

Kada je reč o web dokumentu, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i Internet adresa sajta, npr.: Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, б, в/a, b, c, polazeći od najskorije npr. (1995a), (1995b). Navođenje nepublikovanih radova (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje baš neophodno, treba navesti što potpunije podatke. Npr:

Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta Elektro kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćenice. Fusnote treba izbegavati. Skraćenice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćenice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.

Radove treba dostaviti Uredništvu (iubd.nir@gmail.com), u elektronskoj formi. Uredništvo zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa *NIR* i standardima bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Svi radovi u časopisu *NIR* podležu recenziranju stručnjaka iz nadležne oblasti.

Svi rukopisi prispeli na vreme koji se uklapaju u predviđen obim i pripremljeni su u skladu s *Uputstvom*, biće štampani u časopisu *NIR*.

Uredništvo časopisa *NIR*

NIR

Časopis za nauku–istraživanje–razvoj
godina VII, broj 13
Brčko, juni, 2018.

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Velimir Sotirović

Urednik:
Prof. dr Branislav Egić

Redakcija:
Prof. dr Zoran Lovreković (Srbija), Prof. dr Aleksa Macanović (BiH), Prof. dr Branislav Egić (Srbija), Prof. dr Giacomo Borruso (Italija), Prof. dr Radmilo Todosijević (Srbija), Prof. dr Bećir Kalač (Crna Gora), Doc. dr Marinko Kresoja (Srbija), Doc. dr Tamara Grujić (Srbija), Prof. dr Marko Vasiljević (BiH), Doc. dr Siniša Bilić (BiH), Prof. dr Šaban Nurić (BiH).

Izdavač
Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH
M. Malića i I. Džindića bb, Brčko
internacionalni.univerzitet@gmail.com
www.iu-bd.org

Za izdavača
Prof. dr Velimir Sotirović, rektor

Prevod
Mr Kristina Varcaković

Lektura i korektura
Doc. dr Tamara Grujić

Prelom teksta
Almir Selimović

Korice i ilustracija na naslovnoj strani
Mila Melanek

Štampa
Printas d.o.o. Srebrenik

Tiraž
80 primeraka

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje

Recenzenti:

Prof. dr Velimir Sotirović, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Radenko Krulj, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

Prof. dr Dragan Škobalj, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Zvonko Sajfert, Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Dušan Jarić, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu

Dr Branko Blagojević, Vode Republike Srpske, Banja Luka, Republika Srpska

Prof. dr Miloš Marković, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Doc. dr Marinko Kresoja, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Šaban Nurić, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Uredništvo časopisa *NIR* ne zastupa stavove autora čije tekstove objavljuje.
Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje,
fotokopiranje ili reprodukcija dijelova teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

001

NIR: časopis za nauku, istraživanje, razvoj / glavni i odgovorni urednik Velimir
Sotirović. - God. I, br. 1 (juni 2012) -. - Brčko :
Internacionalni univerzitet, 2012-. - 19 cm

Dva puta godišnje
ISSN 2233-1603

COBISS.BH-ID 19756294